

ВЛАДИМИР В. МИХАЈЛОВИЋ

НА ГРАНИЦАМА БАЛКАНА

Л. Ф. МАРСИЉИ И РИМСКА
БАШТИНА (1683–1701)

Владимир В. Михајловић

НА ГРАНИЦАМА БАЛКАНА
Л. Ф. МАРСИЉИ И РИМСКА БАШТИНА (1683–1701)

INSTITUTE FOR BALKAN STUDIES
OF THE SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
SPECIAL EDITIONS 138

VLADIMIR V. MIHAJLOVIĆ

ON THE FRONTIERS
OF THE BALKANS
L. F. MARSIGLI AND THE
ROMAN HERITAGE (1683–1701)

Editor in chief
VOJISLAV G. PAVLOVIĆ
Director of the Institute for Balkan Studies SASA

BELGRADE 2018

БАЛКАНОЛОШКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ
ПОСЕБНА ИЗДАЊА 138

ВЛАДИМИР В. МИХАЈЛОВИЋ

НА ГРАНИЦАМА
БАЛКАНА
Л. Ф. МАРСИЉИ И РИМСКА
БАШТИНА (1683–1701)

Одговорни уредник
ВОЈИСЛАВ Г. ПАВЛОВИЋ
директор Балканолошког института САНУ

БЕОГРАД 2018

Издавач
БАЛКАНОЛОШКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михаилова 35, Београд, Србија
<http://www.balkaninstitut.com>
E mail: balkinst@bi.sanu.ac.rs

Рецензенти
академик *Никола Тасић*, САНУ
проф. др *Александар Палавесића*, редовни професор
Филозофски факултет, Универзитет у Београду
проф. др *Слаша Бабић*, ванредни професор
Филозофски факултет, Универзитет у Београду

ISBN 978-86-7179-102-1

Књига је штампана захваљујући финансијској подршци Министарства просвете, науке
и технолошког развоја Републике Србије у оквиру рада на пројекту
Дунав и Балкан: културно-историјско наслеђе (бр. 177006)

С а д р ж а ј

УВОД	9
НА ГРАНИЦАМА МОДЕРНОСТИ	21
Доба револуције	21
Наука и политика	27
Нова прошлост	29
ГРАНИЦЕ ЕВРОПЕ	35
Детињство и младост Л. Ф. Марсиљија	35
На Босфору	41
Рат и мир	46
Карловачка граница	56
На Рајни	61
На Медитерану	67
Повратак кући	70
ГРАНИЦЕ БАЛКАНА	81
Писање простора	83
Цртање простора	89
Description du Danube	95
Антикварски корени српске археологије	103
ГРАНИЦЕ ДИСЦИПЛИНЕ: МАРСИЉИ У СРПСКОЈ АРХЕОЛОГИЈИ ДО ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА	123
Предисторија дисциплине	126
Каниц као посредник	129
Рецепција Каницовог дела у српској археологији	138
ГРАНИЦЕ ДИСЦИПЛИНЕ: МАРСИЉИ У СРПСКОЈ АРХЕОЛОГИЈИ НАКОН ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА	155
Марсиљи у српској археологији од 1945. до 1965. године	160
Марсиљи и Ђердап	169
Марсиљи и градови	176
МАРСИЉИЈЕВА БАШТИНА	181
Три интенције	183
Два топоса	191
ON THE FRONTIERS OF THE BALKANS: L. F. MARSIGLI AND THE ROMAN HERITAGE (1683–1701)	199
ИЛУСТРАЦИЈЕ	207
Извори и литература	217
Регистар личних имена	231

Књига *На ираницама Балкана: Л. Ф. Марсиљи и римска башиџина (1683–1701)* представља измењен и допуњен текст докторске дисертације под насловом „Луиђи Ф. Марсиљи и рецепција античког наслеђа у српској археологији,” одбрањене на Филозофском факултету Универзитета у Београду новембра 2016. године. Др Ђорђе С. Костић, руководилац пројекта „Дунав и Балкан: културно-историјско наслеђе,” у оквиру кога је и објављена ова књига, пружио је не само првобитан подстрек моме проучавању живота и дела Л. Ф. Марсиљија него је тај рад пратио и несебично подржавао све до данашњих дана.

Током истраживања и писања овога текста, драгоцену и плодотворно било је вођство менторке проф. др Сташе Бабић која је била прилежан читалац и посвећен саговорник, дајући ми на тај начин преко потребну сигурност. Проф. Бабић је и један од рецензента ове монографије, уз академика Николу Тасића – који, нажалост, више није међу нама – и проф. др Александра Палавестру, којима такође овом приликом желим да искажем искрену захвалност.

Нажалост, док је ова књига припремана за штампу, изненада и прерано, напустио нас је др Душан Т. Батаковић, дугогодишњи директор Балканолошког института САНУ. Неизмерну захвалност др Батаковићу дугујем, прво и пре свега, због неупитне подршке и спремности да ову књигу уврсти међу издања Института. Поред тога,

захвалан сам му и на бројним корисним и надасве практичним саветима, као и на наслову књиге – којој је тим чином такорећи „кумовао.“

Колеге и пријатељи, др Моника Милосављевић и др Владимир Д. Михајловић су прибављањем литературе, као и каткад оштром али увек добронамерном критиком, умногоме допринели вишем квалитету овога текста. Драгим колегама из Балканолошког института САНУ захвалан сам на томе што су ме, од првог дана, срдечно примили у своје редове, чиме су рад на овој књизи учинили пријатним искуством.

Коначно, али не и најмање важно, неизмерну захвалност на подршци, љубави и стрпљењу дугујем својој породици: родитељима, Милицы, Слободану и Варји.

Све омашке и пропусти су, наравно, само моји.

УВОД

*Miles sum*¹ – у само две речи представио се гроф Луиђи Фердинандо Марсиљи (Luigi Ferdinando Marsigli) члановима Краљевског друштва у Лондону, а посредно и читавој ученој заједници Европе најављујући, како се те 1700. године надао, скоро објављивање свога дела посвећеног дунавском свету. Лаконски стил – који у исти мах кра се и јасноћа и једноставност – делује као примерен избор када треба представити *војника* и *вирџуоза*, односно особу чији су живот обележили ратовање и научни рад, најчешће без могућности повлачења линије раздвајања између двеју каријера. Л. Ф. Марсиљи је, наиме, учествовао – с мање или више успеха – у неким од највећих оружаних сукоба свога времена попут Бечког рата (1683–1699) или Рата за шпанско наслеђе (1701–1714). С друге стране, током деценија које је провео по бојиштима широм Европе – али и обављајући дипломатске и обавештајне улоге у којима се у међувремену налазио – он се неуморно и предано бавио и учењачким радом. О квалитету тога рада говори податак да је Марсиљи биран у чланство неких од најпрестижнијих

---

¹ Luigi Ferdinando Marsigli, *Danubialis Operis Prodromus, Ad Regiam Societatem Anglicanam* (Norimbergae: JA Endteri filios, 1700), A2v. (Лат. „Војник сам.”)

учених друштава на континенту каква су, ван сваке сумње, париска Академија наука и већ поменуто Краљевско друштво у Лондону.

На самом почетку, треба јасно истаћи да ово није још једна биографија Л. Ф. Марсиљија. О нашем аутору до сада је написано неколико биографских дела, укључујући и аутобиографију коју је поводом обележавања две стотине година од смрти Марсиљија, 1930. године приредио и објавио Емилио Ловарини (Emilio Lovarini).² О истом јубилеју, Марио Лонгена (Mario Longhena) написао је књигу *Il conte L. F. Marsili: un uomo d'arme e di scienza*,³ а ту су и два старија биографска дела, оба настала у XVIII веку. Прво је објавио Луис Доминик Кинси (Louis Dominique Quincy), један од Марсиљијевих најприснијих сарадника током позних година нашег аутора,⁴ док је аутор другог биографског приказа Ђовани Фантуци (Giovanni Fantuzzi), историчар и биограф из Болоње.⁵ Коначно, најрецентнија и најпотпунија публикација о животу и делу Л. Ф. Марсиљија, насловљена *Marsigli's Europe*, дело је Џона Стојеа.⁶ Ова књига је, заправо, књига о границама: природним и административним, древним и модерним, културним, верским, и на крају, али не и најмање важно, границама дисциплине. У њеном је фокусу, могло би се рећи, тек мали део Марсиљијеве биографије, како у просторном, тако и у хронолошком смислу. У питању су године тј. непуне две деценије (1683–1701) које је, преваходно као припадник аустријских војних одреда, провео у Подунављу, односно на Балкану. Од регрута кога су у угарским мочварама заробили татарски коњаници приликом свог силовитог похода на Беч, преко ропства у Херцеговини – где је доспео након што је опсада

² Luigi Ferdinando Marsigli, *Autobiografia di Luigi Ferdinando Marsili, messa in luce nel II centenario dalla morte di lui dal Comitato Marsiliano*, ed. Emilio Lovarini (Bologna: Nicola Zanicheli, 1930.).

³ Mario Longhena, *Il Conte L. F. Marsili. Un uomo d'arme e di scienza* (Milano: Edizioni Alpes, 1930).

⁴ Louis Dominique Quincy, *Memoires sur la vie de mr. Le Compte De Marsigli, de l'Academie Royale des sciences de Paris & Montpellier, de La Societ e Royale de Londres, & fondateur de l'Institut de Boulogne* (Zuric: Conrad Orell & Comp., 1741).

⁵ Giovanni Fantuzzi, *Memorie della vita del generale Co: Luigi Ferdinando Marsigli dedicate all' emo e revmo Sig. Cardinale Lazzaro Opizio Pallavicini* (Bologna: Istituto delle Scienze, 1770).

⁶ John Stoye, *Marsigli's Europe, 1680-1730: The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsigli, Soldier and Virtuoso* (New Haven: Yale University Press, 1994).

царског града сломљена – и дипломатске мисије у оквиру енглеске мисије на Порти, Марсиљи је стигао до чина пуковника пешадијског пука хабзбуршке војске и титуле царског комесара за утврђивање аустро-турске границе након потписивања Карловачког мира. Наш јунак је, као припадник аустријских војних и дипломатских кругова, непосредно учествовао у успостављању нових граница на југоистоку Европе. Хиљаду километара дуга граница од Трансилваније на истоку до Јадрана на западу, међутим, није била само граница између два велика европска (а у случају Османског и евроазијска) царства. Није то била само – савременим речником говорећи – политичка граница него, у исти мах, и језичка, верска те културна граница. Или, поетски речено, граница цивилизација. Граница настала након Карловачког мира је, практично, и граница између старог и новог будући да је реч о првој модерној граници између две државе, граници која је имала замишљену линију раздвајања уместо раније праксе остављања појаса такозване ничије земље.

Током боравка на овим просторима, без обзира на формалне улоге у којима се налазио, Марсиљи је користио сваку прилику да осмотри, премери, сакупи, опише или нацрта бројне природне и друштвене феномене који су му привлачили пажњу. О опсегу његових интересовања најбоље говори монументално дело посвећено Дунаву – *Danubius Pannonico-Mysicus*. Кроз шест раскошно опремљених томова, отиснутих у радионицама хашких и амстердамских штампара, Марсиљи је представио географију, старине, геологију, астрономију те флору и фауну средњег Подунавља. Својим делом Марсиљи се, симболички гледано, сместио и на границе дисциплина: *Данубијус* представља претечу, пионирско дело у проучавању Подунавља и Балкана читавом низу савремених академских поља.⁷

---

⁷ До сада је објављено неколико радова у којима је Марсиљи називан (прото-) океанографом, географом, орнитологом и тако даље. Видети, на пример: Renzo Sartori, "Luigi Ferdinando Marsili, Founding Father of Oceanography." In *Scienza e letteratura nella cultura Italiana del Settecento* (Bologna: Minerva Edizioni, 2003), 169–177; Zsolt Török, "Luigi Ferdinando Marsigli (1658–1730) and Early Thematic Mapping in the History of Cartography." In *Térkép-Tudomány/Map-Science*, Ed. by Zentai, ed. L. Zentai, J. Györfy and Zs. Török (Budapest: ELTE Térképtudomány és Geoinformatikai Tanszék, 2006), 403–413; Војислав Ф. Васић и Георг В. Џукић, „Орнитолошки рад грофа Алојзија Фердинанда Марсилија,” *Зборник Мајице српске за природне науке* 53 (1977), 233–253; Никола Тасић, „Археологија у Србији до оснивања Српског

Знање које је Марсиљи произвео, а нарочито знање о римској прошлости ових простора – које је, као што ћемо видети, једна од окосница читавог *Данубијуса* – јесте основна тема ове књиге. Које су теоријске основе тог знања, како је оно настајало и како је потом преношено, шта је током тога процеса изостављано, а шта додавано – нека су питања око којих настаје ова публикација. Укратко, у фокусу ове студије јесте *рецејција* и то *двосџрука рецејција*. Под овим појмом, на овом месту се подразумевају начини на које је Марсиљијево дело „преношено, превођено, издвајано, интерпретирано, преписивано, замишљано и/или представљано.”⁸ Отуда, први слој рецепције којим се ова књига бави, јесте Марсиљијево тумачење прошлости ових простора. Други том *Дунавскої дела* настао је у складу с најбољим антикварским традицијама XVII века и представља обухватан и систематичан преглед римске материјалне културе дуж дунавских обала – како сам Марсиљи пише – Паноније и Мезије. Управо нас овакав наслов дела, то јест употреба античких топонима, упозорава да ни *Данубијус* у целини, нити том о старинама као један од кључних делова ове студије предела, није само минуциозан попис драгоцених (и данас делимично изгубљених) података о средњем Подунављу и његовој прошлости, него у исти мах и њихова особена интерпретација. Имајући све то у виду, први део ове монографије проблематизује политички, научни, културни или, једноставно речено, најшири друштвени контекст у којем је наш аутор живео и стварао. Од друге половине XIX века – када археологија у Србији почиње да стиче своје дисциплинарне обресе – други том *Данубијуса* постаје прва и незаобилазна инстанца којој су се „обраћали” сви они које је занимала римска прошлост овог поднебља. У том смислу, Марсиљијево дело, дакле, представља основу на коју су се наслојавале допуне и/или примедбе потоњих истраживача. Отуда проистиче друго велико питање око којег настаје ова књига: питање *преноса знања* које нам је оставио Л. Ф. Марсиљи, или другачије речено, питање рецепције тога знања у српској археологији.

археолошког друштва 1883.” У *Сџоменџа Срџскої археолошкої друшџџва: 1883–1983*, ур. Никола Тасић (Београд: Српско археолошко друштво, 1983), 1–7.

⁸ Lorna Hardwick and Christopher Stray, “Introduction: Making Connections.” In *A Companion to Classical Receptions*, ed. Lorna Hardwick and Christopher Stray (Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2008), 1.

Генерално говорећи, ова књига, дакле, настаје као покушај осветљавања – херменеутичким речником – једне повести деловања. Теоријско окриље у којем она настаје јесте постпроцесна археологија.⁹ Неки читаоци би, притом с пуним правом, могли да кажу да претходна реченица више скрива него што открива теоријске основе ове монографије. Тако, примера ради, Метју Џонсон (Matthew Johnson) у својој *Археолошкој теорији* приказ поменуте парадигме почиње одлучним негирањем: „Постпроцесна археологија’ не постоји.”¹⁰ Тиме нам, на драматичан начин, указује да се иза овога термина крију многи приступи и академске традиције којима би се, као какав заједнички именитељ, могла приписати запитаност над позитивистичким стандардима објективности, рационалности и ваљаних истраживачких метода (превасходно, западне) науке. Епистемолошка основа на којој почива постмодерна критика јесте конструктивизам.¹¹ Како је и овај термин оптерећен бројним конотацијама требало би нагласити да прихватање конструктивизма као теорије сазнања не подразумева у исти мах и порицање свакога постојања било стварности, било – у нашем конкретном случају – прошлости. Друштвени конструктивизам пориче тек став да је знање плод (само) непосредног опажања стварности, односно да је, с тим у вези, могуће открити некакву „објективну прошлост.” Наиме, када археолози тумаче феномене из прошлости они им приписују значења – „значења за која претпостављају да су их на уму имали и древни људи који су их направили и користили.”¹² Отуда је, како каже М. Џонсон, свако тумачење у археологији – *увек херменеутичко*.

Херменеутика је, просто речено, наука то јест вештина тумачења. Попут два претходна појма, постпроцесне археологије и

⁹ Bjørnar Olsen, *Od predmeta do teksta: teorijske perspektive arheoloških istraživanja* (Beograd: Geopoetika, 2002), 56–72; Bruce Trigger, *A History of Archaeological Thought* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 386–483; Метју Џонсон, *Археолошка теорија* (Београд: Клио, 2008), 125–146; Александар Палавестра, *Културни контексти археологије* (Београд: Филозофски факултет, 2011), 229–261.

¹⁰ Џонсон, *Археолошка теорија*, 128.

¹¹ Vivijan Ber, *Uvod u socijalni konstrukcionizam* (Beograd: Zepter Book World, 2001); Dušan Stojnov, „Predgovor.” U *Uvod u Socijalni Konstrukcionizam* (Beograd: Zepter Book World, 2001), 7–25; Marko Škorić, *Sociologija nauke. Mertonovski i konstruktivistički programi* (Sremski Karlovci: Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića, 2010), 313–483.

¹² Џонсон, *Археолошка теорија*, 129.

конструктивизма, и херменеутика, међутим, представља скуп бројних, каткад и потпуно супротстављених, традиција. Назив – који дугује Хермесу, гласоноши из грчке митологије – скован је у XVII столећу, али је идеја о вештини тумачења далеко старија. Најдубљи корени ове вештине, уосталом као и њено име, налазе се у класичној старини и сежу до римске патристике, ако не и до стоичке филозофије односно до рапсодске традиције код старих Грка.¹³ Од ренесансе, херменеутика се гранала у три правца те тако настају теолошка (*hermeneutica sacra*), филозофска (*hermeneutica profana*) и правна херменеутика. Било би, ипак, посве погрешно уколико бисмо историју херменеутичке идеје представили као уредан и непрекинут низ – од очева римске патристике, преко Лутера (Martin Luther), Шлајермахера (Friedrich Schleiermacher), Дилтаја (Wilhelm Dilthey), Дројзена (Johann Gustav Droysen), В. Хумболта (Vilhelm Humboldt) до Хајдегера (Martin Heidegger) и Гадамера (Hans Georg Gadamer). Не само да није могуће говорити о једнолинијском развоју херменеутике у читавом новом веку (чији се почетак, конвенционално, смешта у XV столеће) него то није могуће ни у самом XX веку. Тако у Дилтајевим делима писаним почетком прошлог столећа и даље наилазимо на обресе Дројзенових и Хумболтових идеја о еманципацији метода духовних (или савременим речником – хуманистичких) наука. Хумболт је, наиме, под утицајем Кантовог учења, тврдио да су историчари у стању да разумеју историју зато што су и сами део ње; то јест, они су сами део истог оног процеса који проучавају. На основу тога, Дројзен је увео разлику између *разумевања* (нем. *Verstehen*) – које је припадало домену историјских и хуманистичких дисциплина, и *објашњења* (нем. *Erklärung*) – које се односи на узрочна објашњења која су иманентна природним наукама. Ови херменеутичари су стога сматрали да и духовне науке, како би уопште имале право да стекну статус науке, морају да разраде сопствене методе. Када је у питању тумачење прошлости, ови, позитивистички херменеутичари сматрали су да тумач мора заузети објективан и неутралан став према својој грађи, односно да предрасуде из садашњости које „загађују” тумачење морају бити искључене.¹⁴ Насупрот овим ставовима стоје идеје које су један за другим развили Мартин Хајдегер и

¹³ Žan Gronden, *Uvod u filozofsku hermeneutiku* (Novi Sad: Akademska knjiga, 2010), 13.

¹⁴ Ibid. 18–20, 159–161; Olsen, *Od predmeta do teksta*, 98–104.

Ханс Георг Гадамер. Хајдегер је започео побуну против историцизма у хуманистици указавши да упорно трагање за некаквом идеалном, универзалном истином заправо прети да прикрије стварност разумевања и да га „усмери на један сазнајни идеал, који се, пак, никада неће остварити.”¹⁵

Борбу против историцизма, што је ипак била споредна ствар у Хајдегеровом раду, наставио је Гадамер рехабилитујући појам *ћредсудова*. У књизи *Истина и метод*,¹⁶ којом је поставио основе свога учења, Гадамер наводи да је свако разумевање условљено неком мотивацијом или неким предрасудама, а негативан призив који се, у јавном дискурсу, традиционално даје појму *ћредрасуда* он налази у просветитељству. „Пред(ра)суд(а)’, дакле, заправо не значи: погрешан суд, већ је у појму ове ријечи да се може вредновати и позитивно и негативно” – пише Гадамер.¹⁷ Предрасуде, или пред-судове, он, дакле, сматра основним предусловом да би процес тумачења уопште могао да почне.¹⁸ Прошлост, или Гадамеровим, неутралним речником – „временско одстојање” има кључну улогу у учењу овог аутора. Корени садашњости налазе се у прошлости и стога на време не треба гледати као на „понор који се мора премостити.” Настављајући у овом, поетском маниру, Гадамер пише да временско одстојање „није разјапљени понор” него је оно испуњено „континуитетом поријекла и традиције.”¹⁹ У том смислу, ни тумачење прошлости не би требало сводити на пуку реконструкцију; насупрот томе, сматра Гадамер, ради се о некој врсти превођења смисла из прошлости у наше време. Прошлости, која је, притом, делатна и која пресудно утиче на савремене видике онога који тумачи. Прошлост је, дакле, уједно и предмет тумачења, али и активан учесник који обликује свако тумачење. Другачије речено, прошлост одређује наше вредносне процене, сазнања па чак и наше критичке судове.²⁰ Учинак који историја има на наше разумевање уопште, а самим

¹⁵ Gronden, *Uvod u filozofsku hermeneutiku*, 160.

¹⁶ Hans Georg Gadamer, *Istina i metoda* (Sarajevo: Veselin Masleša, 1978).

¹⁷ Ibid. 303.

¹⁸ Ibid. 298–318; Gronden, *Uvod u filozofsku hermeneutiku*, 161–167; Olsen, *Od predmeta do teksta*, 104.

¹⁹ Gadamer, *Istina i metoda*, 331.

²⁰ Gronden, *Uvod u filozofsku hermeneutiku*, 168–169.

тим и на наше разумевање прошлости, Гадамер издваја као основни принцип своје херменеутике називајући га – *делатном њовешћу*.²¹ Укратко, реч је о дијалектичком процесу – процесу у којем се непрестано посредују хоризонт прошлости и хоризонт садашњости, при чему је хоризонт према Гадамеру „видокруг који обухвата и укључује све што је видљиво са једне тачке.”²² Коначно, требало би нагласити и то да ниједан хоризонт није одређен једном за свагда; у питању су тек полазна становишта која је могуће проширити, па чак и отворити нове хоризонте који настају стапањем претходних:

„Хоризонт садашњице се, дакле, уопште не образује без прошлости. Неког садашњег хоризонта за себе нема, као што нема ни историјских хоризоната, које би требало стећи. *Разумијевање је, најројив, увијек њроцес сѡајања ѡаквих наводно за себе бивсѡвујућих хоризонаѡа.*”²³

Конкретно, ова књига јесте, дакле, потрага за историјским учинком који је Л. Ф. Марсиљи – превасходно својим *Данубијусом* – остварио на српску археологију. У методолошком смислу, реч је о *екстерналистичком* приступу који се у суштини своди на веома пажљиво читање текста – а циљ тога поступка јесте да открије дијалектички однос који постоји између археолошког знања и ширег друштвеног, културног и/или политичког контекста. Укратко, ова књига би се тако могла представити и као потрага за трима интенцијама: аутора, дела и интенцијом читаоца (укључујући ту и моју маленкост).

Потрага за одговорима на претходна питања почиње генералним освртом на време у којем је Марсиљи живео и делао. Европа је у XVII столећу била попреште великих ратова, континент су пустошиле епидемије заразних болести, неретко је владала глад, али се и поред свих ових недаћа јавила и нова наука. То је век у којем је коначно потиснута хришћанска слика о свету те успостављен научни метод заснован на посматрању и постављању експеримената. Када се данас помене термин „научна револуција” прве асоцијације су, као по правилу, промене на пољу небеске механике и имена попут Коперника (Миколај Коперник) или Галилеја (Galileo Galilei). Међутим, нова организација

²¹ Gadamer, *Istina i metoda*, 330–341; Gronden, *Uvod u filozofsku hermeneutiku*, 167–169; Olsen, *Od predmeta do teksta*, 104–105.

²² Gadamer, *Istina i metoda*, 336.

²³ Ibid. 339–340.

знања, представљена јасним закључцима и прецизним мерама, класификацијама и табелама, али истовремено дубоко укореењена у претходне традиције, оставила је много далекосежније последице. Научна револуција преобразила је западно разумевање појединца, друштва као и сврхе живота и, стицајем околности, пресудно утицала на Марсиљијеве светоназоре.

Управо у јек револуције која је потресала Европу, у Болоњи, граду који краси надимак *mater studiorum* рођен је, давне 1658. године, Л. Ф. Марсиљи, као једно од шесторо деце грофа Карла (Carlo) Марсиљија и његове супруге Маргарите, рођене Ерколани (Margarita Ercolani). У трећем поглављу ове књиге, у кратким цртама, представљен је општи ток Марсиљијевог живота. У родном граду стекао је квалитетно, али неформално образовање: захваљујући племенитом пореклу био је у прилици да похађа приватне часове из неколико различитих области знања, а као право дете свога времена изабрао је лекције из биологије, анатомије и математике. У својим двадесетим, а након што је претходно пропутовао готово читаво Апенинско полуострво, одлази на прво прекоморско путовање као члан венецијанске дипломатске мисије на Порти коју је предводио амбасадор Пјетро Ћивран (Pietro Civran). У деценијама које су уследиле пропутовао је целом Европом – од Цариграда на југоистоку до Лондона на северозападу, нашавши се у бројним улогама – ратовао је с променљивим успехом на Дунаву и Рајни, те био дипломата и обавештајца по Италији и Балкану. На свим тим местима, и у свим улогама, Марсиљи је успевао да пронађе снагу и време за бављење учењачким радом. Тако је у престоници Османског царства открио тајну босфорских струја, а осим дунавског света, у јужној Француској посветио се студијама морске флоре и фауне – у првом реду корала. Посвећеност науци Марсиљи је показао и као мецена. Издашним новчаним средствима помагао је бројне болоњске учењаке и уметнике, а граду у којем се родио, и у којем је 1730. умро, оставио је надалеко чувени институт који је и даље активан.

Наредно поглавље посвећено је конкретно Марсиљијевом проучавању Подунавља и Балкана. На балканско тло први пут је ступио још приликом првог путовања у Цариград, али се највећи део Марсиљијевог бивања на овим просторима ипак везује за Бечки рат. Његова учењачка знатижеља, која је представљала услов свих услова у настанку студије о дунавском свету, распирена је сусретом са остацима

античких, прецизније римских, градова, споменика и путева током боравка у Срему и Ђердапу 1689. односно 1690. године; сусретом са материјалним остацима прошлости коју је сматрао блиском, а на које је, потпуно ненадано, наишао у далеким и на много начина страним пределима. Подршка учених пријатеља, али и подстицаји са два веома важна места, с бечког Двора и из лондонског Краљевског друштва, охрабрили су Марсиљија на писање дела посвећеног земљама око средњег дела дунавског тока. Поетски говорећи, гроф Марсиљи је најпре учествовао у освајању мачем, да би касније и пером присвојио балканске пределе. Простори средњег Подунавља на страницама *Данубијуса* бивају *освајани* на два основна начина – *класификацијом и класицизацијом* – а тај наум се остварује кроз три кључна медијума – мапу, слику и текст. Употребивши оквир класичне географије, а самим тиме, и *симболички кайшиал* антике, Марсиљи је сваки од феномена о којима пише у неком од шест томова *Данубијуса* описао, нацртао и картирао, свдећи тиме огромну и комплексну реалност света на мале и, што је далеко важније, сасвим савладиве целине. Укратко, Марсиљији је понудио посве лично читање подунавских и балканских простора: његова рецепција прошлости ових крајева почивала је и на античким и на савременим погледима, на империјалним политикама колико и на наднационалним научним увидима.

Три наредна поглавља односе се на други слој рецепције, или простије речено, на рецепцију Марсиљијевог дела у српској археологији. У првом од ових поглавља је проблематизован однос (прото)археолога према *Данубијусу* од друге половине XIX века до 1945. године, односно до завршетка Другог светског рата и обухватних друштвених промена у Југославији које су, на много начина утицале како на теоријске тако и на практичне аспекте српске археологије. Тако су се, након стицања *de facto* (мада не и *de iure*) државне независности, и посленици младе српске науке окренули Марсиљијевом делу нашавши у њему поузданог савезника при покушајима одгонетања ребуса које је постављала далека прошлост земље. Пратећи мапе, слике и текст *Данубијуса* пространствима српске кнежевине, а потом и краљевине у неколико наврата и кроз неколико деценија кретао се и Феликс Каниц (Felix Kanitz), који је стигао на позив српских владара не би ли својим публикацијама Србију представио европској јавности. Међутим, управо је Каниц, који никада није скривао утицај Марсиљија на сопствена

дела и који је о нашем аутору говорио с огромним поштовањем, посредно и најзаслужнији за Марсиљијев релативно хитар одлазак из фокуса српске археологије. Најпре су, као нека врсте „колатералне” штете из Каницовог сукоба са двојицом пионира српске археологије, Михајлом Валтровићем и Милојем М. Васићем, изазваног личним (а делимично и идеолошким) побудама, безмало сви путописци и такозвани старији аутори „прогнани” из окриља наше археологије. С друге стране, након Васићеве „рехабилитације” Каница, његово дело било је узето као еталон који је такорећи прекрио дела свих претходника, па тако, разуме се, и Марсиљијево.

Ни промене које су уследиле након Другог светског рата – успостављање „социјалистичког друштва” на генералном плану односно нови узлет институционализације на пољу археологије – нису се умногоме одразиле на рецепцију Марсиљијевог дела у српској, то јест југословенској археологији. На самом почетку овог периода историје наше дисциплине, Марсиљијево дело је уврштено на списак такозване „најстарије литературе” на којем су се налазила дела која су могла бити замењена радовима познијих аутора. Околности у вези са рецепцијом *Данубијуса* су се делимично измениле тек половином шездесетих година XX века, отпочињањем великих систематских ископавања на простору Ђердапа. *Данубијус*, и нарочито његов други том, тада постаје незаобилазан извор приликом систематског рекогносцирања терена, као и у планирању и спровођењу самих ископавања. Након велике ђердапске кампање, аутентичност Марсиљијевог дела, као и његова корисност за археологију римског периода у Србији више се не доводи у питање. Упоредо с тиме, методолошке промене у српској археологији након Другог светског рата утицале су на успостављање специфичног погледа на Марсиљијево дело. Наиме, послератни археолози готово у потпуности бивају усредсређени на такозвани „археолошки материјал” који је, у складу са њиховим, позитивистичким предсудовима, требало да говори сам за себе. Тако се „читање” *Данубијуса* у овом периоду углавном своди на прелиставање, а мапе и тлоцрти грађевина добијају апсолутан примат.

Седмо и уједно последње поглавље сумира оно што је речено у претходним поглављима, те нуди ауторово читање Марсиљијевих доприноса српској археологији. Тако су, на самом почетку финалног поглавља, прво начињени осврти на контексте настанка *Данубијуса*,

а потом и на контексте његове рецепције у српској археологији. Рецепције, која је осциловала од некритичког слављења, до потпуног одбацивања како аутора тако и дела. На самом крају, а након сумирања ових, мање или више, очигледних доприноса грофа Марсиљија проучавању римске прошлости на тлу Србије, указано је на додатне, такорећи *суштеренске* утицаје на археологију, као и на јавни дискурс о римској прошлости у нашој земљи. У суштини, овај завршни одељак поставља питање о Марсиљијевој улози у успостављању два топоса – оног о *іраничносїи* ових простора и оног о њиховом *злайном добу* под римском влашћу – који се налазе у епистемолошким основама наше дисциплине.

Коначно, имајући у виду тему ове књиге – у првом реду чињеницу да је она посвећена рецепцији Марсиљијевог дела у српској археологији – од читавог Марсиљијевог опуса о прошлости ових простора пажња је, скоро у потпуности, посвећена његовим публикованим делима, односно оним делима која су била, или која су барем могла бити, доступна археолозима који су радили на територији која се данас налази у саставу Републике Србије. Тиме је, међутим, исцрпљен само део писане заоставштине грофа Марсиљија. Његова богата архива, која се данас махом чува у Болоњи и Бечу, представља неисцрпан извор аутентичних података о прошлости ових крајева, а уједно и огроман потенцијал за будуће истраживаче балканских предела и њихове прошлости. Ова књига, стога, кроз скретање пажње на досадашње доприносе Л. Ф. Марсиљија српској археологији, има за циљ да буде тек први корак у даљем и, дакако, обухватнијем проучавању живота и дела грофа Марсиљија.

НА ГРАНИЦАМА МОДЕРНОСТИ

ДОБА РЕВОЛУЦИЈЕ

Седamnaесто столеће, упркос великим превратима, крвавим ратовима и бројним другим недаћама попут епидемија заразних болести или глади,¹ у савременој историографији је у првом реду познато као столеће научне револуције;² као век у којем је коначно потиснута хришћанска слика о свету и у којем је успостављен научни метод: „ригорозно и систематско посматрање и експериментисање – као основно средство за разрешавање тајни природе.”³ Ипак, корени научне револуције сежу у знатно дубљу прошлост. Наиме, још током XIV столећа у градовима-државама северне Италије, учени људи посветили су се изучавању онога што су назвали *studia humanitas* или човечанска наука, насупрот изучавању божанског које је подстицала

---

¹ Доналд Х. Пенингтон, *Европа у седamnaесетом веку* (Београд: Clio, 2002).

² John Henry, *The Scientific Revolution and Origins of Modern Science* (Basingstoke: Palgrave, 2002); Marcus Hellyer, *The Scientific Revolution: The Essential Readings* (Malden, MA: Blackwell Publishing Ltd, 2003).

³ Marvin Peri, *Интелектуална историја Европе* (Београд: Clio, 2000), 89.

Црква. Не треба да чуди то што су хуманисти примерену алтернативу хришћанској догми пронашли у класичној мисли и култури, нарочито ако имамо у виду да су у својим градовима били у непосредном додиру с материјалним остацима, а преко њих и с нематеријалним наслеђем антике. Ренесансна надахнућа и подстицаји научне револуције су вишеструки – ту су резултати изучавања класичне књижевности, попут открића нових текстова древних аутора или емендација оних одраније познатих. Примера ради, откриће Архимедових списа дало је нови замах механици, док је обнова Питагориних и Платонових идеја допринела схватању природе као „хармоничног, умом сазнатиљивог природног система.”⁴ Такође, исправљањем превода већ познатих Галенових расправа утрт је пут новим резултатима у анатомији. У исти мах, немерљив је и допринос ренесансне уметности, пре свега кроз развој теорије перспективе и/или инсистирање на помном посматрању природних појава:

„Дефинишући визуелни простор и однос између објекта и посматрача математичким изразима, и оцртавајући природни свет са научном прецизношћу без преседана, ренесансна уметност је помогла да се подстакне ново виђење природе, које је касније нашло израза у астрономији Коперника и Кеплера и Галилеја у физици.”⁵

Највеће промене у поимању природе, дакле, одиграле су се захваљујући упливу математичких знања у домене астрономије и физике. С друге стране, и претходни, средњовековни (али и ренесансни) схоластички систем такође је почивао на идејама двојице античких мислилаца – Аристотела и Птолемеја из Александрије. Њихове идеје биле су, наравно, усаглашене с хришћанским учењем, пре свега захваљујући деловању Томе Аквинског (Tommaso d'Aquino) у XIII веку. Три века касније, одлукама Тридентског сабора (1545–1563) ово учење постало је и званична доктрина Римокатоличке цркве. У средиште таквог универзума смештена је Земља око које се окреће седам провидних сфера, свака са по једном „планетом” – Месецом, Меркуром, Венером, Сунцем, Марсом, Јупитером и Сатурном. (Полазећи од претпоставке да се не креће, Земља није сматрана планетом.) Према овом тумачењу универзума, још једна, укупно осма, сфера кружи

⁴ Henry, *The Scientific Revolution and Origins of Modern Science*, 10; Peri, *Intelektualna istorija Evrope*, 72, 92–93.

⁵ Peri, *Intelektualna istorija Evrope*, 93.

око Земље и у њој су положене звезде. Изнад звезда налази се небеска сфера, *йримум мобиле*, одакле се кретање преноси на планете и звезде чиме је омогућено да се читав небески систем у једном дану обрне око непомичне Земље. Коначно, на самом врху ових небеских лествица налази се Бог који седи на свом престолу окружен анђелима. Било како било, реч је о веома хијерархизованом универзуму – са јасно одељеним доменима земаљске искварености и божанског савршенства – односно у питању је свеобухватна поставка у чијем опсегу су се налазили и природа и друштво, али и однос појединца према Богу. Како је претходно поменуто, ова слика света почивала је на ауторитету Светог писма, црквених отаца и, када је реч о природном знању, Аристотела. С тим у вези, схоластичари су сматрали да знање које је проистекло из искуства треба само да потврди оно што је знано на основу претходно побројаних ауторитета. Практично, уколико нове чињенице нису одговарале претходно успостављеној поставци универзума – тим горе по нове чињенице. Имајући све то у виду, први покушаји заговорника новог приступа били су усмерени ка прилагођавању нових знања – добијених било путовањима у далеке земље било осматрањем небеских тела – у постојећи схоластички наратив о универзуму.⁶

Речима Доналда Х. Пенингтона:

„Они нису били ни свети мученици ни људи бунтовничке природе: они су настојали да нова знања буду спојива са старим веровањима. Од Кеплера с почетка века па до Њутна на његовом крају, најзнаменитији научници су били опчињени истраживањима каква су била алхемијска, астролошка или нумеролошка, каква нам данас изгледају потпуно ирационална.”⁷

У том смислу, могло би се рећи да у нашој синтагми термину револуција боље пристаје значење које се користи у астрономији од, данас далеко уобичајенијег, политичког значења. Наиме, у времену од краја XVI до почетка XVIII столећа, упутније је говорити о лаганом али неумитном заокрету него ли о преврату, наглом и насилном мењању постојећег поретка. Ипак, развој трговине и почеци европске

---

⁶ Ibid. 90–92; William E. Burns, *The Scientific Revolution: An Encyclopedia* (Santa Barbara: ABC-CLIO, 2001), 17–18; Robin Briggs, “Embattled Faiths: Religion and Natural Philosophy.” In *Early Modern Europe: An Oxford History*, ed. Euan Cameron (Oxford: Oxford University Press, 1999), 173.

⁷ Пенингтон, *Европа у седамнаестом веку*, 186.

колонизације остатка света дали су нови замах готово свакој врсти истраживања. Нова открића настала као резултат примене математике као и помног посматрања и бележења, све више су указивала на разлику између схоластичке, и у својој суштини квалитативне филозофије природе и новог квантитативног приступа који су промовисали пионири научне револуције. Тако су управо средином XVII столећа арапски бројеви ушли у општу употребу широм Европе, а уз то је уведен и децимални зарез, као и техничка рачунаљка и логаритамске таблице.⁸ Упоредо са тим увећавао се и број мерних инструмената. До XVI века готово једини инструменти у свакодневной употреби били су обручаста сфера, астролаб те квадрант који су у потпуности намењени изучавањима у области астрономије. С друге стране, током XVI и XVII века долази до развоја низа инструмената намењених проучавањима појединачних области смештених у окриље филозофије природе (лат. *philosophia naturalis*) – дисциплине која је представљала основни облик проучавања природе и физичког универзума до појаве савремене науке у XIX веку. Нова наука је, дакле, подстицала проналажење односно усавршавање оних инструмената који су могли довести до „нових истина” о природи попут телескопа, микроскопа, барометра, ваздушне пумпе, термометра итд.⁹ Практични резултати ових напора били су бројни и разноврсни: од унапређења наутичких мапа и топографских карата, преко помака у артиљерији и наводњавању све до олакшане трговине и наплате пореза.

Захваљујући, како се чинило, неограниченој примењивости својих знања, појединци који су били вични математици постали су веома омиљени на дворовима широм Европе. Њихово увођење у дворске кругове започето је у палатама италијанских владара чија је моћ почивала на трговини у много већој мери него што је то био случај са осталим владарима на континенту, те су им, отуда, биле и очигледније добробити које је доносила такозвана виша математика.¹⁰ Но, убрзо је и на дворовима у остатку Европе установљена позиција дворског математичара (*mathematicus*) коју је, примера ради, на прашком двору Рудолфа II (1576–1612) заузимао Јохан Кеплер (Johannes Kepler).

⁸ Ibid. 195.

⁹ Henry, *The Scientific Revolution and Origins of Modern Science*, 35.

¹⁰ Julian Thomas, *Archaeology and Modernity* (London: Routledge, 2004), 13.

Истина, у самом почетку услови за бављење науком и нису били сјајни – примера ради, сам Кеплер, у новчаној оскудици услед нередовне плате, добар део свог времена посвећивао је изради хороскопа.¹¹ Такође, у многим случајевима улога математичара по дворовима није се много разликовала од улоге забављача – извођењем *mirabilia* требало је да забаве свог патрона односно да задиве његове угледне госте.¹² И поред свега тога, позиција на двору омогућила им је да убрзо прескоче хијерархијски јаз који их је до тада делио од филозофа природе.

Питање односа математичара и филозофа природе захтева нешто шири осврт. У оно време у којем се одвијала научна револуција, односно у раздобљу од XVI до XVIII века, појмом *наука* означавано је знање уопште, док је за дисциплине које су се бавиле проучавањем живог, као и неживог света у употреби био термин филозофија природе. (С тим у вези, видимо да и други појам у синтагми научна револуција није у потпуности примерен; придев научни у овом случају представља својеврстан анахронизам.) Другим речима, за разлику од савременог значења термина, у XVII веку у науку је била укључена и теологија. Штавише, она се налазила на самом врху оновремене научне хијерархије. Однос теологије и филозофије природе јасно се огледа у њиховим епитетима – теологија је била краљица наука, а филозофија природе њена верна деверуша (лат. *ancilla theologiae*).¹³ Истовремено, филозофија природе је, иако формално подређена теологији, заузимала важно место у оновременом систему образовања, али и друштву уопште. Услед таквог односа ових двеју дисциплина, нова наука која је промовисала промене у небеској и земаљској механици углавном није нашла плодно тло на универзитетима. Филозофи природе – будући да је њихова дисциплина била комплементарна теологији – у предавањима која су држали по универзитетима диљем Европе нису подривали, барем не директно, хришћанску слику универзума. У том смислу, подела на универзитетске професоре у области филозофије природе и математичаре могла би се, уз извесна поједностављења, свести на поделу на заговорнике теоријског и присталице практичног приступа. Једноставно речено, штитећи своје привилегије, универзитетски наставници

¹¹ Пенингтон, *Европа у седамнаестом веку*, 191; Peri, *Интелектуална историја Европе*, 108–109; Briggs, “Embattled Faiths: Religion and Natural Philosophy,” 173.

¹² Henry, *The Scientific Revolution and Origins of Modern Science*, 22–23.

¹³ Ibid. 68.

задржали су раније поменути схоластички однос према знању проистеклом из искуства које је требало да подупире хришћанску слику о универзуму, а не да је руши. Као што то обично бива, постојали су и они појединци који су својим радом допринели мирењу супротстављених ставова. Први међу једнакима био је Галилео Галилеј који је прво, радећи на Универзитету у Падови, инсистирао на учењу примерима, да би затим прихватио позив Козима II (Cosimo II di Medici) и постао дворски филозоф и математичар на његовом двору у Фиренци. Медицински факултети били су још једно место на којем је дошло до својеврсне симбиозе теорије и праксе. Реформске потезе у овом домену први је повукао Андреас Везалијус (Andreas van Wesel, лат. Andreas Vesalius), човек широког хуманистичког образовања које је стицао на универзитетима у Лувену и Паризу. По доласку у Падову, 1537. године, Везалијус започиње писање свог главног дела *О саставу људског тела* (*De Humani Corporis Fabrica*) које му је донело ласкаву титулу оснивача модерне људске анатомије. Према дотадашњој пракси, као и у случају филозофије природе, универзитетски наставници су своја предавања готово у потпуности базирали на Галеновим списима док је бављење самом дисекцијом било препуштено хирургима. Насупрот томе, у Везалијусовом раду дошло је до успешног споја ових двеју пракси; он је наставио да проучава списе својих претходника, али се истовремено посветио и непосредном истраживању грађе људског тела. Метод, за који се залагао у свом револуционарном делу, које је у исто време било и уџбеник анатомије и приручник за дисекцију, био је заснован на аутопсији (гр. самогледање или гледање сопственим очима), односно на пажљивом и непосредном посматрању.¹⁴ Дакле, иако су се весници промена јавили на другим местима, универзитети су убрзо знатно допринели ширењу нових идеја. Држећи се своје образовне улоге, универзитетски центри су својим богатим библиотекама, лабораторијама и збиркама инструмената, или примера ради оснивањем ботаничких башти, пружили стабилан ослонац даљем проучавању живог и неживог света.¹⁵ Коначно, ни метод, који је на самом почетку овог одељка поменут као један од кључних доприноса научне револуције, заправо

¹⁴ Ibid. 37–38

¹⁵ Burns, *The Scientific Revolution: An Encyclopedia*, 308–309; Henry, *The Scientific Revolution and Origins of Modern Science*, 48; Hellyer, *The Scientific Revolution: The Essential Readings*, 9–10.

не представља потпуну новину. Наиме, у развоју експерименталног метода непроцењив је допринос раније (пре свега средњовековне) алхемијске и херменеутичке традиције у којима су биле асимиловане питагорејске и неоплатоновске идеје.¹⁶

На самом почетку револуционарног процеса, заговорници новог приступа искрено су се надали да ће својим делањем само учврстити стари поредак, то јест суштина промена није се огледала у потпуном одбацавању старих идеја и пракси већ у новој организацији знања. Постојећи елементи пресложени су у потпуно нову слику света; света који постаје мерљив, односно сазнатљив и ван оквира божанске премудрости. Док су ренесансни мислиоци трагали за нитима које повезују различите земаљске феномене и упредали их у тканину универзума, у рукама научних револуционара ова тканина почела је да се пара. Поступним савладавањем препрека које су теорију делиле од праксе, преваљен је јаз који је раздвајао небо од земље. Квалитативна подела на земаљски и небески домен замењена је сликом јединственог свемира, неограниченог простора и (захваљујући открићима током наредног века) бесконачног броја небеских тела. Другачије речено, уместо ранијих покушаја да се проникне у божји наум те да се, с тим у вези, сваком предмету одреди место у хијерархијском и квалитативном поретку, научни револуционари посветили су се физичком испитивању природе у потрази за математичким односима и хемијским саставима. Нова организација знања, представљена јасним закључцима и прецизним мерама, класификацијама и табелама, али истовремено дубоко укореењена у претходне традиције, оставила је далекосежне последице. Научна револуција преобразила је западно разумевање појединца, друштва као и сврхе живота.¹⁷

Наука и њолиџика

Оптимизам заснован на успесима у проучавању природе допринео је ширењу нове науке и на друге области, па су тако свеобухватне промене у поимању појединца и друштва нашле одраз и на политичкој равни.

¹⁶ Peri, *Intelektualna istorija Evrope*, 93–95.

¹⁷ Ibid. 124–127; Пенингтон, *Европа у седамнаестом веку*, 185–210; Thomas, *Archaeology and Modernity*, 8–16.

Заправо, могло би се казати да се крајем XVII века упоредо са научном одвијала и револуција у политичкој мисли.¹⁸ У основи ових промена стајало је уверење да је правилности које су уочене у физичким процесима могуће пратити и на нивоу људског друштва. Односно, уколико је било могуће успоставити нову науку која се бавила природним феноменима, требало је то исто покушати и са политичким поретком. Прва целовита теорија друштва, заснована на новом научном моделу, дело је енглеског филозофа и политичког теоретичара Томаса Хобса (Thomas Hobbes). Под утицајем Галилеја и његове математичке физике, Хобс је наумио да изгради политичку филозофију засновану на потпуно *научним основама*. Отуда је, на самом почетку стварања новог политичког поретка, било потребно разумети понашање људи које је, сматрао је Хобс, такође подлегало одређеним законима. Правила понашања, према његовом мњењу, била су готово једнако закономерна и ванвременска као и геометријска правила, а Хобс није имао никакву дилему у вези са тим да ли је успео да их открије и обједини у заокружен логички систем. Ове идеје у потпуности је развио у *Левијатану* (1651), свом кључном делу из политичке теорије.¹⁹ Надахнут геометријским правилима, Хобс полази од онога што је сматрао аксиомима у погледу људске природе – људи су, у свом природном стању, себични, грамзиви, неповерљиви, подмукли итд. – а потом на основу тога одређује друга правила политичког живота. У том смислу, Хобс се залагао за апсолутну монархију као најлогичнији и најпожељнији облик владавине – државу чија моћ треба да савлада необуздане људске страсти. Међутим, иако је подржавао суверени апсолутизам, одбацио је идеје других заговорника апсолутизма који су извор моћи владара видели у Богу. Држава је за Хобса у потпуности световна творевина коју су успоставила људска бића како би се бавила проблемима људи. Стога су и легитимност и снага државе почивали на власти људи.²⁰ Поред друштвеног уговора којим су се људи договорили око општег добра, Хобс предлаже и други, краљевски уговор којим народ неопозиво преноси овлашћења на владара. На тај начин је, у европским интелектуалним круговима, закон природе, и људско друштво „отргнуто” од Бога, а кључни допринос

¹⁸ Вид. Peri, *Intelektualna istorija Evrope*, 131–164.

¹⁹ Ibid. 147–155; Thomas, *Archaeology and Modernity*, 18–20.

²⁰ Peri, *Intelektualna istorija Evrope*, 154.

новог погледа на политику било је стварање зреле модерне државе.²¹ Неке од њених главних одлика су неприкосновеност (суверенитет) на сопственој територији, те снажна централна влада која издаје законе који се примењују широм земље; уз то ова држава плаћала је стајаћу војску и обучене бирократе са фискалним и јуристичким надлежностима, какве су прикупљање пореза и спровођење закона и правде. Коначно, иако не у потпуности, ове државе временом почињу да попримају и секуларни карактер, што је тежња нарочито изражена након Тридесетогодишњег рата (1618–1638).

Нова историја

Однос према прошлости, требало би то још једном нагласити, налази се у корену промена које су захватиле западна друштва почевши од XVI столећа. Штавише, могло би се рећи да је хуманистичко окретање прошлости на изванредан начин и изнедрило научну револуцију. Открића давно заборављених аутора и њихових списа покренула су обухватне промене у готово свакој равни: од поимања универзума, преко државе и друштва до сваког појединца. На другој страни, ове промене одразиле су се и на поимање прошлости саме. Конкретно говорећи, упоредо са објективизовањем природе, дошло је и до објективизовања прошлости – раскинута је веза између прошлости и садашњости заснована на телеолошком учењу према којем је свако створење и свако збивање у васељени одређено божанским провиђењем. Простије речено, поступно се одустајало од става према којем све постоји или се дешава како би се испунио Божији план. Ипак, као и на пољу небеске механике, одбацивање телеологије није значило и потпуно одрицање од Бога. Свет је, према новом тумачењу, и даље био у божијим рукама, али за функционисање тог света Бог није био неопходан на сваком кораку. Наиме, Бог – мислили су учењаци XVII столећа – јесте осмислио и створио свет и њиме потом управљао на један општи начин, али је људима доделио приличну аутономију, што је представљало основу да

²¹ Ibid. 154–155; Пенингтон, *Европа у седамнаестом веку*, 251–256; Драгољуб Живојиновић, *Усход Европе (1450–1789)* (Београд: Завод за уџбенике, 2010), 207–211.

људи појаве тог аутономног света истражују и објашњавају.²² Једна од најзначајнијих личности за преношење ових идеја на раван проучавања прошлости био је Ђамбатиста Вико (Giambattista Vico). Вико је своје учење о *ограниченој* *сјознаји* супротставио дотадашњем ставу према којем је лакше спознати природу него људске законе. Викова доктрина – сажета у реченици „*Verum et factum reciprocantur seu convertuntur*” – настала је као одговор филозофима XVII века, попут, рецимо, Декарта (René Descartes), који су сматрали да је једино Бог, као творац света, у стању да разуме законе друштвених промена, док је људска спознаја ограничена на природу будући да само природни феномени подлежу емпиријском испитивању. С друге стране, Вико је сматрао – не одбацујући божанску улогу у настанку света – да су људи створили друштво те да су, стога, у могућности да разумеју то друштво – његову прошлост, садашњост и будућност.²³ Виковим речима: *factum* (тј. оно што човек ствара) јесте *verum* (тј. истина); односно опширније – људи су склони дубљем разумевању онога што су сами створили него онога са чиме се једноставно суочавају (тј. природом, коју је, према Викоу, створио Бог). Иако је ову идеју по први пут представио у раду „*De antiquissima Italorum sapientia*” (1710), Вико је додатно развио у свом најпознатијем делу индикативног назива – *Нова наука (Scienza Nuova, 1725)*; делу које, речима Е. Брајзаха, „историчарима није дало само нову методологију него и потпуну теорију историје, укључујући и одговарајуће методе проналажења историје.”²⁴ Краће речено, ово је време у којем је осим еманципације природе, дошло и до еманципације прошлости – прошлост постаје релевантно поље истраживања, односно постаје тема за себе. Уместо неумитног протока времена које је водило ка испуњењу Божијег наума, историја бива схваћена као процес са узрочном везом између прошлости, садашњости и будућности.²⁵ Насупрот потрази за сличностима које су прошлост и садашњост држале на окупу, сада је требало „први пут бацити пажљив поглед на

²² Ернст Брајзах, *Историографија: сјајни век, средњи век, ново доба* (Београд: Clio, 2009), 261–262.

²³ Džeremi Blek and Donald M. Makrejld, *Izučavanje istorije* (Београд: Clio, 2007), 46.

²⁴ Брајзах, *Историографија*, 277–278.

²⁵ William B. Jr. Ashworth, “Natural History and the Emblematic World View.” In *The Scientific Revolution: The Essential Readings*, ed. Marcus Hellyer (Malden, MA: Blackwell Publishing Ltd, 2003), 156; Thomas, *Archaeology and Modernity*, 79.

саме ствари и оно што тај поглед уочава описати изгачаним, неутралним и вјерним ријечима.”²⁶ Све у свему, попут природе, и проучавање прошлости требало је да буде засновано на помном посматрању и верном преношењу виђеног. Стога, пише Фуко (Michel Foucault), и не треба да чуди што је, као резултат овог „прочистићавања,” први облик историје била историја природе:

„Јер овој су потребне само ријечи које су без посредника примјењене на саме ствари. Документи за ту нову историју нису друге ријечи, текстови или архивски подаци, него свијетли простори у којима су поређане ствари: хербарији, колекције, ботаничке баште...”²⁷

Док су током ренесансе ботаничке баште и кабинети чудеса (куриозитета), у складу с оновременим погледом на свет, представљали својеврстан „микрокосмос Постања,”²⁸ током XVII века историчари природе земаљска бића и ствари почињу да смештају у уредне табеле. Природни феномени тиме бивају на неки начин „укроћени” у каталозима учењака што даље води успостављању новог начина повезивања и, последично, новом начину стварања историје.²⁹ Таксономски приступ који је започет с живим бићима у наредном кораку настављен је и са документима кроз оснивање архива, класификацију грађе, реорганизацију библиотека, стварање каталога, репертоара, инвентара.³⁰

Не треба посебно наглашавати да се у времену у којем је живео Л. Ф. Марсиљи подела знања, односно предмета проучавања по дисциплинама у великој мери разликовала од данашње. Тако су нови приступи, првобитно настали у окриљу природне историје, пренети на студије материјалне културе – што је основни предмет савремене археологије – кроз рад антиквара. Антикварска пракса, која је обухватала бележење и проучавање древних локалитета, односно сакупљање артефаката јавила се као део општег занимања за историју природе и

²⁶ Мишел Фуко, *Ријечи и ствари* (Београд: Nolit, 1971), 189.

²⁷ Ibid.

²⁸ Thomas, *Archaeology and Modernity*, 15.

²⁹ Фуко, *Ријечи и ствари*, 189.

³⁰ Thomas, *Archaeology and Modernity*, 23; Фуко, *Ријечи и ствари*, 189.

на тај начин у присним везама са природном филозофијом.³¹ Примера ради, још 1666. године Роберт Бојл (Robert Boyle), један од оснивача Краљевског друштва у Лондону, предложио је да се Друштво посвети систематском изучавању природне историје читаве Британије, а један елемент овог истраживања требало је да буде и упитник о старинама свих округа у оквиру краљевства.

Антиквари су с нарочитим поносом истицали да, за разлику од текстова, материјални остаци „не лажу,” то јест да у односу на писане изворе представљају знатно поузданију класу доказа. Другим речима, управо су материјални остаци били физички израз, раније помену-те, објектификоване прошлости каквој су тежили умни људи XVII и XVIII столећа. Оваква прошлост, која се могла голим оком испитати и која је, отуда, имала научну подлогу и јасно укотвљење на линеарној временској скали, постала је темељ ауторитета најразличитијих институција и незанемарљив чинилац у друштвеним односима у европским државама током поменутог два века. Примера ради, овакви, сасвим опипљиви трагови прошлости могли су, с једне стране, красити витрине збирки чудеса сведочећи о угледу и снази њихових власника и/или подупирући њихове политичке, територијалне и друге претензије. Упоредо са тиме, материјални остаци минутих времена који су се уздизали над околним пејзажом неретко су постајали чврста основа различитих идентитетских конструкција.³² Материјални остаци прошлости били су (и остали) неисцрпан извор моћи. Или, другачије речено, симболички капитал (*sensu Bourdieu*)³³ приписан старинама могао је послужити као веома ефикасно оруђе како личне тако и групне еманципације, идентификације и/или легитимације.³⁴

Промене које су се јавиле као плодови научне револуције умногосте су утицале на живот и, у још већој мери, на рад Л. Ф. Марсилија те је, стога, ово поглавље – у којем су тек сумарно приказане неке од кључних одлика нове науке – имало за циљ да читаоца упозна с општим

³¹ Кевин Грин, *Увод у археологију* (Београд: Слио, 2003), 62; Александар Палавестра, *Културни контексти археологије* (Београд: Филозофски факултет, 2011), 59–62; Владимир В. Михајловић, „Антиквари између природе и културе,” *Etnoantropološki problemi* 12, no. 3 (2017), 767–783.

³² Ibid.

³³ Pjer Burdije, *Distinkcija: društvena kritika suda* (Podgorica: CID, 2013).

³⁴ Thomas, *Archaeology and Modernity*, 41, 79–80.

контекстом времена у којем је наш јунак живео и делао. Антикварском покрету, али и бројним другим феноменима оновремене науке и политике, који су у овом поглављу тек овлаш дотакнути, дужна пажња биће посвећена у наставку ове књиге.

ГРАНИЦЕ ЕВРОПЕ¹

ДЕТИЊСТВО И МЛАДОСТ Л. Ф. МАРСИЉИЈА

Гроф Луиђи Фердинандо Марсиљи рођен је у Болоњи 20. јула 1658. као једно од шесторо деце из брака грофа Карла (Carlo) Марсиљија и грофице Маргарите Ерколани (Margarita Ercolani). Имао је три брата, од којих два старија – Антонија Феличеа (Antonio Felice) и Иполита (Ippolito) – и једног млађег по имену Филипо (Filippo). Браћа Марсиљи имали су и две сестре: Бибијану Катерину (Bibiana Catterina) и Силвију Марију (Silvia Maria).

Говорећи о детињству и раној младости, Марсиљи је у својој аутобиографији² највише простора посветио двема темама – учитељима и путовањима. На прво велико путовање отишао је са петнаест година када је заједно са оцем посетио Венецију и Падову. У Млечима

---

¹ Како не бисмо исувише оптеретили текст и отежали његово праћење, у овом поглављу и то у оним деловима који се односе на хронолошки ток Марсиљијевог живота, одустаћемо од навођења референци након сваког појединачног податка и/или пасуса. С тим у вези треба напоменути да је главни извор у настанку овог текста била књига Џона Стојеа *Marsigli's Europe*.

² Marsigli, *Autobiografia*.

су присуствовали чувеном летњем фестивалу, којим је прослављано симболичко венчање овог града са Јадраном (ит. *Sposalizio del Mare*), а млади Луиђи остао је задивљен раскоши и снагом Млетачке републике. Одушевили су га смотра лађа, грмљавина топова, дужд и остали званичници у својим раскошним одежама. Током боравка у Падови најјачи утисак на њега оставио је надалеко чувени Ботанички врт. Врт је основан далеке 1545. године декретом Сената Републике Венеције за потребе универзитета у Падови и представља претечу модерних ботаничких башта. О значају ове институције сведочи и податак да су ту по први пут на европском тлу узгајане многе биљне врсте које воде порекло с других континената, попут данас широко распрострањених кромпира или сунцокрета.³

Надахнут оним што је видео на путовању, млади Марсиљи одлучује да по повратку у родни град поради на свом образовању. Великог узора имао је у кругу најуже породице – најстарији брат, гроф Антонио Феличе Марсиљи, био је истакнути члан учених кругова у Болоњи. Похађао је студије на Болоњском универзитету на којем је 1670. године стекао двоструки докторат – из римског и канонског права (лат. *doctor utriusque juris*). Након тога одлучио се за каријеру у окриљу католичке цркве, поставши најпре архиђакон у Болоњи, да би 1702. био постављен за бискупа Перуђе. Антонио Феличе припадао је групи болоњских учењака која је оживела рад академије *Гелатии* (*Gelatii*, основане 1588. године), у чијим је публикацијама објављивао радове посвећене различитим филозофским школама и верским сектама. Такође, био је упознат и са радом учених друштава широм континента, а нарочито се похвално изражавао о лондонском Крајевском друштву и његовим члановима Харвију (*William Harvey*) и Бојлу (*Robert Boyle*). Коначно, сходно својим разбокореним интересовањима, А. Ф. Марсиљи је сам покренуо и рад двеју учених група – једне научне и експерименталне и друге посвећене изучавању историје, догме и дисциплине католичке цркве.⁴

Удружења попут оних којима је припадао и најстарији брат нашег јунака била су још један од деривата научне револуције, иако,

³ Dražen Grgurević, „Botanički vrt u Padovi,” *Šumarski List* 131, no. 3–4 (2007), 155–158.

⁴ Marta Cavazza, “Marsili, Antonio Felice,” *Dizionario biografico degli Italiani – Volume 70*, 2008, http://www.treccani.it/enciclopedia/antonio-felice-marsili_%28Dizionario_Biografico%29.

као и многи други феномени везани за такозвану *нову науку*, имају корене у дубљој прошлости. Постепени, али постојани успон експерименталног метода имао је кључну улогу у успостављању сарадничких група, које знамо под именом *учена друштва*. Главни заговорник њиховог оснивања током XVII столећа био је сер Франсис Бекон (Sir Francis Bacon). Овај енглески државник и филозоф, увидевши моћ знања и његову корисност у разним областима живота, вршио је снажан притисак на државу да оснива научне институције. Ка корисном знању – писао је Бекон у свом најславнијем делу *Нови орданон* из 1620. (већ сам наслов требало је да укаже на неслагање с идејама исказаним у Аристотеловом *Орданону*) – води експериментални метод, заснован на индуктивној логици: пажљиво посматрање претходило је брижљивом сакупљању података на основу којих су затим извођени општи закони који су, коначно, били проверавани кроз непрекидне експерименте.⁵ У свом недовршеном, али ипак постхумно објављеном делу – *Нова Ајланија* (1627) – Бекон је дао и опис идеалне учене институције. Његова „Соломонова кућа” данас се сматра идејним узором у настанку Краљевског друштва у Лондону (основаног 1660), али и париске Академије наука (1666). Као што нам, између осталог, говори пример академије Ђелати у чијој је обнови учествовао Антонио Феличе, сарадничке групе посвећене проучавању тајни природе постојале су и раније, још од ренесансног периода. Њихови чланови, осим филозофијом природе, бавили су се и многим другим областима знања – филологијом, књижевношћу, историјом па чак и теологијом.⁶ Насупрот томе, друштва настала током XVII столећа оснивана су као заједнице напредног, иновативног рада; рада чији би резултати, како се залагао Бекон, били примењиви у трговини, привреди и пољопривреди. Биле су то протоистраживачке институције и, с тим у вези, својеврсна противтежа универзитетима на којима је, уз у претходном поглављу поменуто изузетке, целокупна пажња била посвећена теоријској настави.

У складу са духом времена, Л. Ф. Марсиљи такође се окренуо практичном знању. За разлику од старијег брата, никада није похађао студије на универзитету, већ се одлучио за неформално, али не и мање

⁵ Peri, *Intelektualna istorija Evrope*, 115–118.

⁶ Henry, *The Scientific Revolution and Origins of Modern Science*, 46.

квалитетно образовање. Захваљујући племенитом пореклу, био је у прилици да похађа приватне часове из неколико области знања и, као право дете свога времена, одлучио се за биологију, анатомију и математику. Његови учитељи припадали су кругу болоњских универзитетских наставника. Не само то – реч је, заправо, о неким од највећих умова ове епохе, чији је рад био познат и признат широм континента. Биологији га је подучавао Лелио Трионфети (Lelio Trionfetti) који је са само петнаест година постао доктор филозофије, а ову дисциплину је потом од 1667. предавао на универзитету у Болоњи. С друге стране, своју стручност у области биологије, чему је и учио Марсиљија, потврдио је избором за професора природне историје на матичном универзитету 1675. године. Часове анатомије Марсиљи је похађао код Марчела Малпигија (Marcello Malpighi), славног лекара и биолога, кога данас краси титула оснивача микроскопске анатомије и хистологије. Крећући се стазом коју је век раније утврдио Вазари, Малпиги је најпре осмислио једноставан микроскоп који увеличава до 180 пута, а затим га применио у систематским проучавањима животињских и биљних структура. Ђеминиано Монтанари (Geminiano Montanari), астроном, оптичар и заговорник експерименталног приступа науци, увео је Марсиљија у тајне математике. Монтанаријеву пажњу заокупао је широк спектар тема – од осматрања капилара преко метеорологије и статике до астрономије. Монтанари је уз то био и оснивач једног ученог друштва; у питању је Accademia della Traccia (дослован превод са италијанског гласи: академија стазе, односно академија трагова) која је била организована по узору на Краљевско друштво у Лондону.⁷ Другим речима, и Малпиги и Монтанари припадали су кругу присталица науке коју су развили Галилеј и Бекон, односно снажно су се залагали за примену експерименталног метода. Марсиљи се показао као вредан ученик, а са својим учитељима остао је у контакту и након формалног завршетка подучења. Заобишавши строго устројене универзитетске курикулуме, Марсиљи је имао прилику да се посвети стварима које су га заиста занимале. Истовремено, предајући у неформалним условима, далеко од катедри универзитета, и његови учитељи су имали сличну привилегију у погледу садржаја својих лекција. Укратко, на крају овог процеса стајао је амбициозан млад човек широког образовања и још

⁷ Bruno Soffientino and Michael E. Q. Pilson, "The Bosphorus Strait. a Special Place in the History of Oceanography," *Oceanography* 18, no. 2 (2005), 22.

ширих интересовања – једноставно речено, истински питомац научне револуције.

Након што је стекао основне увиде у достигнућа нове науке, Марсиљи је био спреман за наредни изазов. На своје друго велико путовање отиснуо се као деветнаестогодишњак, 1677. године, непосредно након што му је умрла мајка. Прво одлази у Рим у посету ујаку Алфонсу Ерколанију, а затим наставља ка Напуљу. Млади учењак искористио је боравак у овом граду како би обишао природне знаменитости које су се налазиле у непосредној околини – успео се на Везув, а заинтересовао га је и вулкански кратер Солфатара који је, као што му име говори, једно време служио и као рудник сумпора. Након тога, а пре повратка у родну Болоњу, задржао се и у Фиренци, уз кратке посете Ливорну и Луки. Поред обилазака бројних чудеса, што природе што градитељства, Марсиљи је своје друго путовање искористио и за сусрете са ученим житељима градова које је посетио. Међу њима истичу се имена Ђ. А. Борелија (Giovanni Alfonso Borelli), славног лекара, физичара и математичара те, такође лекара и математичара, али и филозофа Томаза Корнелија (Tommaso Cornelio). Напослетку, у Фиренци је посетио Антонија Маљабекија (Antonio Magliabechi), библиотекара Козима III Медичија и човека који је словио за једног од највећих посредника у размени идеја и трговини књигама у оновременој Европи. Наиме, Маљабеки је успоставио импресивну дописничку мрежу, у коју су били укључени и писци и научници, али и бројни издавачи и трговци књигама. Поетски речено, Алфонсо Маљабеки био је један од званичника ондашње европске државе учених, имагинарне заједнице чијем се „држављанству” надао безмало сваки образовани становник Запада. Први помен имена *Res publica literaria* јавља се још у XV столећу, док размена писама отпочиње почетком XVI века у кругу око Еразма Ротердамског (Desiderius Erasmus Roterodamus). Реч је о првом европском егалитарном друштву у којем вера или конфесија, класно или етничко порекло нису имали готово никакву улогу. Насупрот томе, високо је вредновано знање као и добре личне особине, и с тим у вези, за улазак у ово одабрано друштво била је потребна препорука неког од постојећих чланова. По пријему у друштво, сакупљање и размена информација постајала би морална обавеза, а у ту сврху *Res publica literaria* је током XVI, XVII и XVIII века изнедрила и неговала особену културу писама – с бројним приручницима и упутствима за

њихово писање. Поред приручника, с напретком штампе у XVI столећу почиње и објављивање самих писама. Другим речима, писмо у овом раздобљу постаје засебан, притом и веома разуђен жанр, с читавим низом потподела. Писма су служила разним сврхама: њима је могла да се заподене полемика, да се саопшти новост, али су писана и у корист верске или политичке пропаганде. Када је у питању наука, писмима су објављивана нова открића или теорије, њима су пријављивана различита опажања (какво је, примера ради, писмо у коме Монтанари обавештава Халеја (Edmond Halley) о комети коју је уочио), постављана питања, али и указивана част покровитељу истраживања.⁸

На свом другом путовању гроф Марсиљи постао је пуноправни члан ове паневропске интелектуалне заједнице. Поставши грађанином ове имагинарне републике, окренуо се грађанским дужностима које су га чекале у домовини. Наиме, Марсиљијева породица припадала је патрицијима (ит. *patrizio*) – затвореном кругу породица из којих су се бирали чланови болоњског градског већа. Тако је прва два месеца 1678. године провео као члан Већа старца (*Consiglio degli anziani*), а затим, након кратке романсе са грофицом Елеонором Замбекари (Eleonora Zambecari) поново одлази у Падову. Овог пута следио је свог учитеља Монтанарија који је постављен за професора математике на падовском универзитету. Под Монтанаријевим утицајем Марсиљи чак и уписује универзитетске студије математике, али се упоредо занима и за анатомију о чему сведоче белешке које шаље свом другом учитељу, Малпигију. Било како било, на студијама се није дуго задржао те се поново враћа у родни град.⁹

---

⁸ Burns, *The Scientific Revolution: An Encyclopedia*; Robert Mayhew, "Mapping Science's Imagined Community: Geography as a Republic of Letters, 1600-1800," *The British Journal for the History of Science* 38, no. 1 (2005); 73-92; Ulrich Johannes Schneider, *Kultur der Kommunikation: Die Europäische Gelehrtenrepublik im Zeitalter von Leibniz und Lessing* (Wiesbaden: Harrassowitz, 2005); Gabriella Del Lungo Camiciotti, "Letters and Letter Writing in Early Modern Culture: An Introduction," *Journal of Early Modern Studies* 3 (2014); 17-35; Anthony Grafton, "A Sketch Map of a Lost Continent: The Republic of Letters," *Republics of Letters. A Journal for the Study of Knowledge, Politics, and the Arts* 1, no. 1 (2009), 1-18.

⁹ Giuseppe Gullino and Cesare Pretti, "Marsili, Luigi Ferdinando," *Dizionario biografico degli Italiani*, 2008, http://www.treccani.it/enciclopedia/luigi-ferdinando-marsili_%28Dizionario-Biografico%29.

НА БОСФОРУ

Прилика за каријеру која је одговарала и амбицијама и знатижељи грофа Марсиљија указала му се већ наредне, 1679. године. Те године, на пут у Цариград спремао се нови млетачки амбасадор, Пјетро Ђивран, у нади да ће, за разлику од својих претходника, успети да изглади дипломатске односе с Портом и избори се за трговачке привилегије. Наиме, по завршетку Кандијског рата – вођеног у егејским и јадранским водама од 1645. до 1669. – а посебно након 1676. и устоличења великог везира Кара Мустафа-паше – укинута су традиционалне последице које су османске власти давале страним изасланицима, а однос власти у Цариграду према млетачком представнику био је нарочито лош.¹⁰ Како је Марсиљи доспео у венецијанско посланство и даље остаје тајна, али се сасвим поуздано зна да се 22. јула 1679. године нашао међу путницима који су кренули ка престоници Османског царства.

Пут их је водио чувеном источном рутом (ит. *Rotta di Levante*), преко Истре, а затим дуж обале Јадрана даље ка источном Медитерану. Предах направљен у Сплиту Марсиљи је искористио за кратку посету тврђави Клис у чијој су се непосредној близини налазили османски поседи у Босни. Из Сплита су, уз заустављања у Дубровнику, Боки Которској и Будви, наставили ка Крфу, а затим су преко Закинтоса и Хиоса стигли до Смирне одакле су наставили до свога коначног одређишта. Марсиљи се постарао да се у његовом пртљагу дипломате нађе места и за научни инструментаријум попут термометра, микроскопа или хидрометра. С прикупљањем семења и биљака започео је већ у лукама на путу до Цариграда, а с времена на време бележио је и температуре ваздуха као и густину узорака воде у местима на којима би се задржали. Тиме, међутим, није окончан списак тема којима се позабавио током путовања ка Цариграду. Из дневника који је уредно водио, сазнајемо да је на Крфу био задивљен новоизграђеним бедемима, на Закинтосу је скицирао извориште битумена, док му је на Хиосу пажњу привукло дрво пистаћа, иначе извор врло цењеног терпентинског уља.

Ствари се нису значајно промениле ни по доласку у средиште Османског царства. С обзиром на чињеницу да није био млетачки грађанин, његов положај у овом граду био је нешто повољнији од

¹⁰ Kenneth Meyer Setton, *Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century* (Philadelphia: The American Philosophical Society, 1991), 256.

положаја његових сарадника. Поред тога, Марсиљијева задужења, будући да је био одговоран за комуникацију унутар самог посланства, држала су га подаље од погледа странцима иначе ненаклоњених османских власти. Ванредне погодности Марсиљи је искористио за бављење науком. На самом почетку боравка унајмио је драгомана, односно преводиоца, Јеврејина по имену Абрахам Габаи који га је подучио основама турског језика. У складу с навикама које је стекао на путовањима по Италији, време проведено у Цариграду користио је и за сусрете са бројним ученим људима османске престонице. Осим тога, почео је и да сакупља копије докумената и мапа. Међу учењацима с којима се састајао истиче се име Ебу Бекира, једног од највећих османских картографа XVII столећа, човека који је на турски језик превео чувени Блауеов *Atlas Maior*.¹¹² Захваљујући познанству са једним Венецијанцем, кога описује као султановог педикира, имао је прилику да завири и у одаје двора иначе недоступне странцима као и да се укрца на адмиралску галију током свечане смотре ратних бродова у Мраморном мору. Такође, део свог слободног времена искористио је и за кратак обилазак Бурсе.

Ипак највећу пажњу током свог првог и, испоставиће се, кратког боравка у Цариграду посветио је Босфору. Марсиљијеву пажњу је у првом реду привукло питање босфорских струја о чијим су га особеностима обавестили локални рибари. Они су, наиме, приметили да би мрежа бачена с крме брода усидреног у мореузу ускоро изронила пред прамцем, уколико би у међувремену потонула до одговарајуће дубине. Исту причу Марсиљи је чуо и од енглеског трговца сер Дадлија Норта (Sir Dudley North), а Џон Финч (John Finch), енглески амбасадор на Порти, коначно га је охрабрио да се посвети проучавању ове појаве. Марсиљи је најпре обишао и помно истражио читаву област о чему сведочи и карта Босфорског мореуза на којој су уцртани природни и урбанистички елементи простора. Након тога поставио је хипотезу по којој је узрок појаве двеју супротних струја различита релативна

---

¹¹ *Atlas maior*, објављен у раздобљу од 1662. до 1672. године са 594 мапе и око 2.000 страна текста представља најобимнију и најрепрезентативнију збирку географских знања XVII века.

¹² Jelena Mrgić, "Criss-Crossing the Danube with Marsigli," *Belgrade Historical Review* II (2011), 167; Pinar Emiralioğlu, *Geographical Knowledge and Imperial Culture in the Early Modern Ottoman Empire* (Farnham: Ashgate Publishing Limited, 2014), 146.

густина вода Мраморног и Црног мора које Босфор повезује. Уследило је узимање узорака на неколико места: у самом каналу као и уз обале оба мора. У одгонетању тајне босфорских струја кључном се показала Марсиљијева одлука да послуша свог учитеља Монтанарија и да у свој пртљаг уврсти и хидрометар. Пошто је употребио овај инструмент, Марсиљи је знао да су његове почетне претпоставке тачне. Коначно, у најбољем беконовском духу који су на Марсиљија пренели његови учитељи, Малпиги и Монтанари, одлучио се да изведе експеримент како би и друге уверио у исправност својих закључака. У ту сврху, направио је модел у виду кутије с два преградама које су биле повезане отворима при врху и дну. Усувши у сваку од њих воде различитих густина, односно различитог садинитета (мање слану која је требало да опонаша воду из Црног мора и ону која је требало да представља Мраморно море) испоставило се да се вода унутар модела креће тачно онако како су рибари и Марсиљи забележили на лицу места.¹³

Подухват грофа Ђиврана није крунисан успехом и већ наредне године (1680), након само једанаест месеци боравка, његово посланство, укључујући и Марсиљија, било је приморано да напусти Османско царство. Ни Марсиљи, као уосталом ни остатак млетачког посланства, није имао избора у вези с напуштањем Цариграда, али је, с друге стране, имао потпуну слободу у избору пута којим ће се вратити. Како се испоставило, том приликом гроф Марсиљи није изабрао само трасу повратка, већ је донео и одлуку која је пресудно утицала на његов живот у наредним деценијама. Уместо уобичајеним морским путем, он се одлучио за својеврстан пут у непознато, односно повратак копном преко Балканског полуострва како би, након престонице, имао прилику да упозна и османску провинцију. Уз то, након обиласка „европске Турске” намеравао је да посети и хабзбуршку Угарску, односно Аустрију. Стога је ступио у преписку с двором у Бечу шаљући хабзбуршким министрима белешке о ономе што је видео и чуо током боравка у Османском царству. Пут га је водио преко Једрена и Софије до Београда, а у сваком од ових градова користио је прилику да се – сада већ по устаљеном обичају – сусретне са ученим људима и пронађе какав документ или мапу. У Београду је сазнао за епидемију куге која је харала Угарском што је утицало на измену првобитног плана. Уместо

¹³ Soffientino and Pilson, “The Bosphorus Straight,” 19–21.

ка Будиму, Марсиљи долинама Саве и Дрине стиже до Зворника а затим преко Сарајева и до млетачке тврђаве Клис у којој је боравио на самом почетку своје османске авантуре. Стигавши коначно до јадранске обале, бродом се превезао до Венеције где је, будући да је приспео из крајева заражених кугом, био принуђен на боравак у лазарету. Током боравка у карантину у посету му стиже отац који убрзо оболева од грознице и умире у овом граду.

Марсиљи се поново враћа у Болоњу и након очеве сахране и отварања тестаментa – којим је било предвиђено да наследи позамашан иметак – био је спреман за нове изазове. Као и након смрти мајке, поново одлази у Рим како би посетио рођаке, али и многобројне учене и утицајне познанике који су боравили у овом граду. Међу њима издвајају се имена тројице кардинала – Флавија Киђија (Flavio Chigi), Ђованија Батисте де Луке (Giovanni Battista de Luca) и Микеланђела Ричија (Michelangelo Ricci). Киђија, веома утицајног римског политичара, иначе нећака претходног папе Александра VIII, Марсиљи је упознао за време свог боравка у Венецији након чега су остали пријатељи. С другом двојцом први пут се сусрео на окупљању које је у свом раскошном дому на обали Тибра приредила краљица Кристина Шведска (Kristina Augusta), становница Рима – где је боравила у егзилу – једна од најобразованијих жена XVII столећа и велика покровитељка науке и књижевности. Том приликом Марсиљи је са саговорницима у краљичином салону, а нешто касније и са остатком света поделио закључке проистекле из цариградских посматрања и експеримената. Наиме, резултате свог првог великог научног открића представио је у књизи објављеној те 1681. године под описним насловом: *Osservazioni intorno al Bosforo tracio o vero canale di Costantinopoli rappresentate in lettera alla sacra real maesta di Cristina regina di Svezia da Luigi Ferdinando Marsili*.¹⁴ Опширан наслов био је у доброј мери условљен нормама које је прописивала Марсиљијева културна домовина, раније помињана *Res publica literaria*. У складу с правилима лепог понашања Марсиљи у самом наслову исписује и посвету, односно захвалност особи која је помогла издавање књиге. Притом, како такође открива наслов дела, у складу с раније поменутом академском етикецијом, одлучује се да своје

¹⁴ Дослован превод наслова гласи: *Посмајрања Босфорскої мореуза или Констїантинїнойдољскої канала у йисму свейом краљевском величансїву Кристїини краљици Шведске од Луиђија Фердинанда Марсилија*.

результате саопшти у облику писма краљици Кристини. Овим се Л. Ф. Марсиљи нашао у престижном друштву Кристининих штићеника које је, између осталих, обухватало и великане европске мисли попут Ренеа Декарта (René Descartes) или Хуга Гроцијуса (Hugo Grotius).

Писмо краљици Кристини, поред тога што описује Марсиљијев претходни боравак у Цариграду, истовремено наговештава и његову даљу судбину. Наиме, у последњој реченици Марсиљи открива краљици да је спреман да се посвети каријери војника.¹⁵ Ту одлуку саопштио је и папи Иноћентију XI који га је у овоме подржао тако што је од државног секретара Свете столице, кардинала Алдерана Чиба (Alerdano Cybo), захтевао да за Марсиљија напише писмо препоруке папском нунцију у Бечу. Ипак, до Марсиљијевог одласка у Беч и ступања у аустријску војну службу прошле су још скоро две године. У међувремену, Марсиљи је покушао да уђе у свет италијанске дипломатије, али су се ови напори показали узалудним. Наиме, наспрам раскошне ерудације, али и незанемарљивог искуства које је стекао у посланству грофа Ђиврана, стајао је буран темперамент грофа Марсиљија – Стоје га описује као плаху, нестрпљиву и грубу личност – што се испоставило као трајно непремостива препрека његовом уласку у дипломатске кругове.

Кардинал Де Лука, на своју руку и без знања државног секретара Чиба, у праскозорје великог рата који се спремао у Европи, послао је грофа Марсиљија у Венецију с врло захтевним задатком који је био утолико тежи што Марсиљијева овлашћења нису била јасно одређена. Сумарно речено, циљ овог путовања било је јачање позиције Папске државе у светлу нових политичких околности на континенту. Наиме, након мира у Бахчисарају којим је окончан руско-турски рат (1676–1683) Османлије су – пошто су утврдили границу на Дњепру – коначно биле у прилици да своје топове окрену ка Хабзбуршким поседима у средњој Европи. С друге стране, овакав развој догађаја покушао је да искористи Луј XIV (Louis XIV) намеравајући да прошири своје поседе на рачун Хабзбурга, и аустријских и шпанских. Француска војска је освојила Стразбур у Алзасу и тврђаву Казале у Ломбардији, која је била под контролом шпанских Хабзбурга још од битке код Павије из 1525.

---

¹⁵ Luigi Ferdinando Marsigli, *Osservazioni intorno al Bosforo tracio ovvero Canale di Constantinopoli rappresentate in lettera alla sacra real maestá Cristina regina di Svezia da Luigi Ferdinando Marsigli* (Roma: Nicoló Angelo Tinassi, 1681), 108.

године. Упоредо с војном текла је и француска дипломатска офанзива која је имала за циљ склапање савеза са Венецијом. Рат који се спремао на северу Италије забринуо је кардинала Де Луку имајући у виду да су се и поседи Свете столице граничили с Миланским војводством, а да су дипломатски односи и са Француском као и са Млетачком републиком још одраније били нарушени. Политички колоплет, недовољно јасна овлашћења и дужности, али и карактерне црте и, како се испоставило, ипак недовољно дипломатско искуство грофа Марсиљија условили су потпуну пропаст његове венецијанске мисије. Свестан да су му након тога изгледи за успех у свету италијанске дипломатије сведене на најмању могућу меру, окреће се новом позиву. Знање математике и основа војне архитектуре, али и – што је далеко важније – вешта самопромоција, Марсиљију су омогућили да приволи шпанског гувернера у Милану да му повери одговоран задатак инспекције свих шпанских тврђава у овој области. Као награду за добро обављен посао, Марсиљи добија писмо препоруке, адресирано на шпанског амбасадора у Бечу. Била је то прилика каквој се Марсиљи надао пуне две године – још од повратка из Цариграда – и коју ни по коју цену није желео да пропусти. Пошто је још једном посетио породицу и пријатеље у Болоњи, Падови, Венецији и Милану, Марсиљи је кренуо на пут ка престоници Хабзбурга.

РАТ И МИР

На путу ка Бечу Марсиљи је изабрао у најмању руку занимљиву маршруту. Уместо на североисток, упутио се ка северозападу, обилазиви на самом почетку путовања два језера – Комо и Луганско и њихову непосредну околину, а том приликом се нарочито интересовао за геологију ове регије. Иза оваквог избора поново се скривала Марсиљијева учењачка знатижеља. Одабравши дужи пут ка Аустрији, он је заправо следио трагове Николаса Стеноа (Niels Stensen, лат. Nicolaus Stenonis), данског виртуоза у служби великог војводе Тоскане, који је ову област посетио 1671. ударивши темеље савременој стратиграфији. У наставку своје научне екскурзије, Марсиљи преко Базела одлази до Стразбура а потом и Улма, одакле Дунавом коначно стиже до Беча.

У престоницу државе Хабзбурга стигао је са три писма-препоруке. Поред два претходно поменута – писма кардинала Чиба упућеног нунцију у Бечу, кардиналу Франческу Бонвизију (Francesco Buonvisi), и оног адресираног на шпанског амбасадора – Марсиљи је носио и треће. Његов аутор био је, такође Марсиљијев римски познаник, кардинал Ачајуоли (Niccolò Acciaiuoli), а адресат бечки бискуп Емерих Зинели (Emmerich Sinelli). Треће писмо испоставило се кључним за Марсиљијев даљи живот и војну каријеру: бискуп Зинели убрзо је успео да га доведе до самог цара Леополда I (1658–1705). Марсиљи је већ при првом сусрету стекао наклоност ученог цара, једног од најобразованијих владара Европе тога времена. Леополд је осим немачког, латинског и шпанског – течно (и, притом, врло радо) говорио италијански језик, а уз то се занимао и за изучавање прошлости, филозофију природе, астрономију и музику. Другим речима, премда је Марсиљија и цара Леополда раздвајало класно и етничко порекло, њихово културно порекло утицало је на обостране симпатије. Марсиљи се својом благоглагољивошћу на цару омиљеном италијанском језику показао не само као неко чије је друштво забавно него и као човек чија су знања и вештине више него корисне, посебно имајући у виду предстојећу ратну претњу. С тим у вези, Марсиљијев избор трасе приликом доласка у Беч добија пун смисао. Наиме, он се цару, већ приликом првог сусрета, похвалио својим претходним, миланским искуством. Уз то, Леополду је предао и меморандум, написан током путовања ка аустријској престоници, чија су тема била француска утврђења која је успут обишао – Хиниген, Стразбур и Брајзах. Руком исцртана мапа која је приложена уз меморандум само је додатно учврстила Марсиљијев ауторитет пред царем. Војничка каријера могла је да почне.

Недуго затим, цар га је, као добровољца, представио појединим члановима Дворског ратног савета (*Hofkriegsrat*) међу којима је био и председник овог тела, Херман Баденски (Hermann Markgraf von Baden-Baden). Поред председника, међу члановима савета које је Марсиљи том приликом упознао били су и фелдмаршал Енеја Капра (Enea Silvio Capra), затим фелдмаршал и командант Беча током предстојеће османске опсаде, Ернст Ридигер фон Штаремберг (Ernst Rüdiger von Starhemberg), као и још један Италијан – Наполитанац Антонио Карафа (Antonio Caraffa). Марсиљи је одмах упућен у Угарску,

а посебно је интересантно да се уз њега, такође као добровољац, нашао и будући велики војсковођа Лудвиг Баденски (Ludwig Wilhelm von Baden-Baden), иначе нећак председника Савета. У околини Ђера Марсиљи пролази обуку након чега за свега неколико месеци добија прво чин десетара, а затим и млађег водника. Ускоро добија и прве значајне задатке – у складу с пређашњим искуством из Милана, најпре је послат у обилазак утврђења код самог Ђера, а затим је, како је претња од напада Османлија расла, послат у инспекцију читаве јужне линије одбране, све до Штајерске.

Конечно, 31. марта 1683. велики везир Кара Мустафа-паша, управо најгласнији заговорник рата против Хабзбурга, повео је османске трупе у рат који ће се септембра исте године неславно завршити пред зидинама Беча.¹⁶ Почетком јула 1683. године Марсиљи се поново нашао код Ђера, где га је у околним шумама и мочварама, након рањавања заробио одред Татара. По успешном заузимању Ђерске тврђаве, велики везир Кара Мустафа додатно се осмелио и, потпомогнут артиљеријом допремљеном из Будима, већ 8. јула повео је своје трупе директно на Беч. С Турцима је, ка престоници Хабзбурга пошао и гроф Марсиљи. Наиме, према оновременим обичајима рата, Татари су му поштедели живот надајући се да ће за њега, као припадника племићке породице, успети да добију откуп. Тако се током опсаде Марсиљи налазио у османском табору, где му је једно од задужења било припремање кафе за војнике. Након што је, захваљујући заједничким напорима хабзбуршких и пољских трупа под командом Јана Собјеског (Jan III Sobieski), Беч успешно одбрањен, Марсиљи је, у општем метежу током повлачења, допао двојици коњаника који су га, повлачећи се преко Угарске, повели у родну Херцеговину. Наредних неколико месеци провео је у заточеништву у долини Раме, надајући се да ће неко од његових утицајних пријатеља успети да сакупи суму коју су тражиле спахије. Захваљујући залагању амбасадора Ђиврана, Марсиљи бива ослобођен и преко Клиса и Макарске стиже до Венеције. У Млечима се само кратко задржао и већ је крајем јуна 1684. поново био у Аустрији – преко Бренера и Инсбрука стиже до Линца где се сусрео са царем и његовом породицом која је у овом граду нашла привремено уточиште.

¹⁶ Andrew Wheatcroft, *The Enemy at the Gate: Habsburgs, Ottomans, and the Battle for Europe* (New York: Basic Books, 2008).

Искуство заробљеништва, које је несумњиво било веома непријатно, Марсиљи је успео да претвори у нове успехе у обе своје омиљене области: и у домену виртуоза и у домену војника. С једне стране, из овог искуства проистекла су два литерарна дела. Прво од њих, трактат о кафи насловљен *Bevanda asiatica (Азијско њиће)*¹⁷ представља један од првих списа посвећених овом напитку у Европи, а посветио га је апостолском нунцију у Бечу, кардиналу Бонвизију. У другом делу једноставног наслова *Ragguaglio della schiavitù (Извештај о ројсџиву)*¹⁸ описао је своје догодовштине из заточеништва у Херцеговини. Када је, с друге стране, реч о Марсиљијевој војничкој каријери, још приликом повратка из заробљеништва упустио се у преписку с царем и члановима Ратног савета. Самоуверено их је обавестио да је приликом повлачења са херцеговачким коњаницима упознао све предности и мане будимских зидина, тиме се препоручивши за учешће у предстојећој контраофанзиви хришћанских трупа. Ускоро заиста и бива послат у околину Будима, са задатком утврђивања одлика терена и градских бедема и обавезом слања извештаја у Беч, члановима Ратног савета. Осим тога, Марсиљи учествује и у испитивању ратних заробљеника служећи се својим, у суштини прилично оскудним, знањем турског језика.

У наредним годинама, гроф Марсиљи је учествовао у свим великим победама хабзбуршких трупа, укључујући ту и освајање Будима (1686) и Београда (1688), углавном обављајући инжењерске послове. Тако је у једном документу из 1686. потписан као инспектор са задатком надгледања других инжењера у служби цара, док је на листи царских инжењера, насталој наредне године, уз Марсиљијево име наведена титула „инспектора за утврђења с платом потпуковника.” Коначно, 1693. бива промовисан у чин пуковника пешадијске регименте након чега се са својом јединицом прикључује Угарској армији на чијем челу се налазио Карл Еуген Крој (Charles Eugène de Croÿ). На тој позицији дочекао је и крај рата 1699. године.

У међувремену, Марсиљијев ратни стаж био је прекидан у три наврата. Приликом сваког од њих, војне задатке мењао је дипломатским

---

¹⁷ Luigi Ferdinando Marsigli, *Bevanda asiatica, brindata all'Eminentissimo Bonvisi* (Vienna: Gio. van Ghelen, 1685).

¹⁸ Luigi Ferdinando Marsigli, *La schiavitù del generale Marsigli sotto i Tartati e i Turchi da lui stesso narrata*, a cura di Emilio Lovarini (Bologna: Nicola Zanicheli, 1931).

активностима. Тако се, 1688. године чак двапут обрео у Риму, оба пута у посети свом заштитнику папи Иноћентију XI. Циљ прве посете било је обезбеђивање финансија за наставак рата против Турака, док је други пут послат у Вечни град како би лобирао за избор новог надбискупа-електора Келна. Боравећи у Риму, Марсиљи у потпуној тајности на себе преузима још једну, условно речено дипломатску, мисију понудивши своје услуге папином нећаку, Ливију Одескалкију (Livio Odescalchi). Наиме, Одескалкијева лична средства чинила су знатан део папине новчане помоћи којом је Леополд I финансирао рат против Османлија те је војвода Одескалки могао да се нада значајној награди у случају ратног успеха. С тим у вези, Марсиљијев задатак је био да пронађе одговарајући посед у новоосвојеним областима Угарске који би – разуме се, уз племићку титулу – по окончању сукоба припао царевом добротвору. Коначно, трећи и најдужи дипломатски интермецо Марсиљи је направио поново боравећи у Цариграду.

Након успешне одбране Беча, у неколико наредних година трупе цара Леополда доспеле су дубоко у унутрашњост Балканског полуострва. Упоредо са овим успесима – у којима су пред хабзбуршким оружјем редом падали Будим, Београд, Ниш, Призрен, Скопље – расле су и амбиције дворских кругова у Бечу. Оптимистима међу њима деловало је да вековни сан о повратку хришћанске власти у Константинопољ убрзано постаје јава. Међутим, већ 1689. ратна срећа је поново променила страну и распршила снове хришћанске коалиције. Султан Сулејман II (1687–1692) на место великог везира поставио је Фазила Мустафа-пашу (1689–1691) из чувене породице Ђуприлић. Мустафа-паша је, уз нескромну помоћ Француза, за свега неколико недеља успео да опорави војску, финансије и администрацију и наново покрене свети рат.¹⁹ Као резултат ових хитрих али темељних реформи, односно нове турске офанзиве током наредне, 1690. године, аустријска војска је била приморана на повлачење преко Саве и Дунава, а у томе ју је пратило и бројно српско становништво које се у претходним годинама ставило на страну Свете лиге (нарочито од кад јој је приступила Русија, 1686. године). С друге стране, усредсређеност хабзбуршких трупа на просторе Подунавља и Балкана желео је да искористи Луј XIV отворивши фронт на западу – према Леополдовим поседима

¹⁹ Жарко Димић, *Велики бечки Рај и Карловачки мир (Хронологија)* (Београд: Верзал прес, 1999), 206; Пенингтон, *Европа у седамнаестом веку*, 507.

у Низоземској, Рајнској области и Италији. Забринут због француских маневара, Виљем III Орански (Willem III, 1650–1702), штатхалтер Низоземске републике, а након Славне револуције из 1688. и краљ Енглеске, Шкотске и Ирске (такође под именом William III, 1689–1702), желео је да Леополдову пажњу, али, још битније, и његове трупе преусмери на западни фронт, односно окрене борби против Француза.²⁰ Стога је новог енглеског амбасадора на Порти, сер Виљема Хасија (Sir William Hussey), пут ка османској престоници водио преко Беча где је цару Леополду I пренео понуду новоустоличеног краља Енглеске да посредује у склапању мира између два царства. На инсистирање грофа Удриха Кинског (Franz Ulrich Kinsky), чешког канцелара и једног од Марсиљијевих покровитеља на бечком Двору, Хасијева свита добила је још једног члана. Кински је у договору с аустријским канцеларом, Теодором Штратманом (Theodor Heinrich von Strattmann) – указујући на огромно знање свог штићеника у погледу румелијских пространа али и турског језика – успео да убеди енглеске амбасадоре у Бечу и на Порти, да гроф Марсиљи треба да се прикључи посланству сер Виљема. Након тога, уследио је још један, притом ништа лакши, задатак за двојицу канцелара: самог Марсиљија, незаситог пажње и јавних признања, требало је убедити на одлазак у тајну мисију у оквиру енглеског посланства у Цариграду. На крају је, ипак, превагнула Марсиљијева оданост цару, а пристанку је по свој прилици допринело и Леополдово обећање о богатој награди у случају да мир заиста буде склопљен. Марсиљи је, током свог новог боравка на Босфору, требало да детаљно извештава бечки двор о току поменутих преговора. У ту сврху, Кински је осмислио лукав план: своје извештаје чешком канцелару Марсиљи је требало да адресира на енглеског амбасадора у Бечу, лорда Виљема Пеџета (William Paget), у доброј вери да ће османске власти поштовати неповредивост дипломатске преписке. Лукавство се огледало у томе што је Марсиљи уз свој печат дописивао и унапред договорени знак на основу којег су хабзбуршки војни команданти у Угарској писмо преусмеравали грофу Кинском уместо адресату Пеџету. Током своје једногодишње обавештајно-дипломатске службе

²⁰ Akdes Nimet Kurat and John Selwyn Bromley, "The Retreat of the Turks, 1683–1730," in *A History of the Ottoman Empire to 1730: Chapters from The Cambridge History of Islam and The New Cambridge Modern History*, ed. Vernon J. Parry and Michael A. Cook (Cambridge: Cambridge University Press, 1976), 192.

у посланству амбасадора Хасија, Марсиљи је интензивно путовао: два пута је превалио читав пут од Цариграда до Беча, у три наврата је посетио Букурешт, а уз то је још неколико пута прошао деловима трасе између Београда и града на Босфору. Током своје друге службе у Цариграду, Марсиљи је поново имао прилику да сретне многе значајне личности међу којима се издвајају низоземски амбасадор на Порти, Јакоб Колијер (Jacobus Colijer), али и сам султан Сулејман II те велики везир Мустафа-паша. Све то време, о својем кретању, као и ономе што би сазнао, редовно је обавештавао канцелара Кинског. На крају, мировна мисија амбасадора Хасија није дала очекиване плодове, делимично и зато што је њен лидер изненада преминуо септембра 1691, непуних шест месеци након што се Дунавом из Беча отиснуо ка престоници Османског царства. Нешто раније, иста судбина задесила је и султана Сулејмана II, као и великог везира Мустафа-пашу Туприлића који је погинуо у бици код Сланкамена, 19. августа 1691. Марсиљи је наставио службу у енглеском посланству у Цариграду до следећег пролећа, али на склапање мировног споразума морао је да причека још пуних седам година.

Посматрано из дипломатске перспективе ни други боравак грофа Марсиљија у Цариграду није, дакле, донео успех, али је још једном благотворно утицао на његов научни рад. Овога пута Марсиљи се посветио проучавању морске флоре и фауне, с посебним освртом на корале и миграције риба. Наиме, релативна узаност Босфора пружала је готово идеалне услове за посматрање миграторних риба, то јест оних врста које су пред зиму прелазиле из Црног мора у топлије воде Егеје и потом се наредног пролећа враћале у супротном смеру. Уз то, боравећи међу својим старим познаницима, босфорским рибарима, трудио се да забележи што већи број имена рибљих врста на грчком и турском језику. На крају боравка Марсиљијев списак садржао је по 120 народних назива на оба језика. Коначно, ни његов библиофилски порив није остао ускраћен – успео је да сакупи бројне списе на турском језику из низа различитих области попут хемије, астрономије, географије или историје. Поврх свега, у тајности је успео да прикупи и изванредан број списа на грчком као и неколико османских мапа. Такође, током овог боравка у граду на Босфору, посетио је и Арсенал у Златном рогу и довршио дело о османској војсци, започето још приликом службовања у оквиру венецијанског посланства.

Током године коју је провео у (делимичној) тајности²¹ као члан енглеског посланства у Цариграду, Марсиљи је добио и формално признање за свој учењачки рад. Могло би се рећи да је учешће у мисији сер Виљема Хасија Марсиљију донело пријем у чланство Краљевског друштва у Лондону. Усред узавреле дипломатске, али и путничке активности која ју је пратила, Марсиљи се током 1691. у Бечу сусрео с Џорџом Ешом (George Ashe), даблинским математичарем у служби енглеског амбасадора у престоници Хабзбурга. Еш, секретар и капелан лорда Пецета, у исто је време био и део мреже коју су успоставили прваци Краљевског друштва – Олденбург (Henry Oldenburg), Халеј и Хук (Robert Hooke), у циљу проучавања разноликости света. Подаци су пристизали одашуд и у најразличитијим облицима: као прилози за *Филозофске радове*, у облику писама учених људи и/или као одговори у упитницима које су представници Друштва делили онима који су се упућивали у далеке крајеве. Прикупљене податке одликовала је и тематска разуђеност – од историје и природне историје, преко геологије до астрономије и бројних других области. С тим у вези је и Ешово писмо упућено Халеју 1690. године. Осим жалби на услове с којима се сусретао као учењак у Бечу, Еш напомиње да још увек није успео да пронађе неког од војних инжењера кога би, према Халејевом захтеву, убедио да сачини мапу нових хабзбуршкихседа на југоистоку Европе. Годину касније, након судбоносног сусрета с Марсиљијем, поново је писао Халеју: укратко, Луиђи Фердинандо Марсиљи био је човек коме су се надали, неко ко је „често имао прилику да посети све делове новоосвојених области чије су [картографске] представе, како ме уверава, срамотно непрецизне и сведене на нагађање на свим савременим мапама које је видео, и ја [Еш] имам разлога да му у томе верујем.”²² У истој поруци, члановима Краљевског друштва Еш је скренуо пажњу на Марсиљијеву жељу да буде примљен у ово престижно друштво. Поред Ешовог, пошиљка која је том приликом стигла

²¹ Monika Molnar, “An Italian Information Agent in Hungaria Theater of War: Luigi Ferdinando Marsigli between Vienna and Constantinople.” In *A Divided Hungary in Europe. Exchanges, Networks and Representations, 1541—1699. Volume 2: Diplomacy, Information Flow and Cultural Exchange*, ed. Szymon Brzezinski and Aron Zarnoczeki (Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2014), 85–105.

²² Ешово писмо Е. Халеју из јула 1691. цит. по Anita McConnell, “L. F. Marsigli’s Visit to London in 1721, and His Report on the Royal Society,” *Notes and Records of the Royal Society of London* 47, no. 2 (1993), 179 (превео В. В. М.)

у Лондон садржала је и писмо из пера грофа Марсиљија у којем се, на разметљивом италијанском језику, потрудио да детаљно представи свој рад о Балкану и сливу Дунава. Марсиљи пише да је током бројних путовања, што дипломатских што оних у склопу војних задатака, имао прилику да упозна Угарску, Србију, Хрватску, Влашку, Молдавију као и делове Босне. У овим земљама се, како даље наводи, посветио проучавању римских споменика, а разрешио је и бројне недоумице везане за имена места, река и планина које су проистекле из огромне језичке разноликости ове регије. Ипак, као свој највећи допринос истиче то што је у потпуности савладао „анатомију Дунава”: његов ток, струје, рибе и речне птице, као и природну историју његових обала.²³ Марсиљијево знање о деловима Европске Турске, областима које су оновременој јавности на Западу биле готово непознате, представљале су довољан разлог члановима Краљевског друштва да услише жељу ученог странца те је 25. новембра 1691. Марсиљи постао инострани члан овога друштва.

Уопштено говорећи, Марсиљијево напредовање кроз чиновне царске армије током Бечког рата – од мускетара добровољца 1683. до пуковника 1693. године – пратила је и његова каријера виртуоза. Заправо, захваљујући свом темељном образовању и разуђеним интересовањима, Марсиљи је успевао да делатности учењака доведе у готово савршен склад с војним задацима који су му били поверени. Тако је, у склопу задужења у бечкој војној ливници током 1685. вршио физичке и хемијске опите с металима и барутом у сврху побољшања прецизности топова које је користила хабзбуршка војска, док је вршећи извиђања на подручју Срема, а потом и Ђердапа (од 1689. године) пажњу посветио остацима римских утврђења и путева. Пред сам крај рата, између 1693. и 1697. зимске месеце, у којима није било ратних операција, проводио је са својим трупама на просторима данашње Словачке, конкретно у околини Римавске Соботе. У овом рудоносном крају, богатом изворима злата, сребра, бабра, олова и гвожђа, Марсиљи се вратио минералошким студијама које је започео још као адолесцент у родној Болоњи. Тамо је, у зиму 1693/94. сачинио и први нацрт свог будућег дела о Дунаву. Марсиљи је овај нацрт дорадио у наредним годинама и он је, под насловом *Prodromus operis Danubialis* објављен 1700. године у Нирнбергу. *Prodromus* је реч латинског порекла и дословно

²³ Ibid. 179–180.

значи *йреїтеча*; у суштини, реч је о врсти уводног саопштења које потенцијалне читаоце, односно купце, треба да заинтересује за коначно дело. Пријем у Краљевско друштво у Лондону свакако је допринео подизању Марсиљијевог самопоуздања и пружио огроман подстицај његовим даљим истраживањима у Подунављу. Стога је, у знак захвалности, претеча будућег *Дунавскої дела* посвећена управо члановима овог друштва.

Стварању *Prodromusa* – чија је шестотомна надградња, супротно Марсиљијевим надањима, објављена тек 1726. године – умногоме су допринели бројни чланови Марсиљијевог круга дописника. Круга који је Марсиљи, упоредо с бројним обавезама у царској војсци те дипломатским активностима, непрестано проширивао. Настанку и развоју Марсиљијевог дела о Дунаву допринела је и преписка са Ђованијем Домеником Касинијем (*Giovanni Domenico Cassini*), болоњским професором и од 1671. године управником париске Опсерваторије. Марсиљи се Касинију обратио за помоћ у вези са, тада веома актуелним, проблемом одређивања географске дужине. Одговор који је садржао попис потребне опреме и опис метода веома је охрабрио Марсиљија, и определио га да следи Касинијеве смернице у оквиру својих истраживања у Угарској. Уз то, нарочито значајном за даљи рад на *Данубијусу* испоставила се преписка коју је у зиму 1695. започео са Георгом Ајмартом (*Georg Christoph Eimmart*), илустратором и гравером из Нирнберга, једном од кључних личности тамошње Сликарске академије. Плод тога дописивања била је Марсиљијева дугогодишња, плодносна сарадња, али не са самим Ајмартом него са његовим учеником Јоханом Кристофом Милером (*Johann Christoph Müller*). На Ајмартову препоруку Милер је у пролеће 1696. стигао у Угарску како би постао лични секретар грофа Марсиљија. Будући да сам Марсиљи није био нарочито вичан техничком цртању, Милер се непосредно по ступању у службу посветио уређивању Марсиљијевих рукописних мапа. Својим картографским радом, Милер није допринео само настанку Марсиљијевих публикација него и успостављању својеврсног картографског канона који су следили бројни западни картографи током готово читавог XVIII столећа. Ратна дешавања нису прекинула ни везе са првим учитељима – Трионфетија, у то време управника ботаничке баште у Болоњи, кроз писма је упознавао с дунавским биљкама, а овај је Марсиљија повезао с Домеником Гуљеминијем (*Domenico*

Guglielmini), аутором чувеног дела о хидрологији *Della Natura de' Fiumi* (*О природи река*). Коначно, како би лакше пратио новитете у области издаваштва, Марсиљи је унајмио двојицу заступника за куповину књига и куриозитета: већ поменутог Ајмарта који је покривао Немачку, и Риналда Дољонија (Rinaldo Doglioni) који га је заступао у Венецији и Падови.

Сумарно речено, за деценију и по у служби цара Леополда, односно у годинама између 1683. и 1698. Марсиљи је низао успехе у готово свему чега се латио. У својству војног инжењера допринео је великим хабзбуршким освајањима у Подунављу, а немали допринос дао је и као дипломата, односно обавештајац. Током свих тих година није напуштао ни своју, додуше неформалну, каријеру виртуоза. Без обзира на места или на улоге у којима се налазио, Марсиљи је веома предано посматрао, мерио, бележио и/или скицирао најразличитије феномене. Уз то, на сваком месту на којем би се нашао, трудио се да сакупи покоју књигу или повељу, карту или пак какав куриозитет. Укратко, мало тога промицало је његовој пажњи – занимали су га и флора и фауна, и вода и копно, и прошлост и будућност. Успут Марсиљи није занемаривао ни своје „грађанске дужности” преузете приступањем *републици учених*: број људи с којима је био у преписци непрекидно је растао.

Карловачка граница

У касно лето и јесен 1697. године отпочео је коначан расплет сукоба који је у том тренутку трајао готово деценију и по. Кључним догађајем за окончање рата испоставила се битка код Сенте у којој су 11. септембра наведене године хабзбуршки одреди предвођени генералом Еугеном Савојским (Eugen von Savoien) поразили султанове трупе на чијем се челу налазио велики везир Елмаз Мехмед-паша. Осокољен овом победом Савојски је крајем октобра упао у Босну, том приликом спаливши Сарајево. Ратна дејства су овим походом практично окончана, а пратила их је још једна сеоба православног становништва, овога пута из Босне, које је пратећи Савојског населило просторе северно од Саве и Дунава.²⁴

²⁴ Димић, *Велики бечки рай*; Никола Самарџић, „Прво уређење југоисточне Европе – Карловачки мир 1699,” *Новоизазарски зборник* 30 (2007), 91–105.

У првој половини наредне, 1698. године, поново су се, између Беча и Цариграда, растрчали Марсиљијеви стари знанци – енглески и низоземски амбасадори, лорд Пеџет и Јакоб Колијер у жељи да до мира што пре дође да би се уклониле сметње трговини с Левантом и да би се ослободиле аустријске снаге за предстојећу борбу за шпанско наслеђе.²⁵ Цар Леополд је, након консултација са својим искусним војсковођама, Баденским, Капраром и Штарембергом, одлучио да прихвати посредовање Енглеске и Низоземске под условом да основа преговора буде начело *uti possidetis*²⁶ – које је предвиђало да све стране у преговорима задрже оне области које су се у том тренутку налазиле у њиховом поседу.

Међу Леополдовим поданицима гроф Марсиљи је, без икакве сумње, предњачио у знању о областима које су биле предмет предстојећих мировних преговора, те се с правом надао месту представника Светог римског царства у Карловцима. На крају се тамо и нашао, али тек у улози саветника грофова Волфганга Етинген Валерштајна (Wolfgang Oettingen-Wallerstein) и Леополда Шлика (Leopold Schlik), који су, након дугог већања у Бечу, одређени за званичне Леополдове представнике. Наиме, канцелар Штаремберг у страху да би Марсиљијево учешће у мисији из 1691, али и његов карактер могли да угрозе постизање договора, снажно се залагао за ограничавање његове улоге на Карловачком конгресу са чиме су се напослетку сагласили, иначе Марсиљију наклоњени, Улрих Кински и сам цар Леополд. Шлик и Етинген су начелни договор са султановим представницима, Реми Мехмед-пашом и главним тумачем Порте Александром Маврокордатом, постигли крајем новембра 1698, док је мировни уговор који је садржао двадесет тачака свечано потписан 18. јануара наредне године. У складу с претходно утврђеним начелом *uti possidetis*, Леополду је дозвољено да задржи читаву Угарску (сем Темишварског Баната), Трансилванију те највећи део Славоније. Заузврат, Хабзбурзи су били у обавези да разоре неколико банатских утврђења и то:

²⁵ цит. по Димић, *Велики бечки рай*, 241.

²⁶ *Uti possidetis* је начело у међународном праву према коме одређена територија остаје у поседу онога у чијим се рукама нашао на крају сукоба. Правило вуче корене из римске правне традиције, односно из сентенце „*uti possidetis, ita possideatis*” у значењу „ко поседује, нека му и остане” (Natali Gak, „*Načelo Uti possidetis*” (Univerza v Ljubljani 2013), 14–16.

Карансебеш, Лугош, Липа, Чанад, Мала Кањижа, Бечеј и Бечкерек. Тамо где је то било могуће граница је требало да прати одлике рељефа (трансилванске планине, реке Мориш, Тиса, Сава, Дунав, Уна), док је кроз Срем она требало да буде вештачка, начињена од система јаруга и стубова који су пратили претходно одређену граничну линију. Петим чланом овог уговора било је предвиђено да се неодложно:

„одреде заступници који ће бити задужени за повлачење границе, нека се упозоре и нека им се прикричи да поклоне крајњу пажњу и бригу миру и безбедности поданика обеју страна, те нека без спорења и пристрасности разлуче на најбољи начин земље двеју страна.”²⁷

Овога пута никакве дилеме није било – гроф Луиђи Фердинандо Марсиљи, захваљујући свом ненадмашном познавању дунавских предела, произведен је у опуномоћеног царског комесара (*commissarius plenipotentarius*) за утврђивање границе. Осамнаести члан истог уговора подразумевао је да се „у благо пролеће” те године Марсиљи и османски заступник за кога је одређен капицибаша Ибрахим-ефендија, сусретну на месту које буду сматрали подесним и у току два месеца „разлуче, издвоје и разграниче земље.”²⁸ Тако је и било, представници двеју страна, сусрели су се 25. априла 1699. године у Сланкамену и започели подухват који, међутим, није трајао два месеца већ читаве две године, колико им је требало за одређивање преко осам стотина километара дуге границе која се протезала од Трансилваније до Јадрана.

Исход двогодишњег рада двојице изасланика и њихових свита била је прва модерна граница на свету – граница с јасно утврђеном линијом раздвајања између два царства, којом је замењена дотадашња пракса успостављања појаса ничије земље између пограничних тврђава.²⁹ Тамо где није било могуће утврдити природне границе (*limiti naturali*, како се изразио Марсиљи) замишљена линија која је делила царске од султанових земаља обележавана је јаругама и каменим хумкама које су, управо по Марсиљију, назване *марцијане*.³⁰

²⁷ Уговор о миру са Аустријом, цит. у Димић, *Велики бечки рай*, 304.

²⁸ Ibid. 309

²⁹ Mrgić, “Criss-Crossing the Danube with Marsigli,” 171; Самарцић, „Прво уређење југоисточне Европе,” 99.

³⁰ Димић, *Велики бечки рай*, 266.

Упоредо са постављањем белега нове границе, Марсиљи је нотирао и најразличитије податке о крајевима којима је прошао и њиховом становништву. Ови подаци преточени су у тридесет четири извештаја које је – заједно са картама за чију је израду био задужен Милер – Марсиљи упутио своје суверену у размаку од априла 1699. до марта 1701. године. У складу с раније успостављеном праксом, Марсиљи је преписе ових извештаја, као и добијене одговоре, брижљиво чувао и они су данас део његове архивске заоставштине која се чува у Универзитетској библиотеци у Болоњи. Овај, својеврсни дневник путовања током утврђивања границе објавила је, уз коментаре, Рафаела Герарди (*Raffaella Gherardi*) 1986. године под насловом *Relazioni dei confini della Croazia e della Transilvania a sua Maestà Cesarea* (*Извештаји о граници Хрватске и Трансилваније [ујућени] његовом царском величанствију*).³¹ Наслов овог дела, односно збирке дописа представља директну референцу на Марсиљијево пређашње дипломатско искуство будући да порекло ове литерарне врсте има корене у дипломатској традицији Млетачке републике којој је, кроз учешће у посланству грофа Тиврана, припадао и Марсиљи. Именицом *relazioni* првобитно су означаване рукописне верзије усмених извештаја које су млетачки амбасадори били обавезни да поднесу Сенату након повратка с дипломатске мисије. Осим тога, проучавање ранијих, архивираних извештаја представљало је незаобилазан део припрема сваког наредног изасланика. На тај начин *relazioni* су, барем колико и атласи, заправо учествовали у идејном (пре)обликовању оновременог света. Премда званично тајни, ови условно речено географско-антрополошки прегледи током XVI и XVII столећа прерасли су у засебан жанр, којим су аутори усмеравали пажњу јавности како на своја дипломатска постигнућа, тако и на своје литерарне вештине.³²

У односу на тему ове књиге нарочито је занимљив податак да Марсиљи у својим дописима цару, као по правилу, не користи њему

³¹ Raffaella Gherardi, "Introduzione" In *L. F. Marsili, Relazioni dei confini della Croazia e della Transilvania a Sua Maestà Cesarea (1699–1701)*, a cura di Raffaella Gherardi (Modena: Mucchi, 1986).

³² Palmira Brummet, "A Kiss Is Just a Kiss. Rituals of Submission Along the East–West Divide." In *Cultural Encounters between East and West, 1453–1699*, ed. Matthew Birchwood and Matthew Dimmock (Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2005), 130, напомена 55; Nick Wilding, *Galileo's Idol: Gianfrancesco Sagredo and the Politics of Knowledge* (Chicago: The University of Chicago Press, 2014), 94.

савремене топониме, какви су Хрватска или Трансилванија, већ ове граничне пределе „одева” у античко рухо називајући их *cis-* односно *transdanubia*. Странице извештаја о *овосираној* и *оносираној* Данубији, поред детаљних приказа земаља дуж обеју дунавских обала, откривају и идејна упоришта Марсиљијевих економских и политичких ставова. Када је реч о економској мисли, Марсиљи следи традиције бечких ка-мералиста попут Бехера (Johann Joachim Becher), Шредера (Wilhelm von Schröder) и Хорника (Philip Willhelm von Hornick). У домену политичке теорије он се, у првом реду, ослања на учење Хермана Конринга (Hermann Conring) који је, у жељи да политику постави на научне основе, радио на успостављању емпиријске и дескриптивне академске дисциплине под називом *notitia rerum publicarum*.³³ Прикупљање података о, примера ради, речним рукавцима, брзини тока, шумама и мочварама, затим о језику, религији или ношњи, али и мостовима као и епиграфској баштини, према Марсиљијевом мњењу утемељеном на поменути економским и политичким идејама, требало је да доведе до боље одбране од непријатеља и благостања новоосвојених територија.³⁴

Улога царског комесара увела је Марсиљија у свет дипломатике – још једне академске области која је током XVII века била у повоју. Током преговора око границе, Марсиљи је започео преписку са Жаном Мабијоном (Jean Mabillon), аутором чувеног дела *De re diplomatica* (1681), којим су постављена основна правила анализе и редакције исправа, чиме је заправо утемељио истоимену дисциплину.³⁵ Преписка с Марсиљијем је Мабијона усмерила ка проучавању до тада на Западу

³³ Дослован превод имена Конрингове дисциплине са латинског гласи: „подаци о јавним стварима.” *Notitia rerum publicarum* почивала је на темељитој анализи непосредно прикупљених података (тзв. података „из прве руке,” односно личног искуства) (уп. Michael Stolleis, *Hermann Conring (1606–1681): Beiträge zu Leben und Werk* (Berlin: Duncker & Humboldt, 1983); Dreitzel Horst, “Hermann Conring und die Politische Wissenschaft seiner Zeit.” In *Hermann Conring (1606–1681): Beiträge zu Leben und Werk*, hrsg. Michael Stolleis (Berlin: Duncker & Humboldt), 135–172.

³⁴ Raffaella Gherardi, *Potere e costituzione a Vienna fra sei e settecento: Il „buon ordine” di Luigi Ferdinando Marsili* (Bologna: Il Mulino, 1980), 210; Sandor Bene, “ACTA PACIS – PEACE WITH THE MUSLIMS (Luigi Ferdinando Marsili’s Plan for the Publication of the Documents of Karlowitz Peace Treaty),” *Camoniae Hungaricae* 3 (2006), 136.

³⁵ Mirjana Gross, *Historijska znanost: razvoj, oblik, smjerovi* (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, 1976), 63–64; Ернст Брајзах, *Историографија*, 266.

готово непознатих докумената које је Марсиљи брижљиво сакупљао током својих честих боравака на просторима тзв. Европске Турске.³⁶ Такође, у исто време Марсиљи је успоставио сарадњу и са Жаном Думоном (Jean Dumont), кога је упознао још давне 1692. у Цариграду, током боравка у енглеском посланству. Думон, издавач и званични историограф цара Леополда, аутор је осмотомне збирке уговора и других исправа насталих у Европи почевши од времена Карла Великог насловљене *Corps universel diplomatique du droit des gens*. Богатству ове престижне збирке допринео је и комесар Марсиљи дарујући део личне архиве која се односила на карловачке мировне преговоре.³⁷

Другим речима, Марсиљи је ређао успех за успехом током две године које је провео на челу царске Комисије. Међутим, дуго ишчекивана вест са запада континента умногоме је убрзала даљи рад на утврђивању југоисточне границе царства Хабзбурга, а догађаји који су уследили пресудно су утицали на даљи живот и каријеру грофа Марсиљија. Када су утврђене готово све појединости око границе са Османским царством, марта 1701. Марсиљи се, овенчан славом, упутио ка Бечу.

НА РАЈНИ

Новембра 1700. објављена је вест да је Карлос II (Carlos II de España), последњи шпански Хабзбург преминуо. Будући да није имао непосредних наследника, дошло је до покретања питања такозваног „шпанског наслеђа,” питања које је коначно разрешено низом оружаних сукоба који су осим у Европи вођени и на просторима Северне Америке у раздобљу од 1701. до 1714. године. Имајући у виду Карлосове очигледне физичке и интелектуалне потешкоће – проистекле из чињенице да је био изданак низа бракова између блиских рођака – европске силе очекивале су његову смрт током читаве његове владавине која је ипак потрајала пуних тридесет пет година (1665–1700). Премда су аустријски Хабзбурзи и француска династија Бурбона били глави такмаци у борби за шпански престо, готово све велике европске силе

³⁶ Bene, "ACTA PACIS," 132.

³⁷ Jean Dumont, *Corps Universel Diplomatique Du Droit Des Gens. Tom. VII, Partie I.* (Amsterdam et La Haye: Brunel et comp., 1731), 445 и даље; Bene, "ACTA PACIS," 136.

тога доба допринеле су коначној одлуци. У том погледу, нарочито су се истакле Енглеска и Уједињене провинције у жељи да спрече стварање државе која би имала неупитну моћ над читавим континентом (до чега би спајање Шпаније било са Аустријом, било са Француском, практично довело). На крају се француска дипломатија показала успешнијом од аустријског оружја. Дуг и крвав рат који је однео преко 400.000 живота окончан је мировним споразумима у Утрехту (1713) и Раштату (1714) чијим је одредбама одлучено да Филип V (Felipe V), унук Луја XIV, остане на шпанском трону уз услов да се одрекне права на француски престо. Заузврат, аустријска грана куће Хабзбурга наследила је некадашње шпанске поседе у Италији и Низоземској. Рат за шпанско наслеђе једна је од преломних тачака у историји Запада: добивши рат на европском тлу, Аустрија постаје најмоћнија сила на континенту, док је Енглеска загосподарила поморским трговачким путевима. С друге стране, Француска је успела да задржи потомка Бурбона на шпанском трону, али уз огромну цену – губитак поморске и привредне моћи.³⁸ У исто време и упркос томе што је аустријска војска у овом сукобу однела значајне победе које су њеним војсковођама – пре свих Лудвигу Баденском и Еугену Савојском – донеле огромну славу, за пуковника Марсиљија Рат за шпанско наслеђе представљао је почетак краја војне каријере и коначан одлазак с бечког двора.

У праскозорје рата, марта 1701, Марсиљи је напречац окончао своју мисију утврђивања југоисточне границе Царства вративши се у Беч. Тамо, у жељу припрема за одлазак на ново бојиште, Марсиљија затиче вест да ће његов старији брат, Антонио Феличе, ускоро ступити на дужност бискупа Перуђе. С тим у вези, требало је неодложно одредити особу која би била задужена за одржавање бискуповог раскошног врта у Болоњи. Марсиљи тада јавља Трионфетију да ће све новчане обавезе око врта преузети на себе, као и да намерава да унајми некога ко би водио рачуна о његовој збирци у родном граду. Наиме, колекција Л. Ф. Марсиљија, коју је током претходних година слао из Беча у Болоњу, састојала се из четири велике целине: библиотеке, радне собе са бројним уређајима и инструментима, готово потпуно

³⁸ Čarls Ingraо, *Habzburška monarhija 1618–1815* (Београд: Центар за регионализам и Zadruga Res Publica, 2014), 98–113; Драгољуб Живојиновић, *Усион Европје (1450–1789)* (Београд: Завод за уџбенике, 2010), 286–287; Пенингтон, *Европа у седамнаестом веку*, 429–430, 458–459, 593–601.

опремљене опсерваторије, те колекције биљака и минерала (која је, захваљујући Марсиљијевим познанствима са учењацима широм континента непрестано расла). Управо ова збирка представљала је основу чувених болоњских институција захваљујући којима је Марсиљи данас познатији као покровитељ науке и уметности него као научник. Када говоримо о Марсиљијевом научном раду, у исто време, дакле у зиму 1701, и *Prodromus* је већ био одштампан у Нирнбергу и послат Марсиљију у Беч, а затим и разаслат учењацима, племству и трговцима књигама широм Европе. Отуда су стизале бројне позитивне реакције међу којима се издвајају Касинијева односно захвалница Краљевског друштва у Лондону из пера секретара сер Ханса Слоуна (Sir Hans Sloane).

Наредне године, овенчан успесима на дипломатском и научном пољу, Марсиљи се, предводећи своју регименту, нашао у области Алзас на самој граници са хабзбуршких и француских територија. У ишчекивању ратних дејстава, 3. октобра 1702. године пише нови меморандум насловљен са „белешке о Академији.” Овај спис представља идејни зачетак установе коју је десетак година касније гроф Марсиљи основао у свом родном граду. Према белешкама, требало је да академија има шест чланова, од којих је тројицу Марсиљи унапред имао на уму – у питању су били водећи болоњски математичари тог времена, картезијанци, браћа Манфреди, Еустахио³⁹ и Габриеле (Eustachio, Gabriele Manfredi) те Виторио Франческо Станкари (Vittorio Francesco Stancari). Марсиљијева академија требало је, према речима свога оснивача, да служи Богу те доприноси јавном добру, а спровођење ових циљева било би препуштено младим људима вичним математици и природним наукама. На крају белешке о Академији, Марсиљи се моли за наклоност Богородице, светог Томе Аквинског – који се сматра заштитником учености у католичком свету – и светог Доминика. Доминик Гузман (Domingo de Guzmán Garcés) оснивач је монашког реда проповедника (лат. *Ordo Praedicatorum*) који се по њему још називају и доминиканци. Од оснивања 1216. године, ред се ширио по водећим универзитетским градовима, а доминикански самостан у Болоњи налазио се у непосредној близини дома Марсиљијевих. Луиђи Фердинандо Марсиљи, одраније упознат с њиховим начином

---

³⁹ Еустахио Манфреди изабран је за чувара Марсиљијеве збирке у Болоњи, а том приликом противкандидат му је био управо Станкари.

деловања, хтео је да се његова академија у настајању руководи управо примером доминиканаца. Другим речима, учени гроф је – упркос прихватању космополитског духа који је неговала *Res publica literaria* и сарадњи са бројним учењацима других вера или конфесија – намеравао да деловање његове академије буде уподобљено доктрини католичке цркве.

Непосредно пред отпочињање борби са Французима, Марсиљи је посетио градић Донауешинген у чијој се близини планинске реке Брег и Бригах спајају стварајући Дунав. На излету га је пратио Милер који је скицирао околину, узгред читавајући вредности барометра на различитим надморским висинама. На основу ових података, Марсиљи је намеравао да напише есеј о изворишту Дунава који би био прикључен првом или шестом тому његовог *Дунавској дела* (за које се надао да ће, ипак, ускоро и бити обављено). Последњих дана 1702. године главнокомандујући царским трупама, Лудвиг Баденски, шаље га да зиму проведе у тврђави Брајзах, једном од кључних хабзбуршких упоришта на Рајни, те потпомогне у њеној обнови. Марсиљи је постављен за заменика команданта читаве области, а непосредно по ступању на дужност, прихватио се посла обнове брајзашких бедема. У наредних осамнаест месеци, с главнокомандујућим Брајзаха, генералом Арком (Johann Philipp von Arco), војним властима у Бечу непрестано (али, испоставиће се, узалудно) упућује захтеве за додатним људством, артиљеријом и залихама. Надређени по правилу одбијају да услише ове захтеве и то из крајње једноставног разлога – бечка ризница била је празна. Иако су сложено деловали онда када је властима требало указати на потешкоће у одбрани како самог Брајзаха тако и читаве области, односи између Марсиљија и генерала Арка од самог почетка били су далеко од идеалних, а несугласице су, с мање или више жестине, потрајале све до смрти овог другог. На крају, апели за помоћ брајзашког двојца ипак нису прошли без икаквог одговора. Наиме, слабост одбране утврђења „надомештена” је заклетвом – обавезном за све укључене у одбрану Брајзаха – која је подразумевала отпор до крајњих граница у случају непријатељске опсаде. Сама помисао о преговорима, односно предаји овом заклетвом учињена је нечасном и самим тим – забрањеном.

Но, и поред ратних недаћа, Марсиљи је и даље активно учествовао у збивањима у паневропској заједници учењака. Тако је током

боравка у Брајзаху започео преписку и пријатељство са швајцарским природњаком Ј. Ј. Шојхцером (Johann Jacob Scheuchzer), а преко њега и са својим „сабратором,” такође чланом Краљевског друштва у Лондону, природњаком Џоном Вудвардом (John Woodward). Иначе, и Шојхцер и Вудвард су, још пре него што су постали Марсиљијеви „пријатељи по перу,” били у прилици да прочитају *Prodromus* о којем су се изразили бираним речима.

Крајем наредног лета уследио је коначан, али не и неочекиван, крај одбране Брајзаха, када су 18. августа 1703. француске трупе опселе тврђаву. У опсади је учествовао и славни Вобан (Sébastien Le Prestre, marquis de Vauban), не само најпознатији војни архитекта XVII века, него и човек који је пет година раније подигао брајзашке зидине. Упркос готово надљудским напорима, малобројна аустријска посада није имала никаквих изгледа против вишеструко надмоћнијег противника. Тако је након само две недеље опсаде, 5. септембра, заповедништво тврђаве – упркос положеној заклетви – одлучило да започне преговоре о предаји који су окончани два дана касније. Предаја Брајзаха није представљала само губитак чврстог упоришта Леополдове армије. Тим чином је, у исти мах, француским трупама био отворен пут ка Швабији што је Хабзбурге довело у најтежи положај од почетка рата. Вести о паду Брајзаха нимало нису изненадиле главнокомандујућег Лудвига Баденског који је испрва помислио да је крах одбране града последица побуне војника због неисплаћених плата. Марсиљијеве прилике убрзо су се промениле, након сазнања да предају није условила побуна најамника, већ да су је иницирали официри, чиме су прекршили наређење Ратног савета и официрску реч дату раније поменутом заклетвом да ће се Брајзах бранити по сваку цену. Стога, на подстицај Лудвига Баденског бечки Двор одлучује да установи војни суд у вези са овим случајем на чијем челу се нашао генерал Тингрен (Thüngen). Суд се састао у Брегенцу 29. децембра 1703, а наредно ро-чиште заказано је за 7. јануар идуће године како би оптужени имали довољно времена да припреме одбрану. Генерал Арко одмах је дигао руке од борбе, али не и гроф Марсиљи који током наредних десетак дана неуморно спрема одбрану. Коначно, 4. фебруара 1704. суд доноси одлуку према којој су сви оптужени проглашени кривима. Казне су одређене према чиновима, а међу осуђенима су се нашао два генерала, два потпуковника, четири мајора, осам капетана, девет поручника и

седам заставника. Према томе, најстроже су кажњени Арко и Марсиљи – први је погубљен, док је Марсиљију исцрпљујућа правна битка донела блажу, али ипак понижавајућу казну. Након пуне две деценије верне службе нечасно је отпуштен из царске војске, што је потврђено кроз симболичко ломљење његовог официрског мача. Уз то, био је приморан да положи заклетву којом се практично одрицао војне каријере. Марсиљи је, наиме, том приликом дао реч да никада више неће приступити ни царској нити каквој другој армији, било непријатељској било савезничкој.

Током суђења у Брегенцу Милер је, уз Марсиљијеву сагласност, напустио место његовог секретара. Недуго потом, на то место доћи ће млађи брат Марсиљијевог циришког пријатеља – Јохан Георг Шојхцер (Johann Georg Scheuchzer) који је пре ступања на место секретара грофа Марсиљија служио у низоземским трупима. У пратњи новог секретара Марсиљи 1. априла исте године одлази у Беч надајући се преинаци пресуде од самог Леополда I – барем у виду часног отпуста из његове службе. Ипак, до тога није дошло, а све наде сада већ бившег генерала Марсиљија угашене су недуго затим када је његова регимента додељена једном од чланова утицајне породице Јергер (Jörger). У Беч су крајем јуна 1704. стигли и рукописни томови *Данубијуса*, по свој прилици из Нирнберга одакле их је, довршивши рад на њима, послао Милер. Упркос готовом рукопису, објављивање дела о Дунаву ипак је морало да буде одгођено на неодређено време. Основни разлог за то био је недостатак новца – штампање тако обимне и богато опремљене публикације, имајући у виду скори губитак службе, за Марсиљија се испоставило као непремостива препрека. Осим тога, тих дана Марсиљи је грозничаво радио на једној другој публикацији чије објављивање није могло да чека.

Напустивши Беч одлучио је да се настани у домовини свог новог секретара. Градић Цуг у истоименом кантону, смештен између протестантског Цириха и католичког Луцерна, постао је Марсиљијев нови дом. Прва ствар коју је Марсиљи намерио да опосли по доласку у ово место била је објављивање најновијег дела – манифеста у којем је представио своје виђење догађаја у Брајзаху и Брегенцу.⁴⁰ О озбиљности с којом је приступио и овој теми говори податак да је припремио чак

⁴⁰ Luigi Ferdinando Marsigli, *Relation Dessen, Das Ludwig Ferdinand Marsigli Bey Anlaß Der Ubergab Breysachs Begegnet*, 1705.

четири издања, на италијанском, немачком, француском и латинском језику, не би ли његове речи допрле до што шире публике. По савету старијег Шојхцера – који је био убеђен да због политички осетљиве теме градски оци Цириха неће дозволити штампање манифеста у њиховом граду – Марсиљи се окреће технички слабијим, али самосталнијим у раду, локалним штампарима из Цуга. О снази Марсиљијевог духа у читавом овом процесу, доста говори и гравира која се налазила у сваком од примерака манифеста, без обзира на језик на којем је написана: велико латинично слово М испреплетано је с деловима мача поломљеног напола и лентом с натписом „*fractus integro*.” Другим речима: иако ми је мач сломљен (то јест, укаљана ми је част), мој дух наставља да живи – поручује сада већ бивши аустријски официр! Штампани примерци манифеста послати су на све стране Европе: страним амбасадорима у Швајцарској, владарима италијанских држава, кардиналима, али и на адресе учених друштава попут Краљевског друштва у Лондону или париске Академије наука те појединим издавачима. Међутим, тиме сага о суђењу у Брегенцу није окончана. Ускоро се појавио и својеврсни контрапамфлет који у осамнаест тачака напада нека од слабих места у Марсиљијевој одбрани. Учени гроф спрема одговор на сваку од ових осамнаест тачака, показујући да му дух уистину није био уздрман.

НА МЕДИТЕРАНУ

Након године боравка у Конфедерацији, Марсиљи се, после много времена, поново обрео у Италији. Отпутовао је, наиме, у Милано ради преговора о ступању у службу француског краља. Понуда коју је добио од француских представника у овом граду није му се допала. Свесни Марсиљијевог неисцрпног знања о крајевима на европском југоистоку, Французи су му понудили одлазак на нову мисију у Угарску. Тамо је, према овоме плану, требало да се прикључи снагама Ференца II Ракоција (II. Rákóczi Ferenc) који се ставио на чело устанка против политике коју је у име бечког Двора спроводила Дворска комисија за уређење имовинских односа⁴¹ (лат. *Commissio Neo-Aquistica*) и

⁴¹ Ференц Ракоци, по оцу унук трансилванског кнеза Ђерђа I (1593–1648), а по мајци унук Петра Зринског (1621–1671) те кумче вође претходне побуне против Хабзбурга, Имреа Текелија (Imre Thököly, 1657–1705), преузео је вођство побуне мађарског

који је, као противник Хабзбурга, имао подршку француског краља. Марсиљи, међутим, одбија овај предлог те његови домаћини у Милану, након већања, одлучују да га, тобоже из здравствених разлога, пошаљу у Монпеље. Блага клима, одлични лекари и угледна научна заједница која је делала у овом граду били су довољни разлози да Марсиљи прихвати понуду.

Миланске власти, међутим, Марсиљија приморавају да до новог одредишта путује преко Париза како би тамо, од престоне власти, добио још једну понуду за одлазак у Угарску. Тако је јануар и фебруар 1706. године провео у главном граду и то, како сам наводи, представља један од најузбудљивијих периода у Марсиљијевом животу. На самом почетку боравка у француској престоници, позван је у Версај где му је поново понуђен одлазак у Угарску. Марсиљи је и ту понуду одбио, правдајући своју одлуку намером да приступи само званичним одредима Луја XIV, што је било практично немогуће будући да француске трупе нису војевале у Угарској. У исто време имао је прилику да се, накратко, сретне и са самим Краљем Сунцем коме је представио своје виђење догађаја у Брајзаху. Краљ га је, како сам Марсиљи наводи, помно слушао, а чак је у неколико наврата и прекидао његово излагање како би осудио неправду коју су му током суђења нанеле аустријске власти.⁴²

Време које је проводио у нади да ће му стићи нова, боља понуда из Лујевог окружења проводио је у обиласку париских знаменитости. Поред Версаја посетио је и другу раскошну палату – Лувр, катедралу Нотр Дам и Бастиљу. Жак Касини (Jacques Cassini), син Марсиљијевог земљака и старог пријатеља по перу, Ђованија Касинија, провео га је кроз париску Опсерваторију. Марсиљију су, за време боравка у Паризу, друштво правили и тамошњи виртуози – анатом и хирург Жан Мери (Jean Méry) или природњак Вилхелм Хомберг (Wilhelm Homberg). Највише времена током ова два месеца провео је са Жозефом де Турнефором (Joseph Pitton de Tournefort) у разгледању његове

племства против новоуспостављене аустријске власти. Угарска диета није сазивана још од 1687. чиме су стари угарски великаши практично били искључени из политичког живота. Уз то, бечки Двор отворено је стао на страну Немаца и других странаца како кроз деловање поменуте комисије (која је преузела значајан део надлежности угарског племства) тако и кроз програме насељавања (Ingrao, *Habzburška monarhija*, 102–105).

⁴² McConnell, "L. F. Marsigli's Visit to London," 183.

богате збирке воћа и семења, али и морске фауне и флоре: риба, шкољки, минерала, корала и морских биљака. Грофа Марсиљија су, од експоната Турнефорове колекције, највише заинтересовали корали и морска флора, покренувши га на нови подухват који је кратко описао као „природну историју мора.” Ова тема је, у неку руку, представљала логичан наставак рада којим се Марсиљи, уз прекиде, бавио већ више од две деценије. Наравно, реч је о откривању тајни површинских вода које је започео још осамдесетих година XVII века на обалама Босфора, а наставио у наредним деценијама на Дунаву. Марсиљи је, осим намере да се посвети проучавању Средоземног мора, имао још један мотив за одлазак на југ Француске. У пролеће 1706, припреме за оснивање ученог друштва у Монпељеу, започете неколико година раније, улазиле су у завршну фазу. Тиме се Марсиљију пружала прилика да непосредно прати настанак академије какву је, као што је већ речено, и сам намеравао да покрене. Премда нема недвосмислене потврде, Стоје⁴³ сматра да је Марсиљи био присутан када је 12. маја 1706, на основу указа Луја XIV, свечано отворено Краљевско научно друштво у Монпељеу.

Наредне две године Марсиљи је провео у оближњој луци Каси, крстарећи Средоземним морем с локалним рибарима и ловцима на корале. Од 1706. до 1708. готово у потпуности се посветио изучавању морског света (с нарочитим освртом на корале којима се по први пут позабавио током другог боравка у Цариграду), а током тога периода написао је и есеј насловљен „*Essai physique de l’histoire naturelle de la Mer.*” Двадесетак година касније овај есеј је објављен у Холандији под нешто измењеним насловом – *Histoire physique de la Mer.*⁴⁴ Марсиљијева теренска истраживања пратила је обимна преписка с водећим француским учењацима какви су били Жан Пол Бињон (Jean-Paul Bignon), библиотекар француског краља и уредник *Журнала учених* (*Journal des sçavans*), Пјер Магнол (Pierre Magnol) или Жан Матије де Шазел (Jean Mathieu de Chazelles). Шазел, Касинијев ученик и највећи оновремени ауторитет по питању картографије Медитерана, Марсиљију је даровао драгоцене карте западног Средоземља, када га је овај посетио у Марсељу. Коначно, током читавог боравка на југу Француске, Марсиљи је активно учествовао у раду новоуспостављене академије. У

⁴³ Stoye, *Marsigli’s Europe*, 266; вид. и McConnell, “L. F. Marsigli’s Visit to London,” 183.

⁴⁴ Luigi Ferdinando Marsigli, *Histoire Physique de La Mer* (Amsterdam: De’Pens de la Compagnie, 1725).

неколико наврата присуствовао је и састанцима овог ученог друштва, представљајући присутним члановима своја открића у вези с морском флором и фауном. Марсиљи је коралима посветио и два рада објављена 1707. године у часопису париске Академије наука – *Journal des sçavans*. Поред несумњивих успеха које је за две године постигао у оквиру француске заједнице учених, као и друштва уопште, Марсиљијева француска епизода нагло је окончана 1708. године, пошто му је стигао позив који једноставно није могао да одбије.

ПОВРАТАК КУЋИ

Понуда коју му је послао његов духовни, али и световни господар, папа Климент XI, Марсиљију је пружала прилику да настави тамо где је након процеса у Брегенцу стао. Нудило му се оно чему се нестрпљиво надао у протеклих неколико година: и повратак у војну службу, и прилика за освету. Наиме, током Рата за шпанско наслеђе дошло је до несугласица међу, иначе традиционалним, савезницима у Бечу и Риму. Узрочник сукоба била је неспремност папе да призна надвојводу Карла за шпанског краља, што је довело до спорења око суверенитета, односно наплате црквеног пореза у војводствима северне Италије. Криза у односима две католичке монархије достигла је врхунац 24. маја 1708. након што су хабзбуршке трупе заузеле Комакио, град на ушћу реке Рено у Јадранско море. На наговор Французима наклоњених кардинала, папа Климент XI отпочиње рат – последњи рат између Светог римског царства и Свете столице – који је на немачком говорном подручју познат као *Comacchikrieg* (нем. рат за Комакио). Папа је грофа Марсиљија поставио за пуковника регименте гренадира. Насупрот 25.000 слабо обучених војника под командом пуковника Марсиљија, стајале су дисциплиноване снаге Леополдовога наследника, цара Јозефа I (Joseph I), предвођене грофом Дауном (Wirich Philipp von Daun) које су већ у првом нападу противнике приморале на повлачење, а затим и на предају. Знатан део Папске државе очас се нашао под управом Хабзбурга, а сам папа Климент носио се мишљу да се склони у Авињон. Просто речено, рат је био готов и пре него што је заправо почео. Истовремено, овом битком је практично окончана и официрска каријера Л. Ф. Марсиљија која је, уз кратке прекиде,

трајала двадесет пет година. Рат је формално завршен 15. јануара наредне године потписивањем мировног споразума којим је папа признао Јозефовог брата, надвојводу Карла, за шпанског краља.

Након новог војног неуспеха Марсиљи се маја 1709. године коначно враћа у Болоњу након готово три деценије (само)изгнанства. У родном граду, он после бројних војних и дипломатских подухвата, на неки начин затвара каријерни круг и враћа се својој првој великој љубави – науци. Одмах по повратку кући наишао је на „сродне душе” – како по интересовањима која су делили, тако и по неразумевању на које су наишли код градског и универзитетског вођства. Наиме, Марсиљију су се тада за помоћ обратили истакнути болоњски сликари и вајари које је у покушају да оснују уметничку академију осујетила незаинтересованост градских отаца. Претходно је и Марсиљијев предлог курикуларне реформе Болоњског универзитета такође неславно прошао код градских и универзитетских власти. Марсиљи уметницима уступа просторије у свом породичном дому где ускоро почиње с радом *Accademia Pictorum, Sculptorum, & Architectorum* (Академија сликара, скулптора и архитеката) касније позната и под називом *Accademia Clementina*, названа тако по свом заштитнику папи Клименту XI. Требало би додати и то да је, од 1705. године, Марсиљијева палата у Болоњи била седиште још једног ученог друштва познатог као *Accademia degli Inquieti*.⁴⁵ Ову академију је 1690. или 1691. у своме дому основао тада шеснаестогодишњи Еустахио Манфреди, који је касније, почетком XVIII столећа, постао чувар Марсиљијеве збирке. Међутим, недуго након што су 1709. године обе, и научна и уметничка академија, смештене под сводове породичног дома Марсиљијевих, уследила је нова сеоба. Овога пута разлог су биле породичне размирице: Филипо Марсиљи, који је након одустајања два старија брата постао наследник породичног имена и највећег дела иметка, успротивио се уступању куће уметницима, принудивши старијег брата да потражи ново место како за Клементину тако и за своје богате збирке.

С тим у вези, Марсиљи се поново обраћа болоњским челницима нудећи да Граду завешта своју целокупну збирку и библиотеку у замену за изградњу опсерваторије и новчани подстицај научним проучавањима у области математике и астрономије. Као могуће решење јавила се тзв. палата Пођи (*palazzo Poggi*) – здање које је

⁴⁵ *Inquieti* — ит. немирни, неуморни.

током XVI века адаптирано и у којем се налазила резиденција кардинала Пођија (Giovanni Poggi ili Poggio), коме и дугује име. Како би отклонио правне, али и финансијске препреке које су, и поред начелно добре воље болоњског Сената, спречавале закључење посла, Марсиљи је још једном био приморан да се упуту ка Риму. Тамо је, у непосредном разговору с папом Климентом XI успео да добије благослов за склапање посла. Сенат у Болоњи је потом, августа 1711, усвојио предлог о оснивању нове установе посвећене студијама у оквиру следећих области: хемије, физике, математике, природне историје, астрономије, географије и војне науке. Претходно је Марсиљијевом институту прикључена уметничка академија (такозвана *Клементијина*) те је, коначно, 12. децембра 1711. званично успостављен Институт који ће, додуше, с радом у правом смислу почети тек две године касније – 13. марта 1714. У међувремену, ценећи напоре својих претходника, новоосновани институт успоставио је тело чији је задатак била сарадња са неформалном академијом *Inquieti* – која се претходно поделила на неколико мањих група. На самом почетку институт и академија – данас јединствена установа под називом *Accademia delle scienze dell' Instituto di Bologna* (*Академија наука Инсџијџијџија у Болоњи*) – биле су засебне установе, уређене одвојеним статутима. Ипак, јасну линију раздвајања међу два учена друштва никада није било лако повући. Наставници института били су у исто време и чланови академије, а две установе имале су и заједничког секретара.⁴⁶

На чело института постављен је Лелио Трионфети док је место библиотекара припало Ђеминијану Ронделију (Geminiano Rondelli), математичару и члану академије *Inquieti*. Када је реч о дисциплинарној подели, Манфреди је био задужен за астрономију, Трионфети за природну историју, док је Јакопу Бекарију (Jacopo Bartolomeo Vessari) припала физика. Марко Антонио Лауренти (Marco Antonio Laurenti), тада градски а касније лекар папе Бенедикта XVI⁴⁷ бавио се хемијом, док су студије у области војне науке поверене бенедиктинцу Ерколеу

⁴⁶ Marta Cavazza, "Early Work on Electricity and Medicine in the Bologna Academy of Sciences: Laura Bassi and Giuseppe Veratti." In *Electricita and Life: Episodes in the History of Hybrid Objects*, ed. Giuliano Pancaldi (Bologna: Universita di Bologna, Dipartimento di Filosofia, Centro Internazionale per la Storie delle Universita e della Scienza, 2011), 11.

⁴⁷ Giovanni Fantuzzi, *Memorie della vita del generale Co: Luigi Ferdinando Marsigli dedicate all' Emo e Revmo Sig. Cardinale Lazzaro Opizio Pallavicini*, 287.

Корацију (Ercole Corazzi). Рад новоуспостављене установе требало је да почива на новој, експерименталној методи, односно како је то сам Марсиљи поетски уобличио – у њој је требало да се учи „више очима него ушима.” Од институтских наставника, дакле, није захтевано да држе наставу у најужем смислу него је требало да своје знање покажу кроз практичне опите. С тим у вези, сваки од њих требало је да има по асистента, по угледу на организацију академија у Паризу и Монпељеу.

Укратко, према замисли оснивача, институт је требало да одговори на три важна изазова. Прва мисија коју су Марсиљи и сарадници института преузели на себе била је одбрана, односно еманципација експерименталног метода пред болоњском јавношћу. Институт је, такође, требало да помогне превазилажењу кризе која је завладала у Болоњи, некада сјајном центру учености, коју су крајем XVII и почетком XVIII века убрзано почели да напуштају студенти одлазећи у нове центре који су отворани дијелом континента. Наоко комплементарне установе – институт посвећен експерименталном и универзитет посвећен теоријском знању – за Марсиљијевог живота, нажалост, нису могле руку подруку. Водећи људи универзитета нису били спремни ни на другу Марсиљијеву – овог пута посредну – реформу, у жељи да одрже „чисто” знање, неукаљано практичним радом. Коначно, поред јавности и универзитета, трећи од прокламованих циљева института био је усмерен ка градским властима. Требало је, наиме, успоставити присне везе између института и градске управе које би водиле лакој и брзој примени научних достигнућа у пракси, на општу ползу свих грађана Болоње. Ни овога пута Марсиљи није наишао на добру вољу градских отаца. Стога је до самог краја живота био у мање или више отвореном сукобу са градским челницима по питању института; сукобу који је неретко својим интервенцијама морао да смирује нико други до римски папа.

По повратку у Болоњу Марсиљи је, дакле, стекао нова познанства. Од нових познаника и пријатеља, Марсиљију је највише пријало друштво Ђованија Ланцисија (Giovani Maria Lancisi), папског лекара који се након дугогодишњег службовања у Риму такође вратио у Болоњу, а затим је, попут грофа Марсиљија, сопствени *museo* ставио на увид јавности. Омиљена тема њихових бројних разговора биле су римске старине, а једном приликом заједно су чак и отпутовали у Вечни град. Марсиљи је ово путовање искористио да прибави још

антиквитета за своју збирку – епиграфски споменици, лампе, урне итд. нашли су се у његовом пртљагу при повратку у Болоњу. Друга деценија XVIII века било је, дакле, време у којем се Марсиљи поново пуним плућима посветио изучавању класичне прошлости. Тада је написао и кратак есеј о неким од предмета до којих је дошао током посете Риму, а из овог периода живог интересовања за антику остало је сачувано и његово писмо Бернару де Монфакону (Bernard de Mountfaucon)⁴⁸ које представља осврт на балканске дане кроз наратив о Трајановом мосту преко Дунава. Ово писмо је касније објављено као један од прилога у другом тому *Данубијуса*.

Пред Марсиљијем се 1715. године нашао последњи војни задатак у каријери. Млеци су му, у жељи да се што боље припреме за могући рат са Османлијама, дали мандат за надгледање утврђења дуж јадранске обале између река Тронто и По. Одсуство непосредне ратне опасности омогућило је Марсиљију да поред војних рекогносцирања, настави своја природњачка изучавања на јадранској обали коју је, узгред буди речено, и детаљно мапирао. Овим, могло би се рећи и почасним задатком, званично је окончана Марсиљијева војна каријера започета у Угарској тридесет две године раније. Такође, те 1715. године доживео је још једну велику почаст, овог пута за свој допринос европској учености. Наиме, те године постао је члан париске Академије наука – трећег великог ученог друштва након Краљевског друштва у Лондону и Академије у Монпељеу.⁴⁹

Незадовољан стањем у родном граду, од наредне 1716. године Марсиљи све више времена проводи ван, како је имао обичај да каже, *и айрије*. Ново место боравка ученог грофа постао је градић Мадерно на обали језера Гарда. Марсиљијево незадовољство било је подстакнуто чињеницом да болоњске власти нису спроводиле одлуке на које су се саме обавезале приликом оснивања Института. Стрпљење га је коначно издало 1721. када је покренуо парницу против Сената града Болоње у жељи да у лични посед врати рукописе својих дела о Дунаву и

⁴⁸ Писмо Монфакону датовано је 27. априла 1715. а насловљено: *Lettera intorno al ponte fatto sul Danubio sotto l'impero di Traiano, indirizzata al R. P. D. Bernardo di Montfaucon* (Писмо о мосту начињеном на Дунаву под царом Трајаном, упућено Р. П. Д. Бернару де Монфакону). Ово писмо објављено је у зборнику А. Х. Саленгра (Alberto Henriko de Sallengre) *Novus Thesaurus Antiquitatum Romanarum* у Хагу 1716. године.

⁴⁹ Gullino and Pretti, "Marsili, Luigi Ferdinando."

природној историји мора које је, заједно са остатком своје библиотеке, поклатио граду десет година раније. Судски процес је окончан након пет година (1726) уз посредовање кардинала Проспера Ламбертинија (Prospero Lambertini), будућег папе Бенедикта XIV.

Не сачекавши крај овог суђења, а у жељи да коначно објави дела која су била предмет спорења, гроф Марсиљи одлази на своје последње велико путовање. Претходно је 1719. за потребе института прибавио штампарску пресу коју је потом предао на управљање доминиканцима и тако је 1721. године под њиховом управом почела да ради Штампарија Светог Томе Аквинског (Stamperia di San Tommaso d'Aquino).⁵⁰ На измаку лета 1721. године, Марсиљи се у Марсељу укрцао на енглеску фрегату Харли која га је понела ка Лондону. Марсиљијев избор морске руте био је, с једне стране, условљен жељом да избегне путовање кроз земље под влашћу Хабзбурга, што би пут копном готово неизоставно подразумевао. С друге стране, као по обичају, у основи овакве одлуке стајали су и учењачки мотиви. Наиме, након опсежних студија копна током година које је провео у средњој и југоисточној Европи, Марсиљи се окренуо проучавању мора. Током боравка у Паризу, како је већ речено, био је нарочито очаран Турнефоровом збирком морске флоре. Отуда се код Марсиљија постепено развијала идеја о делу посвећеном структури читаве Земље (с радним насловом *De structura telluris organica*). Као посвећен католик, Марсиљи је, наравно, веровао да је Бог створио свет, али и да такозвани првобитни поредак није у потпуности уништен у библијском Потопу. Остатке тог, препотопског света, према Марсиљију, скривале су управо морске дубине. Отуда је, дакле, произлазило Марсиљијево живо интересовање за корале и морске траве. Ипак, за далекосежне закључке нису му била довољна истраживања која је обавио на Босфору, Медитерану и Јадрану; за коначно уобличавање идеје било је потребно отиснути се на океан. Уз то, током боравка на југу Француске јавила му се мисао да би обалски слојеви у Прованси и Лангдоку могли бити подударни онима на северу Африке, то јест да су делови копна данас раздвојени морем некада били повезани. С тим у вези, надао се да ће ове претпоставке моћи да потврди током путовања што је и учинио, најпре током пловидбе кроз гибралтарска врата, а затим и у Ламаншу.

⁵⁰ McConnell, "L. F. Marsigli's Visit to London," 203, напомена 39.

Брод којим је Марсиљи пловио коначно је пристао уз британску обалу 28. октобра 1721. задржавши се у четрдесетодневном карантину на ушћу реке Медвеј у Северно море. С палубе Харлија гроф Марсиљи слао је писма свом познанику Виљему Шерарду (William Sherard) тражећи да му овај пошаље књиге како би читањем прекинуо време до искрцавања. Треба напоменути да се Марсиљи ка Лондону упутио како би се, пре свега, срео с капетанима бродова који су пловили за Источну Индију, а од којих је намеравао да купи узорке егзотичних биљака за потребе свог института. Тако је намеравао да у престоници Енглеске остане свега пет до шест дана – пре него што се упути ка Низоземској која је била коначно одредиште овог путовања – али је на крају остао пуних шест недеља. Своје лондонске дане, с нарочитим освртом на Краљевско друштво, описао је у извештају намењеном члановима *Истийиуша* и *академије у Болоњи*. Марсиљи је пуних тридесет година од избора, 14. децембра 1721. (по Јулијанском календару) позван у Крејн корт где је ставио потпис поред свог имена у званичним књигама Краљевског друштва. Након што је проведен кроз седиште друштва, уприличена је свечаност којом је председавао потпредседник Ханс Слоун који је том приликом одржао кратак говор на француском језику. Осим основних података о самом Марсиљију, Слоун се у овом говору похвално изразио и о Италији и њеним славним људима нарочито истичући Малпигија (чија се биста налазила у једној од галерија Краљевског друштва). Том приликом је напоменуо да се нада скором објављивању дела о Дунаву – чија је *преписача* (*Prodromus*), не треба заборавити, посвећена управо Краљевском друштву – наводећи да је готово сваки путник у пределе о којима томови *Данубијуса* говори исказао жаљење због тога што дело још није објављено. У свом одговору, Марсиљи се, такође бираним речима, изразио о покровитељу Друштва, краљу Чарлсу II (Charles II of England), самом Краљевском друштву, те на крају и целокупној британској ученој заједници. По окончању церемоније, Марсиљи је присуствовао и представљању неколико радова чланова Друштва.

Насупрот низу похвала исказаних усмено током саме свечаности, али и у писаном извештају, Марсиљи не скрива затеченост скромношћу здања у Крејн корту као и лошим стањем узорака животињског света у поставци Краљевског друштва. Сусрет са председником Друштва, славним Исаком Њутном (Isaac Newton),

уприличен је неколико дана касније, уз посредовање Виљема Шерарда који је том приликом имао и улогу тумача. Њутн, у позним годинама, а уз то и притиснут болешћу, више није био у стању да председава седницама Краљевског друштва. Стога је Шерард Марсиљија повео у приватну посету која је протекла у кратком разговору обележеном језичким баријерама. Наиме, Марсиљи није говорио енглески, а с друге стране Њутн није знао француски, док се мучио с латинским, што је, извештава Марсиљи, „потешкоћа уобичајена за највеће енглеске саванте који не могу да воде разговор на латинском премда на њему добро пишу.”⁵¹ Но, и поред тога, захваљујући Шерардовом знању италијанског језика, разменили су неколико мисли о варијацијама магнетног поља и пореклу Земље.

За свога боравка у Лондону Марсиљи је, по свој прилици, становао управо у дому Виљема Шерарда који га је, осим Њутну, одвео у посете и другим истакнутим члановима учене заједнице. Посетили су тако Виљемовог брата, Џејмса Шерарда (James Sherard), који их је провео кроз своју раскошну ботаничку башту, једну од најбогатијих у оновременој Енглеској. Том приликом Џ. Шерард је Марсиљију поклонио неколико вредних узорака за његову болоњску збирку. Поред браће Шерард, у Лондону су му друштво правили и већ поменути Х. Слоун и Е. Халеј, али и Виљем Дерам (William Derham), Џон Вудвард као и Ричард Мид (Richard Mead). Неизоставан део разговора са сваким од њих био је посвећен публикацијама које би требало набавити за библиотеку института. С тим у вези, осим са учењацима, срео се и са браћом Инис (Innys) трговцима књигама и званичним издавачима Краљевског друштва. Узимајући све ово у обзир, није ни чудо што је при повратку у Болоњу собом понео и завидну библиотеку; међу одабраним издањима наша су се сва годишта *Филозофских радова* (*Philosophical Transactions*), као и целокупно Њутново дело и дело Џона Реја (John Ray).

Ипак, пре него што се с богатим товаром, препуним књига и узорака, вратио у родни град, Марсиљи је посетио и Низоземску која је била примарни циљ овога путовања. Тако се јануара 1722. обрео се у Лајдену у дому свог пријатеља, угледног ботаничара и лекара, Хермана Бурхавеа (Herman Boerhaave). Наставник на универзитету у Лајдену и славан у остатку Европе, Бурхаве је био нарочито омиљен

⁵¹ цит. по Ibid. 195 (превео В. В. М.)

међу низоземским издавачима што је чињеница која је погодовала Марсиљијевим намерама. По доласку у Лајден, Марсиљи је, подстакнут ученим расправама са својим холандским домаћином, дошао на идеју да прошири своју студију о природној историји мора написану током боравка на југу Француске. Насупрот томе, Бурхаве се залагао да дело буде објављено у постојећем обиму и облику заузевши се за то код водећих низоземских издавача. Тако је, напослетку, и било: Бурхавеове препоруке, али и његов предговор у којем је пробраним речима указао на значај и теме и аутора, умногоме су допринели да ово дело буде објављено већ 1725. под насловом *Histoire physique de la Mer*. Штавише, охрабрен Бурхавеовом, али и подршком водећих личности Краљевског друштва у Лондону, Марсиљи се упустио у преговоре у вези са објављивањем *Данубијуса*. Марсиљи је, приликом преговора о *Природној историји мора*, холандским издавачима поменуо и своје велико *Дунавско дело*, наводећи да је оно већ написано, са урађеним бакрорезима, као и да је још раније публикован *Prodromus*. Уз то, није заборавио да, према своме старом обичају, помене да је то дело добило многе похвале и побудило интересовање бројних учењака широм Европе. Истини за вољу, дело о Дунаву, за разлику од оног посвећеног мору, у том тренутку још увек је било недовршено; у првом реду, недостајао му је значајан број предвиђених илустрација. Ипак, уговор је потписан и њиме је предвиђено да, у замену за готов текст и пратеће илустрације – у складу са грофовим мотом „*Nihil mihi*” (лат. мени ништа) – Марсиљијев институт, а не сам аутор, буде обештећен у књигама по избору. Уз то, ради боље продаје *Данубијуса*, одштампан је нови *Prodromus* и разаслат широм континента. Осим Бурхавеових препорука и Марсиљијеве веште самопромоције, објављивању ових дела такође су погодовале и опште економске и политичке околности у оновременој Европи. Наиме, серија великих мировних уговора, попут већ помињаних у Утрехту (1713) и Раштату (1714) или уговора потписаног у Ништаду (1721) довела је до пацификације континента и приметног економског опоравка. Другим речима, Марсиљијеви циљеви подударали су се са намерама низоземских издавача да тржишту понуде луксузне, добро повезане књиге којима би биле попуњене растуће библиотеке богатих мецена широм континента.

Током боравка у Низоземској поред прибављања узорака, опреме и књига Марсиљи се трудио и да додатно уздигне углед института

који је основао. С тим у вези, у Амстердаму се срео са историчарем Анри Филипом де Лимиером (Henri-Philippe de Limiers) коме је поверио писање кратке историје ове установе. Књига је објављена наредне 1723. године. Осим тога, с холандским штампарима повео је преговоре о објављивању годишњих радова института. Коначно, ни овога пута није пропустио прилику да се сретне с угледним представницима тамошње учене заједнице међу којима су се по слави истицали изумитељ микроскопа, Антони ван Левенхук (Antonie Philips van Leeuwenhoek) те биолог и анатом Фредерик Ројсх (Frederik Ruysch).

Одмах по повратку с путовања Марсиљи се дао на припрему *Данубијуса* за штампу. До марта наредне године читав рад на тексту и илустрацијама био је окончан, а дело је објављено две године касније (1726) као заједнички подухват хашких и амстердамских штампара. У међувремену је за публикавање припремио и своје давно започето дело о Османском царству. Нарочито је занимљиво то што за ово последње није био ни уговорио штампу, али се охрабрен исходом претходних преговора ипак одлучио на овај корак. Марсиљи је још једном био у праву – дело је 1732. (две године након смрти аутора) коначно и објављено у двојезичном издању, на француском и италијанском под насловом *Stato militare dell' imperio Ottomano, incremento e decremento del medesimo* (*Војно стање Османској царствиња, његов ујак и њаг*).

Међутим, ни након ових несумњивих личних успеха, који су у исто време пронели добар глас о институту широм Европе те довели до увећања његових збирки и библиотека, положај ове установе код градских власти није се значајно променио. Томе није допринело ни окончање раније поменутог спора пред судом одлуком у Марсиљијеву корист. Старост и болест условили су све дуже боравке на језеру Гарда, а незадовољство како личним тако и положајем института навели су га да се више не користи својим правим именом; у последњим годинама живота потписује се као гроф од Аквина (d'Aquino) уз доминикански амблем на печату. Штавише, 1728. године поново одлази у Француску, углавном боравећи у Касију и Марсељу. Тамо је, међутим, доживео шлог те му лекари препоручују неодложан повратак у Италију, а све је додатно убрзала вест о смрти млађег брата Филипа. Пошто се вратио у родни град, упркос веома нарушеном здрављу, наставља да предано ради на својим списима све до судњег часа.

Гроф Луиђи Фердинандо Марсиљи преминуо је у Болоњи, 30. новембра 1730. године. Војник и виртуоз, дипломата и доушник, неретко називан и (прото) океанографом,⁵² картографом,⁵³ орнитологом,⁵⁴ антикваром и тако даље, у исто време је и човек из чијих се разубјених каријера и интересовања развила нова слика европског југоистока. Следећи оновремене учењачке, али и политичке традиције, Марсиљи овим просторима приступа као откривалац представљајући њихову прошлост и садашњост (али и жељену будућност). На тај начин он исписује својеврсну биографију ових предела. Управо ће Марсиљијева слика ових простора, с посебним освртом на улогу класичне прошлости у њеној изградњи, бити проблематизована кроз наредна поглавља.

---

⁵² На пример, Sartori, "Luigi Ferdinando Marsili, Founding Father of Oceanography," 169–177.

⁵³ На пример, Жељко Шкаламера, „Картографија Србије и југословенских земаља од почетка 16. до краја 19. века.” У *Србија и суседне земље на сиварим географским картама*, ур. Драгослав Срејовић (Београд: Српска академија наука и уметности, 1991), 55–166.

⁵⁴ На пример, Васић и Џукић, „Орнитолошки рад грофа Алојзија Фердинанда Марсиљија,” *Зборник Мајшице Српске за природне науке* 53 (1977), 233–253.

ГРАНИЦЕ БАЛКАНА

Опус грофа Марсиљија одликује изузетна тематска разноврсност – у његовој писаној заоставштини наилазимо тако на корале и гљиве, минерале и антиквитете или, рецимо, економске теорије. Марсиљијеви списи јављају се и у бројним обличјима: од приватних писама пријатељима и/или надређенима, преко писама која су, у складу са узусима времена, била јавна од самога тренутка настанка, до бројних извештаја, споменица, меморија те коначно књига. Бројност и разноликост ових списа упућују и на опсег публике којој се Марсиљи обраћао: од најшире јавности – као у случају памфлета у којима је износио своје виђење „случаја Брајзах” – преко учених друштава и појединаца, до високих дворских кругова, укључујући ту и саме владаре. У задивљујућој разуђености Марсиљијевог дела, на други, нешто пажљивији поглед да се уочити један, готово свеприсутан елеменат. Нит која се, на овај или на онај начин, провлачи кроз читаво Марсиљијево дело јесте путовање.

У првој половини XVII века, Френсис Бекон је путовање описао као подухват на чијим се крајевима налази образовање то јест искуство. Путник намерник, сматра Бекон, не би требало да се отисне у туђину пре него што иоле упозна крајеве у које се упутио – пре свега

језик или пак неког познаника. Путовање, уз наравно срећан повратак дому водило је, с друге стране, стицању непроцењивог искуства. У есеју једноставног назива, „О путовању”,¹ Бекон својим читаоцима даје посве практичне савете о томе како треба да се понашају на путу. По Бекону, приликом путовања бродом, током којег по правилу нема шта да се види сем бескрајних пространстава неба и пучине, потребно је водити дневник. Насупрот томе, приликом путовања копном, потребно је, пише Бекон, обратити пажњу на следеће ствари:

„владарске дворове, нарочито током пријема страних посланстава; судове, током заседања и том приликом обратити пажњу на расправе; цркве и манастире и њихове споменике; зидине и утврђења градова и вароши, као и луке; старине и рушевине; библиотеке; универзитете, расправе и лекције; бродове; куће и вртове; војна складишта; арсенале; радње; берзе; стоваришта; егзерцире коњице, мачевања, војника и сл.; (...) кабинете и куриозитете; и, да закључим, све вредно памћења, у местима које походе.”²

Уз то, ни следеће феномене не би требало занемарити: тријумфе, гозбе, венчања, сахране, јавна погубљења и сличне манифестације. Кратак приказ Марсиљијеве биографије у претходном поглављу наводи на помисао да се и учени гроф, приликом својих силних путешествија, руководио Беконовим упутствима. Требало би се само присетити његових описа празничних дана у Венецији којима је присуствовао у пратњи оца, описа бродова и раскоши града или маневара османске морнарице на Босфору. Током путовања бродом ка Цариграду или Лондону, Марсиљи је, управо онако како је Бекон саветовао, веома педантно водио дневник. С путовања по Османском царству те из окршаја са султановим трупама, потичу подаци које је потом преточио у, постхумно објављено, дело *Stato militare dell' imperio Ottomano*.³ Након једне од битака, оне у којој су 1686. трупе Хабзбурга освојиле Будим, Марсиљи се, док су остали војници трагали за уносним пленом, упутио по синагогама и другим верским објектима покушавајући да од пламена сачува бар делић њихових богатих архива. Коначно,

¹ Francis Bacon, “Of Travel,” 1625, <http://www.authorama.com/essays-of-francis-bacon-19.html>. (датум посете: 15. 3. 2016.)

² Ibid.

³ Luigi Ferdinando Marsigli, *Stato Militare dell'Imperio Ottomanno, incremento e decremento del Medesimo* (Наја: Pietro Gosse, 1732).

свесрдну помоћ у преобликовању небројених утисака с путовања у текст – али и у мапе и слике – имао је у мрежи утицајних људи коју је створио, поново као према Беконовим саветима, током дословно сваког свога путовања.

Другим речима, пут(овање) је окосница Марсиљијеве нарације, како о данима које је провео у заробљеништву током опсаде Беча или као роб у Херцеговини, тако и, примера ради, о стању на граници коју је током две године успостављао на пространима од Трансилваније до Јадранског мора. Коначно, опет пут, у конкретном случају, водени пут, представља основу Марсиљијевог *Данубијуса*. На основу свега реченог, највећи део Марсиљијеве писане заоставштине могао би се, дакле, подвести под скуте путописа(ња).

ПИСАЊЕ ПРОСТОРА

У прилог оваквом одређењу Марсиљијевог дела, иду и актуелна теоријска проматрања која путопис представљају као жанр „у коме се не могу издвојити јасне црте одређеног жанра у чистом облику.”⁴ Неодређеност је присутна и када је реч о форми то јест о формама ове књижевне врсте: путопис може бити у прози или у стиху, написан као роман или фелтон, есеј или писмо, извештај или културно-историјска расправа, а немали број путописа је допуњен мапама и/или другим ликовним прилозима.⁵ Неупитно је, с друге стране, само то да се у основи путописања налази путовање – традиционално схваћено као промена места у простору.⁶ Путовање је, међутим, много више од пуког кретања кроз простор. Како је то сјајно уобличио Клод Леви-Строс (Claude Levi-Strauss): „Путовање једновремено оставља траг у простору, у

⁴ Слободанка Пековић, „Путопис – условљеност жанра.” У *Књига о путопису* (Београд: Институт за књижевност и уметност, 2001), 13; Уп. Mary Baine Campbell, “Travel Writing and Its Theory.” In *The Cambridge Companion to Travel Writing*, ed. Peter Hulme and Tim Youngs (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 261–278; Jan Borm, “Defining Travel Writing: On the Travel Book, Travel Writing and Terminology.” In *Perspectives on Travel Writing*, ed. Glenn Hooper and Tim Youngs (Aldershot: Ashgate, 2004), 13–26.

⁵ Пековић, „Путопис,” 13–14; Владимир Гвозден, „Има ли путопис своју теорију,” *Путопис – часопис за путописну књижевност* 1–2 (2012), 189.

⁶ Гвозден, „Има ли путопис своју теорију,” 13.

времену и у друштвеној хијерархији.⁷ Другим речима, путовање као промена места у простору истовремено је и симбол протицања времена – и „објективног”/картезијанског, али и „живљеног”/феноменолошког времена.⁸ Одлазак на пут доводи до сусрета са *дружим*(а), а та *друјоси* опет може бити и просторна и временска.⁹ Материјални остаци прошлих времена које истраживачи откривају у далеким земљама управо су сјајан пример ове просторно-временске другости. Било како било, након таквих сусрета, ни посетилац односно његово друштво, као ни они које је посетио не остају исти.

Премда путописање почива на дискурсу верности у њему је, како пише Владимир Гвозден, „однос према стварности променљив и зависан од многобројних фактора, а не апсолутно кореспондентан”; то јест: „због претхођења путовања у односу на приповедање путници-приповедачи у путопису имају претензије на верност, али веродостојност и документарност нису резултат путописа већ његово жанровско исходиште.”¹⁰ Укратко, иза наратива о простору, времену и/или сусрету у путописима се крију сложени односи сопства и другости, једнако као и проблеми ауторитета и легитимитета. И поред тога што се приповедач јавља као „откривалац” места и/или културе,¹¹ а свој ауторитет учвршћује наглашавањем присутности на „лицу места” ни у једном тренутку не смео испустити из вида значај одабира и организације прикупљених података у настанку путописа. Фернан Бродел¹² одавно је упозорио проучаваоце путописа да би требало да се уздрже од задовољства да их сувише дуго наводе те ће, у складу са тиме, овде бити пренето тек неколико парадигматских реченица из уводних пасуса *Данубијуса*. Представљајући дело, али и себе,

⁷ Claude Levi-Strauss, *Tužni Tropi* (Zagreb: Zora, 1960), 82.

⁸ Гвозден, „Има ли путопис своју теорију,” 186.

⁹ Вид. Roxanne L. Euben, *Journeys to the Other Shore: Muslim and Western Travelers in Search of Knowledge* (Princeton: Princeton University Press, 2006); Staša Babić, “Greeks, Barbarians and Archaeologists: Mapping the Contact,” *Ancient East & West* 6 (2007), 73–89; Staša Babić, „Prošlost kao drugi – drugi kao prošlost,” *Etnoantropološki problemi* 5, no. 2 (2010), 259–268.

¹⁰ Владимир Гвозден, *Српска њујоркиска култура 1914–1940* (Београд: Службени гласник, 2011), 22.

¹¹ Гвозден, „Има ли путопис своју теорију,” 187.

¹² Fernan Braudel, *Mediteran: Prostor i istorija* (Beograd: Centar za geopoetiku, 1995).

Марсиљи пише како је био први који је осветлио „далеки и тајни свет скривен у варварској тмини” и сматра да ће му, стога, бити опроштено што није „истражио све” и што његово истраживање није било „увек савршено.”¹³ Пажљивим избором речи Марсиљи се представља управо као парадигматичан „откривалац простора” кога помиње Владимир Гвозден. У том погледу, указивање на сопствене мане заправо само додатно наглашава и појачава његов ауторитет: иако није успео све да истражи на начин на који је то намеравао, Марсиљи је ипак „био тамо” и стога се веродостојност написаног не треба доводити у питање. Укратко, претварање путовања у текст (или мапу/слику)¹⁴ представља дугачак и сложен процес који по правилу почиње пре самог путовања, а неретко се окончава – као у нашем случају – и неколико деценија након њега. Другим речима, реч је о вишеслојном процесу производње знања.

Претходне напомене нарочито би требало имати на уму приликом тумачења путописних текстова XVII и XVIII века. То време је обележено бројним научним путовањима предузетим с крајње практичним циљем упознавања одлика рељефа и климе, флоре и фауне, становништва и друштвеног устројства далеких (и непознатих) земаља. Свет је, сматрали су оновремени учењаци, требало *емпиријски сјознајти*, посматрајући *чињенице*, а потом је уочене чињенице требало *дејтаљно описати* како би на крају овог дугог процеса били изведени *ојшњи закључци*. Коначно, ови последњи похрањивани су у архиве и кабинете чудеса, док је даље трагање за синтезом настављано у салонима по европским престоницама, попут оног краљице Кристине у којем је Марсиљи представио своје прво велико откриће. Научна путовања током XVII и XVIII столећа представљала су, практично, дисциплину за себе. Попут, рецимо, ботанике, и ова путовања одликовала су се сопственим научним методом, као и особеним правилима дескрипције и класификације.¹⁵ У складу са поменутом „нестабилношћу жанра” и ови, условно речено, научни путописи садржали су дискурсе различитог

¹³ Luigi Ferdinando Marsigli, *Danubius Pannonico-Mysicus: Observationibus Geographicis, Astronomicis, Hydrographicis, Historicis, Physicis Perlustratus et in Sex Tomos Digestus. Tomus Primus* (Hagae: P. Gosse – R.C. Alberts – P. de Hondt, 1726) (превео В. В.М.).

¹⁴ Пековић, „Путопис,” 14.

¹⁵ Paul Carter, *The Road to Botany Bay: An Exploration of Landscape and History* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2010), 8.

порекла: географски, етнолошки, натуралистички, административни, војни, мисионарски, трговачки, економски, историјски, археолошки, дискурс историје уметности – да поменемо само неке од њих. Отуда, како примећује В. Гвозден, „одговарајућа лексика претходи и учествује у његовој идеологији (и) независно од намера писца.”¹⁶ Поред тога, требало би напоменути да путописац у простор не ступа „литерарно невин”¹⁷ већ његови погледи почивају на одређеној „путописној традицији” коју Гвозден одређује не као скуп „механичких утицаја,” већ је дефинише као „усвајања поетичких и идеолошких претпоставки које доминирају традицијом (европског) путописања.”¹⁸ Следствено томе, овај „талог знања, идеологема и митема”¹⁹ пресудно утиче на пишчев однос према реалности. Поред непрестаног наглашавања ауторитета и легитимитета аутора који би читаоце требало да увере у верност пренетог, путописац, као по правилу, „одабира оне догађаје и искуства која најбоље одговарају његовом схватању сусрета са стварношћу других народа и култура, не придаје исту важност свим детаљима и искуствима.”²⁰ Другим речима:

„Путописац је учесник у континуитету сусрета култура, неко ко се уписује у традицију, преносећи предрасуде или покушавајући да да партикуларну интерпретацију; као такав, он често преноси идеологије свог времена, његов поглед је посредован матрицама присутним у ширим друштвеним дискурсима, али он их понекад одбацује и себе одређује отпору према ономе што преовладава, производећи нову информацију или осветљавајући на нови начин улогу старих знања.”²¹

У складу с претходним теоријским увидима, или боље упозорењима, који се тичу путописа(ња), потребно је направити додатни осврт на целокупни литерарни корпус грофа Марсилија. Путопис се, као што смо видели, јавља у бројним обличјима, а многе од њих

¹⁶ Владимир Гвозден, „Како читати путопис,” 15, https://www.nb.rs/view_file.php?file_id=731 (датум посете 26. 8. 2016.).

¹⁷ John Cherry, “Travel, Nostalgia, and Pausanias’s Giant.” In *Pausanias: Travel and Memory in Roman Greece*, ed. Susan E. Alcock, John F. Cherry and Jas Elsner (Oxford: Oxford University Press, 2001), 250.

¹⁸ Гвозден, „Како читати путопис,” 15.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid. 17.

²¹ Гвозден, *Српска путописна култура*, 47.

могуће је пронаћи у Марсиљијевој библиографији. Кроз бројне форме, у исти мах се јављају и разнородни дискурси. Тако је, примера ради, војни дискурс присутан у теренским извештајима које је са фронта редовно слао члановима Ратног савета у Беч; Марсиљијево економске, трговачке, или административне увиде могуће је наћи у тридесет четири *извештаја* (ит. *relazioni*) које је, следећи млетачку дипломатску традицију, саставио упоредо с радом на успостављању границе између два велика царства;²² коначно, неке од претходно поменутих, али и, рецимо, географски, натуралистички или антикварски дискурс скривају управо томови *Данубијуса*. Упркос томе што у своме прегнућу заиста није имао непосредног претходника, то ни у ком случају не значи да Марсиљи овим просторима приступа лишен икаквих пред-судова. Напротив, његова литерарна дела, као и политичке праксе, била су чврсто укорењена у постојећи „талог знања” Европе XVII века. Дописничка мрежа коју је успоставио²³ омогућила му је да постане баштиником различитих традиција: тако је, кроз преписку са својим учитељима дошао до аутора бројних дела о природној историји, а сусрети с бечким камералистима обојили су његове погледе и текстове о привредном потенцијалу земаља Дунавског слива.²⁴

Када је реч о проучавању прошлости ових предела, поред већ поменуте *Римске историје* Диона Касија, која је дала први подстицај Марсиљијевом бављењу овом темом, од нарочитог значаја била је сарадња са колегом полихистором, Павлом Ритер Витезовићем, кога

---

²² Raffaella Gherardi, “Scienza e governo della frontiera: il problema dei confini balcanici e danubiani nella Pace di Carlowitz,” *Il Pensiero politico* XXXII, no. 3 (1999), 323–351.

²³ Ilaria Bortolotti, “Viaggi e Comunicazione Scientifiche Nelle Dissertazioni Epistolari Di Luigi Ferdinando Marsili,” 2015, https://www.academia.edu/11176461/Viaggi_e_comunicazione_scientifica_nelle_dissertazioni_epistolari_di_Luigi_Ferdinando_Marsili._II_Convegno_Internazionale_C._R._E._S._Epistolari_tittizia_.

²⁴ Stoye, *Marsigli's Europe*; Gherardi, *Potere e Costituzione a Vienna fra Sei e Settecento*; Raffaella Gherardi, *Relazioni dei confini della Croazia e Della Transilvania a Sua Maestà Cesare (1699-1701)* (Bologna: Mucchi, 1986); Bene, “ACTA PACIS.” *Camoniae Hungaricae* 3 (2006), 113–146; Sandor Bene, “Illyria or What You Will: Luigi Ferdinando Marsigli's and Pavao Ritter Vitezović's 'Mapping' of the Borderlands Recaptured from the Ottomans.” In *Whose Love of Which Country*, ed. Balázs Trencsényi and Márton Zászkaliczky (Leiden: Brill, 2010), 351–403; Levente Nagy, “La frontiera, il buon governo e l'armonia mondiale. L. F. Marsili sulla frontiera della Transilvania.” In *La politica, la scienza, le armi: Luigi Ferdinando Marsili e la costruzione della frontiera dell'Impero e dell'Europa*, ed. Raffaella Gherardi (Bologna: CLUEB, 2010), 173–197.

се могу чути од слепих [песника] као и нових које они такође певају. Био сам под снажним утицајем природне лакоће коју овај народ показује у овом домену као и чињеницом да би слепи [песници] који су живели у близини границе, а након што би сазнали за моје преговоре с Турцима, недељу за недељом припремали песме у свом, особеном песничком метру и долазили да их певају пред нашим шаторима, понекад праћени и игром.”³¹

Иако неретко прибегава уздизању сопственог ауторитета представљајући се као идеални „откривалац” – наглашавањем присуства на лицу места, као и указивањем на пионирски карактер свог подухвата на простору Подунавља – из претходних редова јасно је да Марсиљи у многим доменима заправо само изнова чита већ „исписан” предео. У том смислу Марсиљијев текст, као и бројна друга путописна дела, није само „генератор новог смисла, него и кондензатор културног памћења.”³² С друге стране, он истовремено и сам „пише простор,” то јест, додаје нове слојеве овом интерпретативном седименту те отуда – упркос прокламованим учењачким начелима непристрасности – његово путописање није само посматрање него и овладавање, односно није само представљање него и присвајање.³³ Укратко, кроз веома дуготрајан и комплексан процес претварања непосредних опажања са лица места у странице текста, цртеже и мапе, Марсиљи одређује начине представљања подунавских предела; другим речима, додавањем нових интерпретативних слојева, он производи знање о простору чиме га како физички, тако и симболички присваја те, коначно, овладава њиме.

ЦРТАЊЕ ПРОСТОРА

Картографске представе и данас су најједноставнији и најјаснији начин представљања знања о простору. Према популарном мњењу, мапе одликује тачност и прецизност без премца, односно одсуство грешака. Оне су непристрасни одрази географских чињеница – готово

³¹ Marsigli cit. по Bene, “ACTA PACIS,” 131, нап. 70 (превео В. В. М).

³² Лотман, cit. по Гвозден, *Српска њушвојисна култура*, 319.

³³ Уп. Ibid. 317.

једнако природне као и рељеф који представљају³⁴ – а осим (и даље) непревазиђене прегледности, географске карте одликује и широка обухватност. „Мапа је енциклопедија” – наводи Ен Годлевска (Anne Godlewska).³⁵

Рано модерно доба јесте време у којем долази до процвата производње и употребе мапа, а у исто раздобље сежу и корени поменутих представа о њима. Низ околности је погодовао томе: откриће триангулације током XVI столећа и развој штампе довели су до бржег и лакшег умножавања, дистрибуције и једнообразности мапа што је битно утицало на њихову прецизност. Осим тога, ово време одликује непрестано усавршавање постојећих односно конструисање нових мерних инструмената што је такође имало бројне одјеке на пољу израде мапа. Неспорни квалитети ових представа простора, а нарочито везе са математиком и мерењем, који су незаобилазни у настанку карата, допринели су успостављању ауторитета који им се у најширој јавности и дан-данас приписује.³⁶ Осим са модерном науком, мапе су нераскидиво везане и са модерном државом. Нова техничка и технолошка достигнућа омогућила су нове погледе, а упоредо с променама у начину представљања географског простора, текле су и промене у перцепцији политичког простора, то јест политичког организовања и питања власти.³⁷ Ове измене биле су кључне за успостављање модерних држава и нових међународних односа – заснованих на територијалном суверенитету, прецизно одређеним и јасно обележеним границама и прокламованој једнакости политичких ентитета. Од раног модерног доба мапе, дакле, „оприродњавају” политичке констукте, представљајући модерне државе као визуелно односно просторно јединствене целине, чак и пре него што би, кроз политичке

³⁴ Matthew Edney, “Theory and History of Cartography,” *Imago Mundi* 48 (1996), 185–191; Denis Wood, “What Makes a Map a Map?,” *Cartographica* 30, no. 2 & 3 (1993), 81–86.

³⁵ Anne Godlewska, “Map, Text and Image. The Mentality of Enlightened Conquerors: A New Look at the Description de l’Egypte,” *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series* 20, no. 1 (1995), 17.

³⁶ Julian J. Thrower, *Maps and Civilization. Geography in Culture and Society* (Chicago: The University of Chicago Press, 2008), 92.

³⁷ Jordan Branch, “Mapping the Sovereign State: Technology, Authority, and Systemic Change,” *International Organization* 65, no. 1 (2011), 1–36; John Brian Harley, “Silences and Secrecy: The Hidden Agenda of Cartography in Early Modern Europe,” *Imago Mundi* 40 (1988), 57–76.

праксе и институције, таква ситуација била успостављена на самом терену.³⁸ Тиме мапе претходе царствима, бивајући средство политичке пропаганде, надгледања (*sensu Foucault*),³⁹ успостављања граница као и легитимизације освајања.⁴⁰ Другим речима, научна објективност и прецизност (како у представљању одређене територије, тако и прецизност у изради самих мапа) које су им приписане постале су извор њиховог ауторитета који им је омогућио истакнуто место и у политичкој равни.

Марсиљи је захваљујући своме образовању, које је почивало на математици те укључивало основе војне науке, рано схватио потенцијале мапа када је у питању домен ратовања односно политике. Отуда је, још на самом почетку своје каријере у армији цара Леополда, увео праксу редовног слања карата, наравно рукописних, упоредо са устаљеним наротивним извештајима о стању на фронту. Марсиљи није био вичан техничком цртању те је, као што је раније поменуто, на препоруку свог старог сарадника Г. Ајмарта упослио младог нирнбершког картографа Јохана Кристофа Милера.⁴¹ У првим годинама њихове сарадње, док су још увек трајала ратна дејства, Милер је следио Марсиљијеве трупе и са безбедне удаљености радио на уређењу грофових, већ постојећих, рукописних мапа. Ипак, тек након потписивања Карловачког мира ова сарадња дала је своје пуне плодове. Као Марсиљијев лични секретар Милер је прикључен комисији за утврђивање границе, а поред њих двојице, комисију је чинила екипа војних топографа и одред од око двеста војника којима је непосредно

³⁸ Branch, "Mapping the Sovereign State"; Jeremy Black, *Maps and Politics* (London: Reaktion Books, 2000).

³⁹ Мишел Фуко, *Надзирати и кажњавати* (Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1997).

⁴⁰ John Brian Harley, "Maps, Knowledge, and Power." In *The Iconography of Landscape: Essays on the Symbolic Representation, Design and Use of Past Environments*, ed. Denis Cosgrove and Stephan Daniels (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), 279–281; Harley, "Silences and Secrecy."

⁴¹ Stoye, *Marsigli's Europe*, 135; Antal András Deák, *Discovery of the Danube* (Budapest: Vizügyi Múzeum, Levéltár és Könyvtár, 2004), <http://www.dunamuzeum.hu/public/deaka/adunafelfedezeseangol.pdf>; Antal András Deák, *Maps from under the Shadow of the Crescent Moon* (Esztergom: Vizügyi Múzeum Levéltár és Könyvtár, 2006), <http://www.dunamuzeum.hu/public/deaka/felholdangol.pdf>; Antal András Deák, Miljenko Lapaine and Ivka Kljajić, "Johann Christoph Müller," *Kartografija i geoinformacije* 3 (2004), 68–80.

руководио царски надинжењер и пуковник Јохан Фридрих Холштајн (Johann Friedrich Hollstein). Холштајн је, дакле, предводио трупе, геодетска мерења и картографски рад били су у Милеровој надлежности, а све то је с позором надгледао царски комесар Марсиљи. Након две године, на основу минуциозног премеравања терена, настала је карта граничне линије Карловачког мира у размери 1:37.500 која се данас чува у Картографској збирци Националне библиотеке у Бечу. Мапа приказује пределе од Трансилваније до Јадранског мора и састоји се од четрдесет једне секције, при чему се на две последње (секције 40 и 41) налази минијатуран план положаја граничних ознака (укључујући и већ помињане *марцијане*).⁴² На крају процеса који је, како смо видели, уместо планираних два месеца потрајао две године, остала је прва модерна граница у Европи – с прецизно одређеном линијом разграничења између два царства, којом је укинута ранија пракса успостављања појаса ничије земље између пограничних тврђава.⁴³ Граница, ипак, није потрајала ни, мировним уговором предвиђених, двадесет пет година будући да је 1716. почео нови аустријско-турски рат (који је окончан две године касније Пожаревачким миром). Но, рад комисије предвођене Л. Ф. Марсиљијем ипак је оставио далекосежне последице. Овим брижљиво планираним и прецизно спроведеним рекогносцирањем, уведени су нови стандарди тематских, војних мапа и, што је још важније, постављени су темељи картографије у земљама Хабзбурга у наредним столећима.⁴⁴ Тако су Марсиљијева и Милерова проучавања сливова Дунава, Саве и Уне предузета овом приликом утицала и на склапање Београдског мира, 18. септембра 1739, којим је успостављена трајна граница између Хабзбуршке монархије и

⁴² Deák, Lapaine and Kljajić, "Johann Christoph Müller"; Stoye, *Marsigli's Europe*, 182; Жарко Димић, *Велики бечки рат*, 266.

⁴³ Gherardi, *Relazioni*; Jelena Mrgić, "Criss-Crossing the Danube with Marsigli," 171; Deák, Lapaine and Kljajić, "Johann Christoph Müller," 71; Самарџић, „Прво уређење југоисточне Европе – Карловачки мир 1699,” 99; Achille Lodovisi, "Come nasce una frontiera: le ricognizioni di Luigi Ferdinando Marsili sul nuovo limes Balcanico." In *La scienza delle armi: Luigi Ferdinando Marsili 1658–1730*, ed. a cura del Museo di Palazzo Poggi (Bologna: Pendragon, 2012), 167–173.

⁴⁴ Mrgić, "Criss-Crossing the Danube with Marsigli"; Jelena Mrgić, "Tracking the Map-maker: The Role of Marsigli's Itineraries and Surveys at Karlowitz and Passarowitz." In *The Peace of Passarowitz 1718*, ed. Charles W. Ingrao, Nikola Samardžić and Jovan Pešalj (West Lafayette: Purdue University Press, 2011), 222.

Османског царства на овим рекама, а сама линија разграничења названа је – Марсиљијева линија.⁴⁵ Пун гордости након успешно обављеног посла, Марсиљи је ове успехе дао овековечити и кроз уметност. Склон хвалисању и умешан у самопромоцији, Марсиљи је, наиме, своје авантуре представио серијом уметничких слика унајмивши за тај посао сликара чије име није остало забележено. На једној од слика из серије *Шесет епизода из живота Луиђија Фердинанда Марсиљија (догађаји везани за Карловачки мир)* (*Sei episodi della vita di Luigi Ferdinando Marsili (fatti della Pace di Carlowitz)*) приказана су три комесара за утврђивање границе – аустријски, османски и млетачки – и њихови преговори под импровизованом тендом. Када говоримо о томе колики је значај Марсиљи придавао картографији, посебно је интересантан податак да, поред велике тројке, централно место на платну заузима и једна мапа. Наиме, пред османским представником развијена је географска карта у коју овај помало збуњено гледа, окренут надесно – то јест управо ка Марсиљију – у, чини се, потрази за некаквим додатним појашњењима. Порука ове слике је јасна: Марсиљи суверено влада мапама, а имплицитно, и простором који је на њима представљен.

Осим, за двор у Бечу најбитнијих – војних мапа, Марсиљијев рад на балканским и подунавским просторима одликује се и другим тематским мапама. Тематске карте представљају још једно поље на којем је гроф Марсиљи учинио пионирске кораке, не само у локалним већ и у европским оквирима. Наиме, овакав приступ картирању јавља се тек у другој половини XVII столећа и повезује се са убрзаним развојем науке. Тако се прве тематске мапе приписују никоме другоме до Едмонду Халеју.⁴⁶ Сам Марсиљи је, још 1699. године, своје извештају о трговинским потенцијалима новоосвојених крајева („Allgemeiner Discurs über den Traffico”), који је упутио цару Леополду, прикључио и тематску мапу коју А. А. Деак сматра најстаријом трговачком мапом

⁴⁵ Рајко Л. Веселиновић, „Пловидба Дунавом и његовим притокама у уговорима између Аустрије и Турске у XVII и XVIII веку.” У *Пловидба на Дунаву и његовим притокама кроз векове: зборник радова са међународној научној скупи одржаној 5. и 6. Јуна 1979.* (Београд, 1983), 244–246; Александар Гајић, „Луиђи Ф. Марсиљи и сремски сектор Дунава у делу *Danubius Pannonico-Mysicus*,” *Istraživanja* 24 (2014), 152–153.

⁴⁶ Zsolt Török, “Luigi Ferdinando Marsigli (1658–1730) and Early Thematic Mapping in the History of Cartography,” 403–413.

на свету.⁴⁷ *Mappa Geografica facta in usum Commerciorum* поред неколико трговачких рута представљаних испрекиданом црвеном линијом, указује и на места на којима би требало подићи насипе за одбрану од поплава. Годину дана касније Марсиљи представља и прву поштанску мапу Угарске⁴⁸ Такође 1700. године израдио је и карту намењену утврђивању мера против потенцијалне епидемије куге.⁴⁹ Размера је оквирно 1:200.000, а насупрот данашњем картографском канону, југ се налази на врху представе. Карта приказује јадранску обалу од Шибеника (на самој карти Sebenico) до Ријеке (Fiume) и унутрашњост Балканског полуострва до Београда. Уцртане су границе покрајина (Хрватска, Босна, „Склавонија” и Срем), две линије одбране од куге које прате планинске врхове и неколико лазарета. У доњем левом углу налази се временска линија на којој су приказани сати потребни за прелазак одређене деонице, док је детаљна легенда смештена у горњем левом углу ове мапе. Карта је, дакле, својом јасном и прегледном формом сажимала мере којима је, у случају избијања епидемије, било предвиђено исељавање становништва, као и одвођење коња из области захваћених заразом. Осим тога, овом тематском картом су истовремено представљене и руте којих су трговци били приморани да се држе у поменутиим ванредним околностима.⁵⁰

Уколико се вратимо на уводну реченицу овог одељка, сада би је требало допунити: карте нису само један од облика знања (о простору), већ и један од облика моћи.⁵¹ Речима Сали Хамфриз:

⁴⁷ Deák, *Discovery of the Danube*, 20; Deák, *Maps from under the Shadow of the Crescent Moon*.

⁴⁸ Török, “Luigi Ferdinando Marsigli (1658–1730) and Early Thematic Mapping”; Deák, *Discovery of the Danube*; Deák, *Maps from under the Shadow of the Crescent Moon*.

⁴⁹ У питању је мапа под насловом „*Mappa geographica qua peacautio contra pestem post factam locorum, iuxta Pacis Instrumenta, Evacuationem ac Demolitionem in Confinibus istis Cis-Danubialibus instituenda ostenditur* (Географска карта, на којој су представљене превентивне мере против куге које треба спровести на цисданубијским границама након евакуације и рушења места према одредбама мировног уговора).

⁵⁰ Andrew D. Clif, Matthew Smallman-Raynor and Peta M. Stevens, “Controlling the Geographical Spread of Infectious Disease: Plague in Italy, 1347–1851,” *Acta Medico-Historica Adriatica* 7, no. 2 (2009), 225–228; Saul Jarcho, “Some Early Italian Epidemiological Maps,” *Imago Mundi* 35 (1983), 11–13.

⁵¹ Harley, “Maps, Knowledge, and Power,” 279.

„Картирање се може представити као олака вежба моћи, после које изгледа да је свет остао непромењен – само спознат.”⁵² Балканске године грофа Марсилија, односно његов картографски рад тако су одлична илустрација Харлијеве опаске да мапе „претходе царству”:

„Геодете су марширале поред војника, првобитно картирајући у циљу рекогносцирања, затим ради стицања општих информација, и коначно као средство пацификације, цивилизовања и коришћења ресурса...”⁵³

У том смислу опште и топографске карте, са својим јасним линијама које су делиле претходно прецизно премерен терен, омогућавале су стицање знања и контролу рељефа, док су, с друге стране, тематске мапе омогућавале упознавање и контролisanje друштвеног садржаја с датих територија.⁵⁴ Укратко, покушавајући да открије и/или спозна свет Данубије, Марсили га је истовремено обликовао према како личним, тако и према општим модлама времена. Начину на који је наш аутор, пре свега кроз текст и географске карте, обликовао слику Подунавља посвећен је следећи одељак.

DESCRIPTION DU DANUBE

На претходним странама небројено пута је указано на чињеницу да је Марсилијево бивање на просторима средњег тока Дунава у непосредној вези са Бечким ратом, односно Карловачким миром или, у апсолутним датумима: од 1682/3. до 1701. На то нас подсећа и сам аутор на почетку *Prodromusa* који је, као што знамо, написан упоредо с Марсилијевим војним и дипломатским подухватима:

„Они који би захтевали или чак очекивали веће напоре и значајније резултате од човека који је провео већи део свог живота у шаторима обучен у војнички капут требало би да суде с већом пажњом...”⁵⁵

⁵² S. C. Humphreys, “Classics and Colonialism: Towards an Erotics of the Discipline.” In *Disciplining Classics – Altertumswissenschaft Als Beruf*, ed. Glen W. Most (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2002), 207–251.

⁵³ Harley, “Maps, Knowledge, and Power,” 282.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Luigi Ferdinando Marsigli, *Danubialis Operis Prodromus*, A2v.

С друге стране, чињеница да је – услед већ описаних промена у Марсиљијевом животу које су започеле у Брајзаху – дело објављено две и по деценије пошто је Марсиљи заувек напустио обале Дунава, захтева осврт на веома дуг и сложен поступак претварања путовања у текст, карту и слику. Другим речима, *Danubius Pannonico-Mysicus*, и поред ауторовог наглашавања да је управо он лично био први који је осветлио овај далеки и тајни свет, није тек пуки збир опсервација које је прикупио „на лицу места” – током осамнаест година проведених на „угарској ратној позорници.” Наиме, поред драгоцених личних увида, насталих непосредним (и притом, без икакве сумње, веома будним) посматрањем и педантним бележењем, странице шест томова *Данубијуса* збрајају и открића бројних угарских, аустријских, италијанских, немачких, швајцарских, енглеских и холандских учењака. Речима А. А. Деака реч је о „сажетом знању читаве Европе.”⁵⁶ У том смислу, ранији списак Марсиљијевих извора на којем се налазе његови учитељи Трионфети и Малпиги, прваци Краљевског друштва и париске Академије – попут Слоуна, Њутна или Касинија или, коначно, Павле Ритер Витезовић требало би проширити додатним именима. Тако га је у тајне трансилванијске прошлости упутио Давид Росњај (*David Rosnyai*) који је своје дело на ову тему – написано на турском језику и објављено неколико деценија раније – лично превео на латински језик и послао Марсиљију. Писмо од 24. јула 1702. открива да му је учењак из Шопрона потписан као Грубер послао студију под насловом „*Status Daciae Antiquae*,” а друго писмо упућено из истог града – чији је аутор остао скривен за иницијалима Ц. Д. – у прилогу је имало радове о панонским, дачким и српским легијама, као и две књиге о словенској историји. Коначно, треба напоменути да настанку дела нису допринели само учењаци него и бројни трговци, сточари, рибари – речју, лаици. Тако је, примера ради, извесни Тобијас Цалер (*Thobias Zahler*), шумар из Халштата у Аустрији, Марсиљију у писму одговорио на двадесет шест питања о вегетацији Горње Аустрије.⁵⁷

Дана 16. марта 1723, након речи охрабрења које је Марсиљи добио од чланова Краљевског друштва током боравка у Лондону и након непуне две деценије чекања, коначно је потписан уговор којим

⁵⁶ Deák, *Discovery of the Danube*, 24.

⁵⁷ Ibid. 25–26, 38.

су одређени услови за објављивање *Данубијуса*. Припреме које су укључивале и гравирање недостајућих бакарних плоча потрајале су још три године да би се коначно, 1726. под пресамашких и амстердамских штампара појавило дело посвећено дунавском свету грофа Марсиљија. Његов Дунав заправо је обухватао средишњи ток ове реке – конкретно, од брда Каленберг надомак Беча до ушћа Јантре, у данашњој Бугарској (како сам Марсиљи каже: „ex Caetio monte in Austria ad flumen Jantra usque in Bulgaria”) – као и његове највеће притоке на овом делу: Тису, Саву и Драву. Марсиљи је на самом почетку првог тома навео принцип којим се руководио приликом одређивања опсега своје студије Дунава: писао је, наиме, само о оним деловима дунавског тока које је имао прилику лично да види.

Након уводних напомена, следи низ од двадесет географских карата којима је и визуелно представљен простор о којем *Данубијус* говори. На првој од њих представљен је ток реке и њене највеће притоке на читавом простору од извора до ушћа Дунава у Црно море. Општу карту следи нешто детаљнија представа поменутих одсека, од Беча до ушћа Јантре, на којој су, осим водотокова, назначене и главне покрајине – односно, за разлику од прве, наредна карта није само географска него и политичка (сл. 1). Кроз наредних осамнаест мапа, детаљно је представљен „панонско-мезијски” ток Дунава (сл. 2 и 3): на њима су, пише Марсиљи, уцртани „градови, села и остала насеља, не само познатија већ и непозната.” Поред тога, на њима су приказана како насељена тако и ненасељена острва, као и бројни римски споменици – о чему ће више речи бити у наставку овог поглавља. Знање о овим просторима, које је прилежно сакупио непуне две деценије, Марсиљи је на страницама *Данубијуса* разделио у шест томова:

- I – In tres partes digestus geographicam, astronomicam, hydrographicam
- II – De antiquitatibus Romanorum ad ripas Danubii
- III – De mineralibus circa Danubium effosis
- IV – De piscibus in aquis Danubii viventibus
- V – De avibus circa aquas Danubii vagantibus, et ipsarum nidis
- VI – De fontibus Danubii. Observationes anatomicae. De Aquis Danubii et Tibisci. Catalogus plantarum. Observationes habitae cum barometris et thermometris. De Insectis.

Први том, поред општих, уводних напомена и географских карата, чине, дакле, и географски, хидрографски и астрономски подаци; други је посвећен римским старинама; у трећем тому су представљена минерална богатства региона; четврти и пети посвећени су рибама односно птицама, док последњи, шести том покрива још читав низ тема које нису могле бити укључене у претходне томове. У контексту ове књиге, нарочито су значајна прва два тома и њима ће бити посвећена додатна позорност у наставку овога текста. Требало би поменути и то да ово, у збиру, непрегледно обиље тема и података није равномерно распоређено кроз читаво дело. Сам аутор нам скреће пажњу да услед „превртљиве среће,” која га је пратила током година у којима је, прикупљао податке, а потом и писао своје дело, није био у прилици да се свим крајевима, односно свим темама посвети у једнакој мери. С тим у вези напомиње да је на простору од Беча до ушћа Тисе уз царску војску имао потпуну слободу кретања, што му је омогућило да обави и астрономска мерења те поправи податке о раздаљини између појединих места. Од Видина, докле је стигао уз пратњу царских трупа, срећа га више није пратила, па је био приморан да своје белешке прави тајно, будући да се у сваком часу налазио међу „сумњичавим варварима.” Дакле, иако је у *Prodromusi* из 1700. године молио потенцијалне читаоце да не сметну с ума да је провео већи део свог живота под шаторима и у војничком капуту, ова позиција каткад је, као што видимо, и благотворно деловала на учењачке подухвате грофа Марсиљија.

Први том *Данубијуса* подељен је, као што смо видели, на три главне целине: на географски, астрономски и хидрографски део од којих је за тему овог рада најзанимљивији онај први. Наиме, у Марсиљијевом особеном тумачењу односа нове, експерименталне науке и модерне државе, географији је приписано најистакнутије место. Марсиљи је, штавише, своје погледе на улогу ове дисциплине изложио у посебном раду под насловом „*Introduzione alla mia riforma della geografia*” („Увод у моју реформу географије”). Најједноставније речено, промене за које се залагао почивале су на основним постулатима научне револуције: требало се усмерити на слабо познате (или како их Марсиљи назива – „варварске”(!)) земље у којима су се имале посматрати ствари и феномени, без много обзира на оно што се налази у делима старијих аутора. Улога географа била је да – на лицу места и, пре свега, непосредним посматрањем – прикупи и сабере све познато о одређеном простору,

те да то потом стави на увид и коришћење своје суверену.⁵⁸ У складу с тиме, Марсиљи у првом тому, осим географских карата, даје преглед прошлости региона, пише о народима који га настањују, њиховим језицима и обичајима, а упушта се и у етимолошка тумачења. Другим речима, географија у дисциплинарним оквирима грофа Марсиљија обухвата и дискурсе које бисмо данас приписали историји, етнологији или, рецимо, лингвистици.

Марсиљијев неупитан труд да се увек нађе на лицу места и да све осмотри сопственим очима ни у ком случају није подразумевао и апсолутну непристрасност нашега аутора – једноставно речено, Марсиљи је свет посматрао кроз својеврсне културне наочари. Одабири које је, и поред завидне обухватности читавог дела, несумњиво правио директно су повезани с позицијама које је заузимао у царској војсци и администрацији. Тако је, пред писање односно објављивање *Prodromusa* направио кључну језичку промену: уместо матерњег италијанског језика, од тог тренутка почео је да користи латински, званични језик Светог римског царства немачког народа на чијем челу се налазио Марсиљијев суверен – цар Леополд I, коме је дело и посвећено. Наиме, међу корицама *Prodromusa* била је отиснута и раскошна – како по изгледу, тако и по садржају – насловна страна будућег дела која је указивала да је оно посвећено цару Леополду. У овом чину, осим очигледног указивања захвалности, односно тежње за стицањем (додатне) цареве наклоности, Марсиљи је налазио и дубље симболичко значење. Цар Леополд и његове трупе су, након векова османске власти, на неки начин изнова „откривали” овај простор европској „цивилизацији.” Монументално дело о реци чији су се извор(и) и значајан део тока налазили под влашћу Леополда, а који је, на основу магловитог историјског права, истовремено претендовао и на власт над њеним ушћем, требало је, према Марсиљијевом мњењу, да буде најавна новог доба у овом делу Европе. С тим у вези треба посматрати и поменути језичку промену коју је направио гроф Марсиљи – с једне стране, латински је био језик учењака XVII столећа (којима је и

---

⁵⁸ Giovanni Natali, “Uno scritto di Luigi Ferdinando Marsili su la riforma della geografia.” In *Memorie intorno a Luigi Ferdinando Marsili, pubblicate nel secondo centenario della morte*, a cura di Comitato Marsiliano (Bologna: Nicola Zanicheli, 1930), 221–232; Raffaella Gherardi, “Introduzione. Sul confine dell’Impero e dell’Europa: la ‘prudenza politica’ e la scienza di Luigi Ferdinando Marsili,” 16–17; Marta Cavazza, “Marsili (or Marsigli), Luigi Ferdinando,” *New Dictionary of Scientific Biography Vol. 5* (Thomson Gale, 2008).

посвећен *Prodromus*), али је истовремено био и званични језик Светог римског царства на чијем се челу налазила особа којој је посвећено читаво *Дунавско дело*.

Поред тога, Марсиљијева оданост цару је сасвим очигледна и у приказу прошлости овог региона који се налази у првом тому *Данубијуса*.⁵⁹ Сумаран приказ историје онога што – у складу са званичном политиком свог покровитеља – назива Краљевином Угарском, почиње освајањима „тиранина Атиле” (*Tyranni Attilae*) да би, преко осврта на сеобу Мађара у IX веку – у којем се називу обриси данас актуелне идеје о двоструком освајању – стигао до сопственог времена.⁶⁰ Ово је доба, пише Марсиљи, у потпуности обележено успесима цара Леополда I који је према божанском провиђењу поразио Турке и поново успоставио древна права и славу Краљевине Угарске. Кад је реч о овим, древним правима, наш аутор не пропушта да помене и царева наследна права. Наиме, након битке на Мохачу, Угарска није нестала будући да је:

„цар Леополд, из лозе Хабзбурга, коме је наследством припала угарска круна, својом мудрошћу као и мачем, очувао поседе које су задовољили његови преци. Премда је нешто од раније славе овог Краљевства нестало, он ће, уз Божију помоћ, обновити.”⁶¹

Читаву историју ових простора, од пропасти Римског царства до сопственог времена, Марсиљи представља као, додуше испрекидани (долазак и „повратак” Хуна), али телеолошки след догађаја који на крају доводи до, својеврсног, повратка „Римљана” – оличених у цару из династије Хабзбург.

Наслов овог потпоглавља – *Description du Danube* – директна је референца на студију готово истоветног имена посвећену Египту. Овакав избор наслова није питање моде, већ има дубље, епистемолошке

⁵⁹ Stoye, *Marsigli's Europe*, 94; Sandor Bene, „АСТА PACIS”: 119; Уп. Никола Радојчић, „Облик првих модерних српских историја,” *Зборник Мајнице српске, серија друшћивених наука* 2 (1951), 23–25; Ђорђе Ђурић, „Европски утицаји на нововековну српску историографију, од средине XVIII до средине XIX века” (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду, 2010), 145–146.

⁶⁰ Luigi Ferdinando Marsigli, *Danubius Pannonico-Mysicus: Observationibus Geographicis, Astronomicis, Hydrographicis, Historicis, Physicis Perlustratus et in Sex Tomos Digestus. Tomus Primus*, 2.

⁶¹ Ibid.

корене: оба дела, и *Danubius Pannonico-Mysicus* и *Description de l'Egypte*, почивају на, у суштини просветитељском, уверењу да је светом могуће овладати, односно да га је могуће спознати, само уколико би био представљен на прави начин. Просветитељска мисао је, дакле, својеврстан заједнички именитељ на којем почивају тематска разубуђеност и обухватност ових двеју публикација; публикација које, на први и недовољно усредсређен поглед, одликује организациона некохерентност. Оно што, међутим, у складну целину увезује, примера ради, рибе и месечеве мене, Хуне и речне рукавце, или птице и римска утврђења, није некаква алхемијска формула, већ, како се у прегледима прошлости западне науке уобичајено сматра, њена крајња супротност – дух просветитељства. Емпиријски прикупљени подаци претварани су у текстове, карте и слике, кроз чије је садејство требало да буде сачувано оно што је вечно и непроменљиво.⁶² Просветитељи су, као што је добро познато, својим задатком сматрали одбацивање митова и њихову замену знањем, које је пак проистицало из проверљивих и надасве тачних чињеница. С друге стране, одбацивање старих митова водило је успостављању нових наратива којима је, кроз позивање на идеју прогреса, правдано освајање и којима је легитимизован нови поредак. У конкретном, Марсиљијевом случају, упознавање новоосвојених територија, њихових народа, рудних богатстава или биљног и животињског света – краће речено, свих природних и људских капацитета и потенцијала – требало је да доведе до успоставе новог поретка у овим крајевима. Притом, наш аутор се није зауставио само на упознавању, односно литерарном, ликовном и картографском представљању предела у које га је судбина довела. Марсиљи се, наиме, упустио и у наредни корак који је подразумевао успостављање рационалног поретка и владавине (Марсиљијевим речима – „*buon ordine*“) у новоосвојеним земљама – о чему, примера ради, сведоче помињане карте о поштанском саобраћају или заштити од куге.

Марсиљијев подухват – као и његов познији и обухватнији парњак посвећен Египту – могао би се, дакле, представити као облик

---

⁶² Max Horkheimer and Theodor W. Adorno, *Dialectic of Enlightenment* (New York: Herder and Herder, 1972); Godlewska, “Map, Text and Image,” 6; Harley, “Maps, Knowledge, and Power”; Jürgen Habermas, “Modernity: An Incomplete Project.” In *The Anti-Aesthetic: Essays on Post-Modern Culture*, ed. Hal Foster (Port Townsend: Bay Press, 1983), 3–15.

научној освајања. Треба се, с тим у вези, присетити просте реченице којом је одлучио да се представи члановима Краљевског друштва у Лондону: „Miles sum.” Односно, и као војник и касније као предводник царске комисије Марсиљи је био чврсто укотвљен у државну хијерархију Хабзбуршке монархије. Стога, и поред Марсиљијеве кључне улоге у настанку дела, не би требало сметнути с ума подршку – материјалну, логистичку, политичку и друге – коју му је приликом проучавања предела пружио бечки Двор. Побројани примери, дакле, говоре у прилог томе да Марсиљијев *Данубијус* није (само) минуциозан опис предела, него (и) својеврсно „тумачење с предумишљајем” одевено у просветитељско рухо биографије пејзажа.⁶³

Прикупљајући податке о крајевима које је представио у своме ремек-делу, Марсиљи није био – како неретко покушава да се представи – објективни посматрач него заправо учесник у сусрету култура. Односно, и поред све учењачке ригорозности, његов поглед, мање или више свесно, био је прекривен маглом идеологије времена. Отуда ни знање које је поделио са светом не би могло бити описано као „огледало стварности,” него је у питању социјална конструкција. Радови Мишела Фукоа о узајамном прожимању знања и моћи⁶⁴ указују да је, уколико се вратимо на конкретан случај, Марсиљијева производња знања неодвојива од његових позиција у хабзбуршкој администрацији; односно, само ово знање јесте у непосредној вези са империјалном политиком Аустријске царевине.⁶⁵ Знање и моћ су, како нам је убедљиво показао Фуко, непрестано у дијалектичком односу, то јест, ова два појма су уписани један у други:

„(...) спровођење моћи ствара предмете знања, омогућује им да изроне на површину, сакупља информације, користи их. (...) Спровођење моћи непрестано ствара знања, и обрнуто – знање повлачи учинке моћи. (...) Није могуће да се моћ спроводи без знања, није могуће да знање не изроди моћ.”⁶⁶

⁶³ Vladimir V. Mihajlović, “Biographies of Landscape through Marsigli’s Biography.” In *Abstracts. 19th Annual Meeting of the European Association of Archaeologists*, ed. Jan Turek (Pilsen: University of West Bohemia in Pilsen, 2013), 306.

⁶⁴ Фуко, *Моћ/Знање*.

⁶⁵ Gherardi, “Scienza e governo”; Bene, “Illyria or What You Will.”

⁶⁶ Фуко, *Моћ/Знање*, 58.

То само по себи не подразумева одсуство личног или научног интегритета грофа Марсиљија – као што нас учи Гадамер, тумачење је увек херменеутичко, то јест у питању је процес у којем се непрестано посредују хоризонти прошлости и садашњости.⁶⁷ Укратко, Марсиљи је, било преносећи предрасуде или нудећи партикуларну историјску интерпретацију и сам постајао делом традиције предела дуж дунавских обала.

АНТИКВАРСКИ КОРЕНИ СРПСКЕ АРХЕОЛОГИЈЕ

Према давно успостављеним канонима биографских списа и на самом почетку биографије пејзажа исписане пером грофа Марсиљија налази се, овога пута симболички, датум рођења. Односно, након општег представљања предела у првом тому, Марсиљијев детаљан приказ дунавског света почиње освртом на прошле дане. Сасвим конкретно – на римску прошлост. На овом месту требало би се присетити да је сусрет с материјалним остацима овога доба – током боравака у Срему, односно у Ђердапу – пресудно утицао на грофа Марсиљија и дао почетни подстицај настанку читавог дела. Марсиљијева опчињеност трговима римског присуства представљала је први корак у обликовању опширне студије о Подунављу. О улози античке прошлости у настанку Марсиљијевог дела додатно говори и његов наслов: Дунав је, кратко и јасно, *џанонско-мезијски*. Гроф Марсиљи, дакле, не помиње ни Угарску, ни Османско царство, као ни, рецимо, Србију нити Влашку (иако све ове топониме користи у самом тексту, уп. сл. 4), већ – како му је „открио” Дион Касије – римске провинције Панонију и Мезију. Тиме Марсиљи овај далеки и, из угла својих читалаца, готово непознат регион заправо симболички присваја употребом античких топонима. Пределе о којима пише Марсиљи, дакле, смешта у оквире класичне географије чиме их симболички „враћа” у границе „цивилизованог” света након векова османске владавине. Приписујући тлу антички педигре, аутор, треба то још једном нагласити, чини свестан и добро промишљен избор.

---

⁶⁷ Gadamer, *Istina i Metoda*, 336.

Класична географија имала је кључну улогу и приликом одређивања опсега овога дела, као и при његовој унутрашњој организацији. Раније је поменуто да у уводним пасусима првог тома *Данубијуса* Марсиљи наводи да је у своме делу обрадио средишњи ток Дунава зато што је у овим пределима био у могућности да обави непосредна осматрања. С друге стране, пажљивом читаоцу није промакао податак да је гроф Марсиљи посетио и оне делове дунавског тока који се налазе како узводно тако и низводно од одсека који је представљен на страницама *Дунавској дела*. Марсиљи је крајем XVII и у првим годинама XVIII столећа обишао готово читав горњи ток реке, укључујући и сам извор, а током службе у енглеском посланству упознао је и одсек који се пружа од Јантре ка Црном мору. Другим речима, знање проистекло из бивања у простору јесте представљало основни, али не и једини чинилац приликом постављања граница „Марсиљијевог Дунава.” Одлука о Каленбергу и ушћу Јантре као границама утемељена је, наиме, на учењу класичне географије: прво место представљало је древну границу римских провинција Норика и Паноније док је ушће Јантре, према мњењу античких географа, означавало крај Дунава, одакле су његове воде даље ка истоку текле под именом Истер.⁶⁸ Када је о унутрашњој организацији овога тома реч, и по том питању Марсиљи се руководио мерилима која су успостављена у антици. Отуда је један од основних критеријума приликом класификације артефаката односно приликом организације нарације била класична подела на *цис-* односно *џранс-Данубију*.

Кључне речи које се јављају у вези с Марсиљијевим *Данубијусом* јесу, дакле, путовање и прошлост, а њихов заједнички именитељ у „добу просвећености” током XVII и XVIII столећа јесте хорографска форма. Хорографија као литерарни облик такође има античке корене, о чему јасно говори већ само име састављено од речи *khōros* (гр. простор, место, одсек) и *graphein* (гр. писати). У класично доба ова писана форма налазила се, такорећи, на пола пута од топографије – посвећене, како јој име каже, појединачном месту и географије која је описивала читаву земљу. Током времена хорографија је постајала све више и више фокусирана на прошлост, како на споменике тако и на писану односно усмену предају, да би у раном модерном периоду – под утицајем

⁶⁸ Deák, *Discovery of the Danube*, 48.

Беконовог учења – била профилисана у форму која се, као по правилу, повезивала са антикварством.⁶⁹

Када говоримо о антикварству или старинарству, и обрисе ове учењачке праксе налазимо још у старовековној прошлости: у класичној (грчкој и римској), као и у месопотамској и/или кинеској старини.⁷⁰ Ренесансни аутори били су ти који су ударили темеље на којима је почивала (рана) модерна антикварска идеја. Од њених зачетака током XIV и XV столећа пређен је уистину дугачак пут. Током XV века улицама Рима, у потрази за остацима минулих времена, пролазили су и такозвани *cavatori* (ит. рудари) – у уносном лову на сполије и друге драгоцености – али и људи попут Флавија Бјонда (Flavio Biondo) који је новим, топографским приступом представљеним у делима *Обновљени Рим* (*Roma instaurata*, 1446) и *Тријумфални Рим* (*Roma triumphans*, 1459) покушао да утоли сопствену знатижељу, али и уведе поредак у непрестано растуће мноштво римских старина.⁷¹ Сликвито говорећи, Алан Шнап ране антикваре смешта на пола пута између јувелира и рудара (Schnapp 1996, 125). Материјални остаци античке прошлости, попут правих драгуља, представљали су и економски и симболички капитал (*sensu Bourdieu*) и то не само у Италији него и дијелом континента. Упоредо са тиме, ови остаци сматрани су готово природним ресурсом будући да их је, као какву златну жицу, требало само пронаћи и ископати из утробе земље.

⁶⁹ Stuart Piggot, *Ruins in a Land Landscape: Essays in Antiquarianism* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1976); Trigger, *A History of Archaeological Thought*; Mark Gillings, "Chorography, Phenomenology and the Antiquarian Tradition," *Cambridge Archaeological Journal* 21, no. 1 (2011), 53–64; Jaroslav Malina and Zdenek Vašiček, *Archaeology Yesterday and Today: The Development of Archaeology in the Science and Humanities* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), 29; Alain Schnapp, *The Discovery of the Past* (London: British Museum Press, 1996), 139–142; Alain Schnapp, "Between Antiquarians and Archaeologists – Continuities and Ruptures." In *Histories of Archaeology. A Reader in the History of Archaeology*, ed. Tim Murray and Christopher Evans (Oxford: Oxford University Press, 2008), 392–405.

⁷⁰ Trigger, *A History of Archaeological Thought*, 40–44; Schnapp, *The Discovery of the Past*, 13–25; Adnan Kaljanac, *Historija arheologije. U potrazi za prošlošću* (Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, 2014), 11–24.

⁷¹ Schnapp, *The Discovery of the Past*, 122–123; Trigger, *A History of Archaeological Thought*, 52–54; Грин, *Увод у археологију*, 28–30; Брајзах, *Исцјорпографија*, 223–224; Arnaldo Momigliano, "Ancient History and the Antiquarian," *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 13, no. 3/4 (1950), 291.

Италијански антиквари утрли су пут којим су током наредних векова кренули бројни учењаци широм Европе. Током XVI века антикарске идеје су с нескривеним одушевљењем прихваћене у Француској, односно у краљевинама на северу континента – на Британским острвима и у Скандинавији. Просторно распрострањење антикарске идеје је, у складу са историјским околностима, утицало и на тематско ширење делокруга антикара. Наиме, готово сваким кораком начињеним од обала Медитерана ка северу, материјални остаци класичних цивилизација постајали су мање и мање доступни, а упоредо са тиме смањивао се и број релевантних писаних извора. Док је на југу Европе било довољно прошетати се градским улицама, трагање за остацима минулих времена на северу континента неретко је изискивало одлазак у природу, односно дуготрајно пешачење и помно осматрање околног пејзажа. То, ипак, није осујетило антикаре са севера Европе. Поменути препреке само су водиле ка усавршавању постојећих и успостављању нових приступа у проучавању старина. Трагајући за новим методама за проучавање прошлости, британски и скандинавски антиквари окренули су се приступима и идејама насталим у оквиру научне револуције и тако је антикарска делатност крајем XVI и током XVII века постале невелик али неизоставан део обухватне студије предела.⁷² Другим речима, старине су постале тек један у низу феномена о којима су говорила дела о регионалној географији. Суочени с недостатком писаних извора или епиграфских споменика, а у намери да одговоре на непрестано актуелна питања о прошлости сопственог друштва, антиквари у северним и средишњим деловима Европе окренули су се, дакле, проучавању генезе локалног простора. Тако *предео* – то јест *рејон* као основна „аналитичка јединица” у XVII и XVIII веку – постаје кључна тема европских антикара; предео постаје референтни оквир за проучавање оне прошлости о којој није било помена у делима античких аутора.⁷³ Излазак из сенке грчких и латинских аутора, ипак, није био само последица нужде него истовремено и јасан епистемолошки став. Антиквари су, наиме, с нескривеним поносом истицали да, за разлику од писаних извора, старине (то јест, материјални остаци) „не лажу,” односно да оне представљају

⁷² Грин, *Увод у археологију*, 35.

⁷³ Predrag Novaković, *Osvajanje prostora. Razvoj prostorske in krajinske arheologije* (Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2003), 15; Schnapp, *The Discovery of the Past*, 153–154.

знатно поузданије доказе о прошлим данима. Одмаку од класичне литературе умногоме је допринео и Ф. Бекон који се противио ренесансном ставу о надмоћи античке културе над културама његовога доба и који је, с тим у вези, антикваре храбрио на непосредно осматрање и успостављање сопствених класификација уместо ишчитавања писаних извора (Thomas 2004, 23). Овај отклон, ипак, није био потпун и неупитан. Управо под утицајем античке књижевности у Европи XVI и XVII века јавља се интересовање за бројне народе с којима су Римљани били у додиру. Тако су у ово време устоличени канонски аутори за одређене земље односно народе, попут Цезара за Француску и Енглеску, односно Тацита за немачке па чак и неке словенске земље. Осим тога, неизоставан део изучавања предела било је и упознавање са модерним локалним/регионалним традицијама. У сусрету ових двеју пракси, својеврсног „открића варвара” у писаним изворима као и „открића” антикварима савременог становништва, настаје још једна велика и важна промена: од хуманистичке опчињености класичном културом, код антиквара се постепено али постојано почиње јављати веома особен (прото)национални осећај.⁷⁴ Крајем XVI и почетком XVII века начињени су даљи кораци ка осамостаљењу антикварске дисциплине. То је време оснивања првих (учених) друштава посвећених старинама и увођења нових законских регулатива у вези са заштитом антиквитета.⁷⁵ Тако је, по узору на Краљевско друштво, у Лондону 1571. основано и Друштво антиквара (Society of Antiquaries of London) које је почивало на Бекеновој идеји да „наука треба да буде колективна активност која укључује сакупљање, опажање и експериментисање.”⁷⁶ Антикварска делатност током овог временског раздобља, дакле, постепено прераста домете појединца захтевајући сарадњу великог броја људи о чему, примера ради, сведочи разграната дописничка мрежа коју је Оле Ворм (Ole Worm) успоставио стварајући своју збирку чудеса,

⁷⁴ Momigliano, “Ancient History and the Antiquarian,” 293; Schnapp, *The Discovery of the Past*, 153; Trigger, *A History of Archaeological Thought*, 88–90; Палавестра, *Културни контексти археологије*, 61–62.

⁷⁵ Schnapp, *The Discovery of the Past*, 176.

⁷⁶ Thomas, *Archaeology and Modernity*, 20.

а која је укључивала морепловце, путнике, сељаке као и учењаке из најудаљенијих крајева света.⁷⁷

Премда је у XVI, XVII па чак и у XVIII столећу немогуће одредити јасне границе академских дисциплина на начин на који то чинимо од XIX века наовамо, прихватањем теоријских начела и метода научне револуције, антиквари су успоставили много приснију везу с филозофима природе него са, рецимо, историчарима с којима су делили интересовање за тајне прошлости. Наиме, упркос епистемолошкој блискости – индуктивна метода иманентна је и новој, експерименталној филозофији и духу историографије – током научне револуције писање историје било је, као по правилу, одвојено од трагања за њеним материјалним остацима. Примера ради, Бекон у својој структури знања историју дефинише као дисциплину чији је циљ да „повеже 'чињенички' материјал који би филозофи и песници могли да користе за формулисање општих увида и лекција.”⁷⁸ Уз то, писање (нарочито политичке) историје старог Рима или Грчке сматрало се безмало илузорним будући да су тај посао – како се веровало, на најбољи могући начин – већ обавили *славни ауџиори античке* попут Ливија, Цезара или Плутарха.⁷⁹ Попут флоре и фауне, и материјални остаци прошлости подвргнути су класификацији. Таксономски приступ уобичајен за филозофију природе примењен је, дакле, и на старине које су смештане у уредне категорије какве су, рецимо, *naturalia* или *artificiosa* – које налазимо у каталогу Вормовог кабинета куриозитета. Антиквари су, другим речима, однеговали заметак типологије – која је, као што је добро познато, једна од кључних одлика савремене археологије. Као допуна овога приступа, рани модерни учењаци уводе и стандардизовано графичко представљање феномена, било да је реч о небеским телима, било да су у питању неки од земаљских створова. Уопштено говорећи, нове представе одликује одсуство ракурса – они детаљи које су учењаци сматрали перифернима се одбацују, док се у исти мах наглашавају атрибути који су сматрани кључнима. Попут примерака биљног и животињског света и артефакти се приказују на овај начин: конкретно, материјални остаци прошлости се приказују

⁷⁷ Trigger, *A History of Archaeological Thought*, 88; Schnapp, *The Discovery of the Past*, 160–165; Палавестра, *Културни контексти археологије*, 61.

⁷⁸ Брајзах, *Историографија*, 262.

⁷⁹ Ashworth, “Natural History and the Emblematic World View,” 151.

у пресеку и, неретко, групишу како би се додатно нагласили идеални *ишилови*. Антикварске илустрације на тај начин прерастају у језгровите интерпретативне тврђе. Другим речима, уместо пуког украса или алегоријске слике, од XVII века илустрације у антикварским делима представљају кратка и јасна, стручна тумачења, а то је, уз убрзан развој штампе, дало нови замах комуникацији међу учењацима диљем континента.⁸⁰

На претходним страницама је већ речено да је кључни медиј који су антиквари користили како би свету представили плодове свога марљивог рада, била хорографија – писана форма чије се границе, као, уосталом, и дисциплинарна становишта њених аутора, не могу увек јасно и недвосмислено одредити. Било како било, предео је у хорографијама представљан на три начина: речју (односно текстом), сликом и картом, а на њиховим страницама преплitalи су се дискурси које бисмо данашњим речником могли означити као географски, економски, антрополошки, етнографски, енциклопедијски, путописни и тако даље. Хорографије су обично садржале податке које су, бивајући на лицу места, антиквари прикупили о прошлости датих крајева, о њиховим житељима и природној историји. Ти подаци водили су различито порекло: док су неки од података били резултат ауторових непосредних опажања, други су преносили традицију – било писану (која је укључивала и древна и модерна дела), било усмену (која се неретко сводила на непроверене и/или непроверљиве гласине које су аутору саопштавали његови информанти). У хорографијама се, једноставно речено, преплиће историјско и савремено, политичко и поетско; у питању је спој усменог предања, антологије, мемоара, биографије, природне историје и, заправо, свега осталог што се да сазнати о неком месту.⁸¹ Коначно, требало би поменути да је термин хорографија уобичајен у британској антикварској традицији, док је на просторима средње Европе присутнији концепт *Landeskunde* („домознанство,” или наука о домовини). Британски облик студија материјалних остатака прошлости и његов континентални парњак деле бројне сличности,

⁸⁰ Stephanie Moser, “Making Expert Knowledge through the Image: Connections between the Antiquarian and Early Modern Scientific Illustration,” *Isis* 105, no. 1 (2014), 59; Stuart Piggot, *Antiquity Depicted. Aspects of Archaeological Illustration* (London: Thames and Hudson, 1978), 22 и даље.

⁸¹ <http://www.mshanks.com/archaeology/chorography/> (датум посете 23. 4. 2016.)

али међу њима постоје и битне разлике. У односу на класична хорографска дела XVII и XVIII столећа, *Landeskunde* подразумева нешто обухватнији приступ проучавању простора/региона у којем се преплићу аналитички концепти из физичке географије, геологије, палеонтологије, географије, етнологије, права, економије и тако даље.⁸² Дело *Историја Оснабрика* Јустуса Мезера (Justus Möser) било је узор многим каснијим делима историографије немачког горног подручја. Мезер је својим, у суштини програмским, делом позвао на свеобухватно проучавање стања у одређеном простору и времену, односно на употребу општих појмова и увида, али само ради осветљавања онога што је конкретно. Према овом аутору, учењак који се бави одређеним простором требало је да схвати тзв. *Lokalvernunft* односно „да вреднује све силе које су деловале у датом времену и простору у прошлости, и да при том разумевању не изолује опште силе како би их одвојено анализирао, него да их обухвати у њиховој пуној међусобној повезаности.“⁸³ У сваком случају, и један и други, и острвски и континентални облик проучавања простора односно прошлости представљали су језгровиту синтезу, из данашње перспективе, природних, друштвених односно хуманистичких приступа.

Помно осматрање, јасна дескрипција и уредна класификација – да се послужимо речником научне револуције – водили су, дакле, смештању новооткривених материјалних остатака прошлости на просторно-временској скали. Речима М. Шенкса и К. Витмора антикварски теренски рад јесте парадигматски пример експерименталног научног метода.⁸⁴ Но, и поред неспорних веза са филозофијом природе, односно са оним пољима знања која представљају претече савремених природних наука, антиквари нису занемаривали ни хуманистичку компоненту у своме раду. Премда су начелно прихватили основне постулате научне револуције, антиквари су, нарочито приликом тумачења прикупљених налаза, знатан простор давали и оним приступима односно темама које бисмо данас одредили као хуманистичке. Прошлост која се могла опипати и испитати голим оком и која је,

⁸² Novaković, *Osvajanje prostora*, 13–22.

⁸³ Брајзах, *Историографија*, 302.

⁸⁴ Michael Shanks and Christopher Witmore, “Echoes across the Past: Chorography and Topography in Antiquarian Engagements with Place,” *Performance Research* 15, no. 4 (December 2010), 97–106.

следствено томе, имала (природно) научну санкцију, постајала би у наредном кораку извор ауторитета и/или стабилан ослонац различитим идентитетским тврђама – то јест, постајала је чинилац и у духовној равни. Примера ради, овакви, опипљиви трагови прошлости могли су украсити полице и ладице кабинета куриозитета сведочећи о угледу и моћи њихових власника, али су, као фокална тачка у пејзажу, могли бити упориште изградњи различитих групних идентитета. Простије речено, прикупљени подаци смештани су у друштвени контекст. Као што су налази филозофа природе имали да, на нов начин, учврсте (стару) славу (дакако, хришћанског) Бога, тако је и рад антиквара, у коначници, требало да потврди древност народа, распири (прото)националне осећаје или утемељи право владара на поједине земље. Уосталом, Ф. Бекон сасвим експлицитно наводи да филозофија природе треба да пружи подршку империји.⁸⁵

Гроф Марсиљи баштиник је све три побројане антикварске традиције – италијанске (по пореклу), северњачке (по образовању) и средњоевропске (по месту боравка) – те, с тим у вези, његов рад на проучавању прошлости одликују готово све врлине и све мане ових приступа. У најкраћем: попут својих земљака Марсиљи је фокус готово у потпуности стављао на остатке класичне, то јест римске прошлости; с друге стране, попут антиквара са севера и из Средње Европе, његов приступ био је обухватан и беконовски усмерен на лично осматрање те излазак из сенке класичних писаних извора. Одлике сваког од ових приступа јасно су уочљиве на страницама другог, антикварског тома Данубијуса.

На самом почетку налази се предговор првом делу другог тома – *Praefatio ad primam partem Tomi Secundi de antiquitatibus Romanorum ad ripas Danubii* – у којем је представљен тематски и просторни опсег те структура читавог тома. Марсиљи на овом месту открива и своја методолошка становишта везана за проучавање прошлости. Он примећује да остатке римске старине на обалама Паноније, Дакије и Мезије – који, узгред буди речено, сведоче о римској мудрости, како у борбама са непријатељима тако и у одбрани царских граница – није у стању да у потпуности схвати онај ко није упознат с војном вештином. Не часећи часом, а како би потврдио да је управо он права особа за бављење овом темом, Марсиљи додаје да је податке који су сабрани на

⁸⁵ Henry, *The Scientific Revolution and Origins of Modern Science*, 101.

страницама *Данубијуса* прикупио током свог седамнаестогодишњег учешћа у разним војним походима. Марсиљи, дакле, не пропушта прилику да још једном истакне своје присуство на лицу места, односно чињеницу да је грађа коју представља плод непосредног увида у богатство материјалних остатака прошлости ових простора. Пошто је отклонио евентуалне сумње о аутентичности података које је сакупио, Марсиљи је покушао да отклони и сумње које би се могле јавити у вези са исправношћу његовог расуђивања. С тим у вези, открива нам на основу којих критеријума је формирао своје судове, односно на основу којих показатеља је дате материјалне остатке приписао управо Римљанима. На првом месту Марсиљи наводи натписе на латинском језику, потом кованице са римским представама, онда опеке са жиговима и тако даље; осим епиграфских и нумизматичких аутор *Данубијуса* упућује нас и на архитектонске трагове: основе и облике утврђења који се битно разликују како од оних из његовог времена, тако и од оних из ближе прошлости. Коначно, ту су и путеви који се пружају од Рима ка дунавским обалама отклањајући сваку сумњу у римско порекло описаних старина.⁸⁶ Укратко, странице другог тома *Данубијуса* су, с једне стране, плод ауторовог боравка на лицу места, позорног посматрања те брижљивог бележења, али су у исто време и резултат добро промишљеног и доследно спроведеног плана. Када је реч о плану, у наредним пасусима Марсиљи читаоце упознаје са структуром читавог тома. Други том се састоји од два дела: првог посвећеног војним старинама и другог који обухвата све остале материјалне остатке прошлости (*miscellanea*). У првом делу су описани, нацртани и картирани остаци „утврђења, заклона, бедема” („*Fortalitia, Valla, Aggeres*”) дуж дунавских обала, док су у други део другог тома уврштени натписи, споменици, стубови, урне и томе слично. Као што смо раније поменули, нарација у другом делу овога тома је организована према просторном критеријуму: најпре су представљени остаци који се налазе на речним обалама („*quae ad utramque Ripam Danubii existunt*”), а потом они у унутрашњости (*Mediterranea*). Ови последњи били су предмет додатне поделе надахнуте погледима античких географа – у питању је потподела на остатке са „ове” (*cis-*) и „оне” (*trans-*) стране дунавског тока.

⁸⁶ Marsigli, *Danubius Pannonico-Mysicus: Observationibus Geographicis, Astronomicis, Hydrographicis, Historicis, Physicis Perlustraris et in Sex Tomos Digestus. Tomus Secundus.*

Након предговора, на наредних четрдесетак (овога пута нумерисаних) страница, кроз кратке описе, представљено је четрдесетак локалитета који су се протезали дуж леве и десне обале Дунава (сл. 5). Поред „утврђења, заклона и бедема” у овом одељку Марсиљи помиње и мостове: славни Трајанов чије је стубове – прецизније, њихове остатке – детаљно проучио, као и Константинов дрвени мост чији остаци нису сачувани. Мостовима је, уз такозване Римске шанчеве и, како сам каже, „највећи дунавски катаракт звани Демир-капија,” заправо посветио и највише простора у првом делу другог тома. Подсетимо се да је есеј о Трајановом мосту заправо писмо које је Марсиљи још давне 1714. године упутио Бернарду де Монфакону. Свога пријатеља по перу, а онда и све читаоце *Данубијуса* Марсиљи је обавестио о свом случајном открићу у зиму 1689. године након – није пропустио да помене – великих победа над Турцима код Параћина, Ниша и коначно Видина. Пре самога описа остатака моста које је затекао на терену, Марсиљи се осврнуо и на историјске околности, пре свега на Трајанов поход против Дачана. Редови који говоре о настанку моста откривају нам и то да се Марсиљи, приликом састављања овога писма, користио како писаним изворима – пре свега *Римском историјом* Диона Касија и Прокопијевим делом *De Aedificiis Justiniani* – тако и артефактима, попут кованог новца или приказа моста са Трајановог стуба у Риму.⁸⁷ У наставку другог тома, управо онако како је у предговору и најавио, Марсиљи даје приказ војних старина на просторима *цис-* односно *џранс-Данубије*. Након мање или више детаљних описа бројних артефаката које је сакупио на овим просторима, Марсиљи је покушао да, на две странице текста, сумира своја запажања. Под насловом „*Considerationes in descripta Fortalitia*” („Разматрања о описаним утврђењима”) Марсиљи говори о типичним основама римских утврђења, фазама градње односно материјалима од којих су она направљена па тако, примера ради, помиње да су утврђења квадратног, правоугаоног или кружног облика, да су куле заправо додатак из Јустинијановог периода, а да је осим камена, у крајевима богатим шумом, кориштено и дрво.⁸⁸

---

⁸⁷ Ibid. 25–32.

⁸⁸ Ibid. 71–72.

Закључна разматрања о утврђењима не представљају, међутим, и сам крај првог дела антикварског тома. На последњим страницама, наиме, Марсиљи је обрадио још три додатне теме. Прва од њих говори о наводним остеолошким остацима слонова („De Ossibus elephantorum”) пронађеним у мочварама уз Саву, а које су нацртане и похрањене у болоњском Институту који је Марсиљи основао. Потом је прештампано још једно писмо, с тим што је овога пута Марсиљи био прималац, а не аутор писма. Ово писмо је на страницама *Данубијуса* отиснуто под насловом „Murus qui a Mari protenditur ad Montes, inter Flumen urbem & Tarsatt.”⁸⁹ Марсиљијев кратак уводник који претходи самом препису писма обавештава нас да је његов аутор Клаудио де Марбург (Claudio de Marburgh), ријечки патрициј и царски саветник који му га је упутио 30. октобра 1700. године. У писму о бедему који се пружао „од мора до брда између града Ријеке и Тарсатике,” налази се и један од првих помена Врата или, како су данас позната, Старих врата – односно римског лука који је припадао ријечком принципију.⁹⁰ Завршних осам страница посвећено је путевима који су се протезали по описаним провинцијама. У овом одељку описани су главни путни правци у региону, уз осврте на време њиховог настанка, те коришћене материјале и технике израде.

Други део антикварског тома збирно представљен као *miscellanea* састоји се од описа епиграфских споменика, кованог новца, опека, педимената, урни и других покретних налаза (сл. 6 и 7). Попут претходног и овај део почиње предговором у којем аутор, следећи своја раније поменута методолошка начела, још једном скреће пажњу на кључан значај нумизматичких и епиграфских налаза у проучавању римске прошлости. У наставку су преписани, описани, а потом и протумачени ови типови римске материјалне културе. Коначно, на самоме крају тома налази се индекс, тематска карта на којој су уцртане описане римске старине те шездесет шест табли којима је и визуелно представљено све оно што је, током поменутих седамнаест година, гроф Марсиљи прикупио дуж панонске односно мезијске обале Дунава.

⁸⁹ Ibid. 75–77.

⁹⁰ Josip Višnjić, „Antička arhitektura.” U *Tarsatički principij: kasnoantičko vojno zapovjedništvo*, ur. Nikolina Radić Štivić i Luka Bekić (Rijeka: Grad Rijeka u suradnji s Hrvatskim restauratorskim zavodom, 2009), 43.

Када је реч о прикупљању података, на претходним страницама указано је на то да су Марсиљијеви увиди, осим непосредним посматрањем, обликовани и ставовима других аутора. То, уосталом, каже и сам Марсиљи: још у првом предговору, он својим читаоцима скреће пажњу на то да су ставови који следе исказани његовим речима, али да они неретко почивају на ономе што је дознао из дела других аутора. Својим вишеструким утицајем на Марсиљија односно на *Данубијус* издваја се дело Диона Касија. *Римска историја* била је, као што знамо, прво дело о прошлости ових крајева с којим се, на препоруку пријатеља, Марсиљи срео; Касијев спис је, на неки начин, Марсиљија потакнуо на писање читавог *Дунавског дела*. У исти мах, не би требало сметнути с ума ни податак да је Дион Касије и сам боравио на наведеним просторима, и то у својству проконзула Горње Паноније. У складу са тиме, могло би се казати да је у *Данубијус*, посредством *Римске историје*, „уткано” и римско колонијално искуство њеног аутора. Другим речима, осим основних „координата” о далеком и непознатом свету и/или почетног импулса за писање *Дунавског дела*, спис Диона Касија је Марсиљију понудио и идеолошку потку односно интерпретативне оквире. Поред *Римске историје* Марсиљи се, током својих студија Подунавља, добрано упознао са читавим низом како античких тако и њему савремених аутора односно дела. Од античких је до сада поменут Прокопије из Цезареје односно његов спис *О грађевинама* (*De Aedificiis*), а о тајнама античких неимара обавештавао се и читањем Витрувијевих *Десеи књиџа о архитектурџи* (*De architectura libri decem*). Своје непосредне увиде о географији ових простора употпунио је делима Клаудија Птоломеја, Плинија и Страбона, али и Појтингеровом таблом те Антониновим итинераром. Коначно, требало би поменути и Вегеција у чијем је спису *De Re Militari* тражио податке о римској вештини ратовања, док се кроз Теодосијев кодекс упознао с римским правом. Од модерних аутора, осим својих савременика односно сарадника, као што су Марбург, Ритер Витезовић или Монфакон, Марсиљи у другом тому неретко помиње и Јана Грутера (Jan Gruter или Gruytere, лат. Janus Gruterus), и нарочито његово епиграфско дело *Inscriptiones antiquae totius orbis Romani*. Такође ту је и збирка чији је аутор, филолог, лекар и државник, Томас Рајнес (лат. Thomas Reinesius) – *Syntagma inscriptionum Antiquarum*, као и дело Самуела Питискуса (Samuel Pitiscus) – *Lexicon antiquitatum Romanarum*. Осим

тога, пишући о римским старинама, користио се публикацијама славног историчара Шарла Диканжа (Charles du Fresne, sieur du Cange), као и свог савременика и познаника Франческа Бјанкинија (Francesco Bianchini).

Упркос неспорној чињеници да конкретан писани извор јесте био кључан за отпочињање рада на *Дунавском делу*, у наставку својих антиварских проучавања, Марсиљи није подлегао „терору” писаних врела. Напротив, он остаје веран свом образовању и отуда проистеклом погледу на свет те своја проучавања старина заснива на непосредном искуству, као што је то чинио и са осталим феноменима којима се бавио у *Данубијусу*. Марсиљи се, отуда, није либио ни да каткад да критичке коментаре о писању својих, условно речено, претходника. Окуражен оним што је видео на лицу места, Марсиљи је, како сам каже, покушао да пронађе излаз из лавиринта који су, пишући о овом простору, створили старији аутори. У овом тезејском подухвату, он се труди да тачно забележи (њему) савремена имена места и прецизно одреди раздаљину међу њима, а тамо где је то могуће покушава и да, сравњивањем свих доступних података, утврди њихове античке називе. Напослетку, као што знамо из епизода на Босфору и Медитерану, Марсиљи није оклевао ни да се посаветује с локалним становништвом. Претходно је већ поменут утицај „слепих песника” на Марсиљијеве студије ових простора,⁹¹ а осим епске књижевности, и бројни разговори са свештеницима свих вера и конфесија, трговцима, рибарима и сточарима умногоме су допринели настанку другог тома, али и читавог *Данубијуса*.⁹²

Гроф Марсиљи је у своје *Дунавско дело* упредао податке с најразличитијих извора те стога не треба да нас чуди ни разнобојна тканина његове интерпретације. Марсиљи, наиме, није био само прилежан сакупљач драгоцене грађе о прошлости наших крајева, него и неко ко је, међу првима, понудио научно утемељену интерпретацију те грађе. Како читавом пространству око дунавских обала, тако и

⁹¹ Bene, “ACTA PACIS,” 131; Bene, “Illyria or What You Will,” 365, вид. и напомену 34 на истој страни.

⁹² Уп. Giovanni Brizzi, “Luigi Ferdinando Marsigli e le strutture romane sul Danubio.” In *La scienza delle armi: Luigi Ferdinando Marsigli 1658–1730*, ed. Museo di Palazzo Poggi (Bologna: Pendragon, 2012), 53–57; Милица Николић, „Три документа из Марсиљијеве заоставштине у Болоњи,” *Мешовијиа грађа – Miscellanea* 11 (1983), 39–49.

његовом античком наслеђу Марсиљи приступа с потпуном учењачком позорношћу, али и са особеним политичким гледиштима у намери да феномене с којима се сусрео детаљно опише, али и разуме односно протумачи. Л. Ф. Марсиљи је, дакле, у другом тому *Данубијуса* начинио обухватан и систематичан преглед материјалних остатака римске прошлости на овим просторима, али је у исти мах дао и њихову сасвим особену интерпретацију.⁹³ Као и у односу према прикупљању података, тако и приликом њиховог тумачења, гроф Марсиљи је пратио рецентна достигнућа европских антиквара. Потпуно свестан потенцијала научне илустрације, као и сопствених ограничења по том питању (учени гроф, наиме, није био нарочито вичан техничком цртању), Марсиљи је окупио тим вредних и умешних сарадника. Поред раније помињаних Милера и Ајмарта, својеврсну „моћ говора” материјалним остацима римске прошлости Подунавља својим илустрацијама подарили су и Ајмартова кћерка, Марија Клара (*Maria Clara*), као и Рајмондо Манцини (*Raimondo Manzini*).⁹⁴ Требало би нарочито истаћи да је, дакле, сваки од римских локалитета у овој области – било да се ради о утврђењу, мосту или каквој другој грађевини – био убележен на мапи, описан у тексту, а затим и визуелно представљен панорамама и тлоцртима. Појединим споменицима, попут Трајановог моста, посвећена је и додатна пажња. Тако су, поред поменутих, за Марсиљија стандардних начина приказивања, у случају ове монументалне грађевине представљени и пресеци сваког од очуваних стубова, а илустрован је и начин њихове градње, те дата реконструкција оригиналног изгледа на основу представе с Трајановог стуба у Риму. Штавише, у складу са природњачким коренима свога учењачког приступа, Марсиљи је проучио и састав стена од којих је мост био изграђен, и резултате ових анализа приказао на засебној табли (сл. 8). Коначно, и епиграфски споменици које је Марсиљи пронашао током свога боравка на Дунаву прво су били нацртани, а затим је њихов текст био преписан те, коначно, чак и сумарно интерпретиран.

На крају, треба поменути да, и поред бројних врлина, други том *Данубијуса* није био без мана. У том смислу, Л. Ф. Марсиљи је патио од неких уобичајених „антикварских болести.” Тако се и њему може

⁹³ Vladimir V. Mihajlović, „L. F. Marsilji – prvi antikvar Srbije,” *Etnoantropološki problemi* 10, no. 3 (2015), 595–617.

⁹⁴ Stoye, *Marsigli's Europe*, 283.

приписати недовољна брига за услове налаза, ограниченост само на римску прошлост ових простора или патриотска пристрасност – која се у Марсиљијевом случају огледала пре свега у лојалности цару Леополду I.⁹⁵ Упоредо са гордим истицањем личног присуства у крајевима које описује – а које је имало да сведочи о његовој учењачкој непристрасности – Марсиљи у своме делу ни у једном тренутку не покушава да сакрије своју приврженост цару. Штавише, у есеју о реформи географије – дисциплине која се на његовој научној лествици налазила на самом врху – Марсиљи нуди и теоријско оправдање за то. Географија је требало да буде идеални спој експерименталне науке и модерне државе, а улога појединачних посленика на овом пољу била би да непосредним посматрањем на лицу места прикупе и саберу све познато о одређеном простору, а потом то, обједињено знање оставе на ползу владару и домовини. У том смислу – попут „угарске” историје (која је укључивала историју осталих народа који су настањивали Подунавље) – и приписивање античког карактера тлу могли бисмо посматрати у контексту империјалних претензија дома Хабзбурга. Наиме, покровитељ нашег аутора, цар Леополд I, налазио се на челу Светог римског царства немачког народа и припадао лози која је тобоже потицала од Енеје,⁹⁶ те се отуда могао сматрати позваним да од Турака ослободи земљу „својих предака.” Првенство које је Марсиљи дао римској прошлости у односу на сваку другу прошлост Подунавља дало би се, стога, објаснити не само тиме што је ова прошлост Марсиљијевим читаоцима била најпријемчивија него и политичким и/или империјалистичким мотивима. Одабрана прошлост требало је да обликује примерену будућност. Или, другачије речено, римска прошлост била је историјски оквир из којег је произлазило наводно *историјско њраво* Хабзбурга над овом територијом. Отуда, не треба да нас чуди то што је Марсиљијев наратив отворено проримски: на страницама *Данубијуса* читалац наилази на небројене похвале римској мудрости – која се, помало тенденциозно истиче Марсиљи, огледала и приликом освајања, као и у потоњем управљању новоосвојеним областима.

⁹⁵ Bene, “Illyria or What You Will,” 371–372.

⁹⁶ Marie Tanner, *The Last Descendant of Aeneas: The Hapsburgs and the Mythic Image of the Emperor* (New Haven: Yale University Press, 1993).

* * *

Поглавље које је претендовало да представи рад грофа Марсиљија на просторима средњег Подунавља у свој његовој раскоши на крају је и само морало бити разуђено. Стога је, ради лакшег праћења како досадашњег тако и даљег текста, потребно направити кратак резиме.

Гроф Марсиљи је, нашавши се на просторима средњег Подунавља, подстакнут личним интересовањима, али и потпомогнут царском војском и чиновницима, започео обимно проучавање ових крајева. Плод дводеценијског приљежног рада било је шестотомно дело у којем је Марсиљи – кроз мапе, текстове и слике – ученој јавности Европе дао генералну слику предела: како актуелног стања, тако и одабране прошлости из које се пак дала наслутити и пожељна будућност. Марсиљијева слика панонско-мезијског Дунава, била је у потпуности личан, али не и насумичан избор: на њу су утицала и знања, која је у покушају да утоли своју младалачку знатижељу стицао широм континента, као и улоге, односно положаји – са одговорношћу то јест обавезама проистеклим из њих – које је Марсиљи заузимао у војној и дипломатској служби Хабзбуршке монархије. Укратко, *Данубијус* представља преплет бројних приступа и традиција. Марсиљијево *Дунавско дело* почива на аутопсији, односно на увидима с лица места, једнако као и на обимном литерарном корпусу читавог низа, како античких тако и њему савремених, аутора. Настанку *Данубијуса* допринеле су и идеје бечких камералиста, као и немачких правних ауторитета. Осим тога, у Марсиљијеву литерарну таписерију уткане су и разнородне „измишљене традиције”⁹⁷: од замршених генеалошко-историографских наратива насталих на бечком Двору до локалних, (прото)илирских одговора (у чије га је финесе упутио Павле Ритер Витезовић). Коначно, али не и најмање битно, „своје” Подунавље гроф Марсиљи је представио кроз три (испреплетена) облика – мапу, текст и слику – који су, опет, најшире гледано обликовани и ренесансним и новим, (прото)просветитељским утицајима.

Премда је том о старинама тек један од шест томова *Данубијуса*, у питању је врло битан, ако не и најбитнији део читаве студије. Империјално наслеђе Рима које је од ренесансе „обезбеђивало

---

⁹⁷ Erik Hobsbom i Terens Rejndžer, ur., *Izmišljanje tradicije* (Beograd: XX vek, 2002).

стандарде за углед и амбиције модерних нација”⁹⁸ представљало је непосредан узор и грофу Марсиљију – у свакој од његових каријера: од војника, преко инжењера и дипломате до учењака. У исто време, и Хабзбуршка монархија – чији је суверен титулисан и као аустријски надвојвода, и као угарски краљ и као цар Светог римског царства – непрекидно је, као и остале европске силе, „симболички и дискурзивно реферисала на Римско царство.”⁹⁹ У складу са тиме, Марсиљи на страницама *Данубијуса* непрестано повлачи паралеле између сопственог и римског контекста. Примера ради, подунавско искуство „кајзерове” и војске римских „кајсара” из Марсиљијевог угла је готово идентично: противници и једних и других једноставно су – варвари. Према нашем аутору, римска историја била је истинска *magistra vitae*: овај, сјајни сегмент људске прошлости нудио је многе поуке – како о борби са варварским непријатељем или хировитом природом, тако и о успостављању добре владавине у годинама након коначног тријумфа, што је и визуелно представио на фронтиспису другог тома (сл. 9). Гроф Марсиљи је крајеве од Беча до Јантре – кроз које је марширао раме уз раме с победничким трупима цара Леополда – прво уредно описао, а потом их је – приписавши им античко порекло – и симболички присвојио и, коначно, објављивањем *Данубијуса* поделио са европском публиком.

Традиције антикварског покрета чврсто су уграђене у темеље савремене археологије. Вишевековним трудом старинара прошлост је постала тема за себе, а њено проучавање стекло је обресе теорије и метода, односно својеврстан ореол научности. У складу с најбољим антикварским традицијама XVII века, гроф Марсиљи је својим савременицима дословно открио античку прошлост Балкана у свој раскоши њених материјалних остатака. Од самога објављивања други том *Данубијуса* сматран је канонским делом о Подунављу и његовој прошлости, нарочито на тлу средње Европе. На тамошњим универзитетима, академска знања и звања стицали су бројни истраживачи старина који су од XIX века наовамо проучавали римске старине на тлу Србије. Тако је, осим својим савременицима, Л. Ф. Марсиљи – било посредно

---

⁹⁸ Michael Dietler, “The Archaeology of Colonization and the Colonization of Archaeology – Theoretical Challenges from an Ancient Mediterranean Colonial Encounter.” In *The Archaeology of Colonial Encounters – Comparative Perspectives*, ed. G. J. Stein (Santa Fe: School of American Research Press, 2005), 38.

⁹⁹ Ibid. 41.

било непосредно – и потоњим истраживачима римске прошлости на Балкану завештао низ вредносних судова који, укотвљени у епистемолошке основе наше дисциплине, до данашњих дана утичу на археолошку праксу и интерпретације које из ње произлазе.

ГРАНИЦЕ ДИСЦИПЛИНЕ

МАРСИЉИ У СРПСКОЈ АРХЕОЛОГИЈИ ДО ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Према увреженом мишљењу – тло данашње Србије, будући да је од 1459. било део Османског царства, готово да није привлачило интересовање антиквара све до самог краја XVIII века. Бројни прикази историје археологије у Србији, било да је реч о делима домаћих или страних аутора, подупиру овакву слику почетака наше дисциплине помињући Захарија Орфелина или пак Вука Стефановића Караџића као пионире у проучавању локалних старина.¹ Додуше, већина ових приказа садржи и реченице попут наведених:

„У току векова најразличитији страни путници прошли су нашом земљом и оставили о својим путовањима писмене трагове. Сви ти извештаји, дневници и путописи понекад садрже драгоцену запажања и податке о крајевима, животу и приликама нашег народа. Међутим,

---

¹ Уп. Дејан Медаковић, „Прва испитивања старина у Србији.” У *Истраживачи српских старина*, 1985, 154–157; Михаило Милинковић, „Ка историјату наставе археологије на Филозофском факултету у Београду – поводом 150-те годишњице Филозофског факултета,” *Гласник САД* 5 (1989), 124–138; Predrag Novaković, „Archaeology in the New Countries of Southeastern Europe: A Historical Perspective.” In *Comparative Archaeologies: A Sociological View of the Science of the Past*, ed. Ludomir R. Lozny (New York: Springer, 2011), 386–387; Predrag Novaković, *Historija arheologije u novim zemljama jugoistočne Evrope* (Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, 2014), 93–95.

за нашу земљу, посебно за Србију, тек је од времена другог српског устанка поново интензивно оживео интерес сваке врсте.”²

Или:

„(...) већ од 18. вијека даље се на османским просторима на Балкану све чешће појављују и европски путописци, који су значајно доприносили 'откривању' Балкана и његове историје у међународном али и у локалном погледу (...) Иако су у Србији недостајали прави домаћи антиквари кроз 18. и 19. вијек, као што их познајемо нпр. у Хрватској, сигурно јој нису недостајали различити страни путници који су објављивали описе земље, њеног становништва, културних обиљежја и историје. Мотиви ових путника били су различити, од личних подухвата и авантура, симпатизирања са локалним не-турским становништвом, трговачке подузетности, географске и етнографске разноликости и захтјева да се стекне боље сазнање о османским подручјима у Европи па све до праве војне и економске шпијунаже за тадашње европске силе које су се такмичиле која ће успјешније доминирати просторима које је 'болесник са Босфора' све теже контролисао.”³

Иако би се у наведеним пасусима могли препознати обриси животописа грофа Марсилија, непосредан помен његовог имена, као по правилу, изостаје. Редак изузетак у том погледу је рад Николе Тасића настао свечаним поводом прославе стоте годишњице оснивања Српског археолошког друштва. О археологији у Србији до оснивања Српског археолошког друштва (1883) овај аутор пише:

„Прикупљање и проучавање остатака материјалне културе из ближе и даље прошлости код Срба уско је повезано са буђењем националне свести, са ослободилачким покретима XIX века који су довели до стварања суверене српске државе. Година 1883. сматра се годином оснивања Српског археолошког друштва и почетком организованог рада на археологији. Међутим, прве зачетке налазимо много раније у првим идејама о потреби сакупљања археолошких налаза и других трагова живота наших предака на овом простору. Ако занемаримо белешке Марсилија из 1699. године међу првима би био значајан позив Захарија Орфелина из 1798. године у коме он, у свом делу *Славено серпском магазину* позива Србе у Аустроугарској да прикупљају предмете старих култура и да их чувају од заборављавања и уништавања.”⁴

² Медаковић, „Прва испитивања старина у Србији,” 154.

³ Novaković, *Historija arheologije*, 94–95.

⁴ Тасић, „Археологија у Србији до оснивања Српског археолошког друштва 1883,” 1.

Ипак, овде би требало скренути пажњу на то да Никола Тасић, ни у наставку текста, нити међу референцама не указује на шта је конкретно мислио говорећи о „белешкама Марсилија из 1699. године.” Дакле, Тасић не открива којим се Марсилијевим белешкама користио састављајући наведени чланак (по свој прилици реч је о архивској грађи будући да увидом у Марсилијеву библиографију није могуће наћи ниједно дело објављено те 1699. године), нити нам открива – што је далеко битније – разлог(е) због којих би Марсилијеве списе требало занемарити. Укратко, на основу горенаведених примера могло би се рећи да се, барем када је реч о синтетичким приказима (пред)дисциплинарне прошлости археологије у Срба, на Л. Ф. Марсилија реферише успутно, притом неретко без помињања имена, или се његово име само церемонијално зазива.

Истински изузетак у том погледу представља рад Петра Петровића „Европски научници и почеци античке археологије код Срба” из 1989. објављен у зборнику радова посвећеном античким студијама код Срба. Петровић Марсилија представља као „научника из Падове, који је неколико година провео у Подунављу” те додаје да су у његовом монументалном делу садржани „многобројни подаци, цртежи и планови римских старина.”⁵ Напомињући да преписи на-тписа нису увек тачни те да се уочавају „грешке, нејасноће или ’поправке,’” Петровић допушта да ове могу бити и „последича редакције које су учињене приликом штампања.”⁶ Посматрајући Марсилијево дело у целини Петровић истиче његов значај како за своја сопствена тако и за будућа истраживања:

„Драгоцени су, пак, Марсилијеви планови, обично шематизовани али са појединостима које се препознају на терену. Будући да су дати у размери, ови планови, начињени у време када су надземни остаци били видљиви, од велике су помоћи потоњим истраживачима, па се и најновија истраживања на подручју лимеса неретко темеље на његовим запажањима.

Потребно је овде додати да Марсилијево дело, изузетно по обиму, није ни изблиза исцрпљено. На такав закључак указују неки његови

⁵ Петар Петровић, „Европски научници и почеци античке археологије код Срба.” У *Античке студије код Срба*, ур. Јован Деретић (Београд: Балканолошки институт САНУ, 1989), 261.

⁶ Ibid. 261–262.

рукописи, на пример, о Тимочкој долини и северозападним областима Бугарске, који су тек недавно први пут објављени. Иако претежно садрже податке о географији, становништву, верским приликама с почетка XVIII века, Марсиљијеви текстови, будући да је реч о пажљивом посматрачу и изузетном ерудити, саопштавају и чињенице од значаја за археологију.⁷

Не улазећи у детаље Марсиљијеве биографије – о чему сведоче ситне фактографске грешке у вези са грофовим пореклом и временом које је провео у Подунављу – П. Петровић сетељно упознао с његовим делом, а нарочито са оним сегментима који су се односили на античку прошлост Подунавља. Ипак, ни наведени коментари о Марсиљијевом раду и његовом потенцијалу за предстојећа истраживања, ни то што је на њих пажњу скренуо један од најистакнутијих чланова археолошке заједнице тог времена, није било довољно да се овој теми посвете редови у потоњим публикацијама које су третирале историју српске археологије.⁸

ПРЕДИСТОРИЈА ДИСЦИПЛИНЕ

Имајући у виду оно што је написано на претходним странама, условно речено, потрага за Марсиљијевим наслеђем у српској археологији требало би да крене посредним путем – кроз осврте на дела оних аутора којима је у овде наведеним прегледима прошлости наше дисциплине (неспорно) признато „очинство” над римском археологијом у Србији. Процес институционализације археологије у Кнежевини, а потом и Краљевини Србији започет је доношењем Уредбе о забрани рушења старих градова (1844) на иницијативу Јанка Шафарика, а настављен успостављањем институција као што су Народни музеј у Београду (1844) и Дружина за археологију и етнографију на балканском трополу (1867) те формално окончан устоличењем Катедре за археологију на

⁷ Ibid. 262.

⁸ Уп. нпр. Милинковић, „Ка историјату наставе археологије на Филозофском факултету”; Михаило Милинковић, „Одељење за археологију.” У *Филозофски факултет*, 1838–1998, ур. Раде Михаљчић (Београд: Филозофски факултет, 1998), 425–440; Novaković, „Archaeology”; Novaković, *Historija arheologije*.

Великој школи (1881) и Српског археолошког друштва (1883).⁹ Током овог периода објављено је неколико радова посвећених античким темама. Тако је већ 1853. у *Гласнику Друштва српске словесности* објављен рад Матије Петра Катанчића „Спомен Београда негдашњег Сингидуна,” који је с латинског оригинала „посрбио” Лука Павловић, редовни члан овог друштва. Реч је о обухватном прегледу историје Београда од најстаријих времена до краја XVIII столећа. Међу изворима којима се користио овај – речима Милоја М. Васића – „Србин (...) некадашњи професор на пештанском универзитету”¹⁰ налази се и Марсиљијев *Данубијус*. На самом почетку текста, Катанчић се упушта у одређивање географских координата Београда приклањајући се мерама које наводи Данвил уз следећи коментар:

„На среди између ови стоји Птоломеи, код кога је Таурунум под 50°, а Сингидунум под 50°30'. Но најбоље ће бити излагање Марсилија, од кога обале Дунава нико боље испитао није, и Данвила, који се с пређашњим слаже, и који обојица, узимајући Таурунум у призреније, Птоломеју приступају.”¹¹

Изразе дивљења према Марсиљевијевом раду Катанчић понавља неколико редака ниже – притом, помало парадоксално, указујући на грубу грешку коју је овај направио када је одредио Београд као антички Таурунум – називајући Марсилија „најприлежнијим испитатељем обрежја дунавског.”¹² Другим речима, за Катанчића Марсили је био неупитни ауторитет када се радило о античкој географији Подунавља. Кроз Катанчићеве радове са Марсиљевијевим делима, осим већ поменутог Милоја М. Васића, упознао се и Јован Драгашевић, војни географ, историчар и књижевник те члан Друштва српске словесности (од 1862) и Српског ученог друштва (од 1864). У обимној студији „Археолошко-географска истраживања” из 1877. године Марсиљево присуство је посредно, а улогу посредника имао је

⁹ Милинковић, „Одељење за археологију”; Тасић, „Археологија у Србији”; Драгослав Срејовић, „Милоје М. Васић, творац српске археолошке науке,” *Сћаринар* XXXV (1984), 25–29.

¹⁰ Милоје М. Васић, „Pincum или Велико Градиште,” *Сћаринар* XI (1894), 15–16.

¹¹ Матија Петар Катанчић, „Спомен Београда, негдашњег Singidunuma,” *Гласник Друштва српске словесности* 5 (1853), 123.

¹² *Ibid.* 124.

Катанчић. Пишући о Виминацијуму и околини Драгашевић реферише на Марсилија али га не помиње по имену:

„У кашња времена овај се важан град звао Браничевац или Браничево, који се назив задржао на европским картама на томе месту и онда, кад је већ од њега једва траг остао. Но, наравно, Срби нису карте писали, а туђини тешко изговарају и погађају наше речи, па је изишло, да је на више места написано Бренинколац. Под овим га именом знаде и Катанчић.”¹³

Транскрипцију Бренинколац, на коју својим читаоцима Драгашевић скреће нарочиту пажњу, први пут налазимо у другом тому *Данубијуса* што је погрешка коју су понављали бројни каснији аутори, укључујући ту и Катанчића, те нема сумње да се иза „туђина” који „тешко изговарају и погађају наше речи” заправо крије и гроф Марсили. Неколико страница касније Марсили се помиње и именом као и референцом, али по свој прилици, Драгашевић опет до њих долази преко Катанчићевих радова. Наиме, он на неколико места у тексту помиње име нашег аутора али у више различитих транскрипција (од којих су неке потпуно оригиналне у својој неправилности): Марсили,¹⁴ Мирсили,¹⁵ Марсилије.¹⁶ С друге стране, на једном месту јавља се и референца, под новим (и опет нетачним) именом – Марселиус.¹⁷

Кључна личност када је у питању проучавање римске прошлости на тлу Србије током читаве друге половине XIX века, а нарочито до успостављања Катедре за археологију био је Феликс Каниц. Он се у својим учењачким подухватима непрестано угледао на Марсилија о чему најбоље сведоче следеће речи: „[Марсили је] једини истраживач који је пре мене лично предузимао темељна археолошка истраживања дуж Дунава у Србији.”¹⁸ Каниц се, дакле, сматрао својеврсним настављачем Марсилијевог подухвата. Отуда је и рецепција Марсилијевог дела у српској археологији у непосредној

¹³ Јован Драгашевић, „Археологијско-географијска истраживања,” *Гласник Српској научној друштва* XLV (1877), 21.

¹⁴ Ibid. 27.

¹⁵ Ibid. 31.

¹⁶ Ibid. 41–42.

¹⁷ Ibid. 27. фуснота 3.

¹⁸ Феликс Каниц, *Србија. Земља и сивановништво од римској доба до краја XIX века. Прва књига* (Београд: Српска књижевна задруга – ИРО Рад, 1985), 152.

вези са рецепцијом Каницових радова. Узимајући све то у обзир, у наставку овог поглавља потребно је направити нарочит осврт на лик и дело Ф. Каница.

КАНИЦ КАО ПОСРЕДНИК

Феликс Филип Каниц рођен је 2. августа 1829. године у „богатој и угледној” јеврејској породици у Обуди надомак Пеште.¹⁹ У четрнаестој години пошао је на граверски занат који је учио код Винценца Грима (Vinzenz Grimm) у Пешти. Грим је припадао самом крему угарских уметничких кругова – између осталог, био је оснивач Пештанског уметничког друштва – те је његова радионица била стециште бројних учених односно утицајних људи Хабзбуршке монархије. Редовни посетиоци Гримове радионице били су угарски Палатин, надвојвода Јозеф, као и угледни научници попут Јозефа Винценца Хојфлера (József Vincenz Häufler), славног топографа, етнографа и историчара, или археолога Ференца Киша (Ferencz Kiss) који ће касније постати професор на Пештанском универзитету. Учећи у подстицајном окружењу Каниц је успео да стекне широко образовање: поред уметничке илустрације, усавршио се и у техничком и документарном цртежу који су како у деветнаестом столећу, тако и данас представљали неке од кључних елемената археолошке и/или антрополошке праксе. Такође, у годинама које је провео у Гримовој радионици, Каниц је дошао у додир са Хердеровим романтичарским идејама које ће постати теоријска потка његовог дела.²⁰

¹⁹ Geza Fehér, *Fülöp Félix, „A Balkán Kolumbusa” Élete És Munkássága 1829–1904* (Budapest: Franklin Társulat, 1932); Кетрин Орел, „Породица Каниц у Обуди 1829–1848. Покушај контекстуализације.” У *Слике са Балкана Феликса Каница*, ур. Ђорђе С. Костић (Београд: Народни музеј у Београду, 2011), 23–35.

²⁰ Медаковић, „Прва испитивања старина у Србији,” 219; Мирослав Тимотијевић, „Визуелна представа Србије у делима Феликса Каница.” У *Слике са Балкана Феликса Каница*, ур. Ђорђе С. Костић (Београд: Народни музеј у Београду, 2011), 132, 139; Ђорђе Костић, *Dunavski Limes Feliksa Kanica* (Београд: Arheološki institut, 2011), 11; Татјана Цвјетићанин, „Феликс Каниц и античко наслеђе натлу Србије.” У *Слике са Балкана Феликса Каница*, ур. Ђорђе С. Костић (Београд: Народни музеј у Београду, 2011), 161.

Након четири године проведене у Пешти, Каниц 1847. одлази у Беч где уписује чувену Уметничку академију. Међутим, само годину касније напушта студије, али не и аустријску престоницу, настављајући своје стручно усавршавање у литографској радионици Едуарда Сингера (Eduard Singer).²¹ Крајем исте, 1848. године Каниц постаје дописник *Илустированих новина* (*Illustrierte Zeitung*) из Лајпцига, што је улога коју ће обављати безмало до краја живота.

Спајајући учење с радом у новинама, Каниц је у наредних десетак година умногоме проширио своја знања о уметности и сродним пољима боравећи у Минхену, Дрездену и Нирнбергу. Коначно, након бројних посета местима западне и средње Европе, Каниц се 1856. трајно настанио у Бечу. Град који је у исто време и незванична престоница средње Европе, али и предворје Азије – која је, према речима аустријског канцелара Метерниха (Klemens von Metternich), „почињала улицом Ландштрасе” односно улицом која је од Беча водила ка југоистоку.²²

Из Беча је 1858. по први пут стигао на Балкан – који је, дакле, према Метерниховом схватању географије, био саставни део Азије – како би читаоце *Илустированих новина* известио о политичким немирима који су буктали у западним деловима такозване Европске Турске. Устанци балканских хришћана подигнути почетком педесетих година XIX века у Црној Гори и Херцеговини распламсали су се крајем 1857. и проширили на делове Босне. Могућност претварања неколико локалних буна у обухватну борбу за национално ослобођење балканских Словена привукло је пажњу европских лидера, и најшире јавности.²³ Током своје прве балканске посете, Каниц је обишао делове Црне Горе, Босне, Херцеговине и Далмације. Боравак у овим крајевима подстакао га је најпре на проучавање финеса такозваног Источног питања, да би се у наредним годинама односно деценијама потпуно посветио проучавању Балканског полуострва, то јест, превасходно Србије и

²¹ Орел, „Породица Каниц у Обуди,” 31.

²² Norman Davies, *Europe – a History* (New York: Oxford University Press, 1996), 55; Steven Sowards, *Moderne Geschichte Des Balkans. Der Balkan Im Zeitalter Des Nationalismus* (Seuzach: Books on Demand, 2004), 42.

²³ Eva M. Stolberg, „Balkan Crises (1875–1878, 1908–1913).” In *Encyclopedia of the Age of Imperialism, 1800–1914, Volume I* (Greenwood Press, 2008), 68; Васа Чубриловић, *Усџа-нак у Босни 1875–1878* (Београд: Балканолошки институт САНУ).

Бугарске. Укратко, Ф. Каниц је на Балкан отпутовао као цртач односно дописник новина, али се с пута вратио намеран да се посвети много обухватнијим студијама ових простора.

Тако је већ 1859. посетио Србију по први пут, посећујући је и у наредне две године. Каницови први радови о нашој земљи објављени су у *Илустрованим новинама* упркос поменутој одлуци да се посвети писању обимнијих студија. Прву такву студију Каниц је посветио управо римској прошлости – дело под насловом Римски налази у Србији (*Die römischen Funde in Serbien*) објавио је већ 1861. у издању Аустријске академије наука. У питању је дело од двадесетак страница на којима је побројано и сумарно представљено четрдесетак римских локалитета са територије читаве, тада још увек не потпуно независне, српске кнежевине. Томе је прикључена карта Дунава на којој су убележени локалитети од Костолца до Голупца, затим панорама Гамзиграда и табла на којој је представљено шест епиграфских споменика. Већ наредне, 1862. године објавио је ново дело посвећено историји Балкана, конкретно српским византијским споменицима, а управо тако гласи и наслов дела (*Serbiens byzantinische Monumente*). У наредној публикацији Каниц је сумирао резултате својих, у том тренутку готово деценијских, проучавања Србије. Путопис насловљен *Србија, историјско-етнографска студија са илустрацијама* (*Serbien. Historisch-ethnographische Reisetudie*) објављен је 1868. уз новчану помоћ српске владе у износу од 300 дуката.

Следећу деценију и по Каниц је посветио проучавању Бугарске да би се у Србију вратио 1887, а потом и у наредним годинама, 1888. односно 1889. Плод нових проучавања, овог пута независне и међународно признате краљевине, била су два капитална дела. Прво од њих посвећено је у потпуности римском наслеђу у Србији на шта недвосмислено упућује и наслов дела – *Римске студије у Србији* (*Römische Studien in Serbien*). Ово дело, објављено 1892, својеврсно је сведочанство обимних промена које су се догодиле у домену проучавања прошлости у младој српској држави. Док је у његовој првој публикацији о овој теми побројано тек четрдесетак локалитета, у *Римским студијама* објављеним три деценије касније, поменуто их је чак три стотине више. Није потребно посебно наглашавати да Каниц није једини коме треба приписати заслуге за ове огромне помаке, али његов рад је свакако био неизоставан део овог процеса.

Објављивање своје последње и, у исто време, најобухватније књиге о Србији Каниц није дочекао. Умро је 1904. у Бечу, непосредно пошто је за штампу припремио текст првог од три тома своје *Краљевине Србије* (*Das Königreich Serbien und das Serbenvolk von der Römerzeit bis zur Gegenwart*). Ово дело представља круну Каницових проучавања Србије, њених становника и њихових обичаја, али и рељефа те природних богатстава која се у њему крију. Осим тога, Краљевина Србија је готово мемоарског типа, будући да осим научних опажања садржи бројне личне опаске. Наравно, ни овога пута, римска прошлост није прескочена. Штавише, Каниц реферише на њу у самом наслову дела који у целости гласи: *Краљевина Србија и српски народ од римској времена до данас*.

Осим података о самим налазима и/или локалитетима, Каницова два путописна дела – *Србија* из 1868. и *Краљевина Србија* из 1904. – нуде увиде у процесе настанка ових података. Ова дела нас, између осталог, обавештавају о сарадничкој мрежи коју је Каниц морао исплести како би успео да сакупи тако обимну грађу. Корени ове неформалне групе која је у великој мери допринела његовим потоњим постигнућима у проучавању балканских предела налазе се у „пештанским данима” које је Каниц провео у радионици В. Грима. Од Хојфлера и Киша, који су га упутили у тајне топографије и археологије, преко сусрета с Карлом Александером фон Хајделофом (Carl Alexander von Heideloff), професором Политехничке школе односно градским архитектом Нирнберга и стручњаком за средњовековну архитектуру чији су увиди утицали на Каницово проучавање византијских споменика у Србији, његова мрежа је непрестано расла. Након што се настанио у Бечу, Каниц се спријатељио с још једним археологом, Франческом Караром (Francesco Carrara), који је додатно проширио његова знања о нашој дисциплини²⁴ Осим Караре, требало би поменути да је на Каницова интересовања за питања прошлости, и конкретно, римске прошлости, свакако утицао и такозвани „дух времена” (нем. *Zeitgeist*): наиме, XIX век раздобље у којем се европске силе (али и, примера ради, Сједињене Америчке Државе) представљају као легитимни наследници класичних култура Грчке и Рима настојећи да тиме утемеље

²⁴ Тимотијевић, „Визуелна представа Србије,” 117.

односно оправдају право на наметање сопствених културних и политичких норми остатку света.²⁵

Поменуте личности, као и околности утицале су на Каницове уметничке и литерарне вештине, али на и теоријске основе његовог рада или, једноставније речено, на његов светоназор. Такође, једнако је дугачак и списак особа које су му, било саветима било делима, помогле у проучавању римске прошлости на Балканском полуострву. Реч је о људима које је сусретао и с којима се консултовао, још у Бечу, током припрема за своја путовања, али и касније за време боравка на Балкану. Првој групи, припадали су неки од најутицајнијих представника оновремене европске науке попут Амија Буеа (Ami Boué) или Хајнриха Киперта (Heinrich Kiepert). Буе – кога Каниц непрестано помиње као свог пријатеља – родио се у Хамбургу 1794, а након година проведених у Француској, 1841. сели се у Беч. Овај геолог по образовању, прославио се – и за самог Каница неизмерно корисним – делом *Евројска Турска (La Turquie d'Europe, 1840)* у којем је писао о географији, геологији и природној историји Балканског полуострва, а ово дело му је донело незваничну титулу оснивача балканологије. Поред Буеа, Каницов „бечки круг” чинили су и Гиљем Лежан (Guillaume Lejean), још један утицајни проучавалац балканских предела XIX века²⁶, као и поменути Киперт, који је припадао кључним ауторима на пољу историјске картографије тог времена. Штавише, Каниц и Киперт су својим радом снажно утицали један на другог, о чему сведочи њихова дуга и волуминозна преписка.²⁷

Конечно, кључну улогу у Каницовим припремама балканских путовања имали су представници јужнословенске емиграције у престоници Хабзбуршке монархије попут Франца Миклошича и Вука Стефановића Караџића. Сам Каниц наводи да је прави подстицај за путовања по Србији и Балкану добио управо од овог другог, чији је

²⁵ Margarita Díaz-Andreu, *A World History of Nineteenth-Century Archaeology: Nationalism, Colonialism and the Past* (Oxford, UK: Oxford University Press, 2007), 101; Stephen L. Dyson, *In Pursuit of Ancient Pasts* (Yale University Press, 2006); Simon Goldhill, *Love, Sex and Tragedy. Why Classics Matters* (London: John Murray, 2004), 259–280.

²⁶ Бернад Лори, „Феликс Каниц и Гијом Лежан: колеге или ривали.” У *слике са Балкана Феликса Каница*, ур. Ђорђе С. Костић (Београд: Народни музеј у Београду, 2011), 81–90.

²⁷ Тимотијевић, „Визуелна представа Србије,” 118.

бечки дом често посеђивао.²⁸ Препоручивши га својим утицајним познаницима на политичкој и ученој сцени Кнежевине Србије, Караџић је, уз неоспорни квалитет Каницових радова, допринео подршци коју је овај добио од српских власти у деценијама које су уследиле. Уз то, Каницу је понудио и низ крајње практичних савета попут оног да током разговора са балканским становништвом не помиње своје јеврејско порекло.²⁹ С друге стране, Каницов рад на бројним пољима, од историје, преко геологије, географије, археологије и културне историје до картографије и историје уметности – Милоје М. Васић оцењује као „потребну допуну Вуковом раду.”³⁰ Слично је и становиште Дејана Медаковића који Вука Караџића именује родоначелником путописа код нас „који ће знатно касније прихватити и, дабогме, разрадити и сам Феликс Каниц.”³¹

Број Каницових сарадника наставио је да расте и након ступања на тло Балкана. Томе у прилог, осим Вукових драгоцених препорука, ишла је и потреба младе српске кнежевине за промоцијом на међународној сцени о чему сведочи и следеће „објавленије Попечитељства просвештенија”:

„Показатељ овог г. Каниц, молер, путује по Србији да снима и молује знатније манастире, развалине старе, пределе итд., у намери да све то после у збирке изда на свет које ће наше отачество изближе упознати са изображеним народима.”³²

У наставку овог акта, Министарство препоручује државним чиновницима, свештеницима, учитељима, „и свакоме да би му на руци били” а све како би Каниц могао „то своје предузеће лакше и боље свршити.”³³ Другим речима, Каницови водичи кроз бирократске лавиринте, али и кроз пределе Србије били су бројни упосленици Кнежевине (а од 1882. и Краљевине): од министара и градоначел-

²⁸ Медаковић, „Прва испитивања старина у Србији,” 218.

²⁹ Лори, „Феликс Каниц и Гијом Лежан”; Уп. Милоје М. Васић, „Феликс Каниц (поводом стогодишњице рођења),” *Српски књижевни гласник* 27 (1929), 597; Гаврило Ковијанић, „Вук Караџић, званична Србија и Феликс Филип Каниц (1829–1904): Архивски извори,” *Ковчежић* 11 (1973), 164–174.

³⁰ Васић, „Феликс Каниц,” 602.

³¹ Медаковић, „Прва испитивања старина у Србији,” 217.

³² цит. по Kostić, *Dunavski limes Feliksa Kanica*, 3.

³³ Ibid.

ника, до инжењера, лекара, учитеља или свештеника, безмало – као што каже „објавленије” – свако. Међу њима, својим доприносом Каницовом проучавању прошлости, издвајају се Јанко Шафарик и Јован Гавриловић, обојица Срби пореклом из Аустријске царевине и позвани у матицу како би успоставили установе по средњоевропском моделу. Шафарик је рођен у Кишкерешу у Угарској, а образовање је стицао у Братислави, Прагу и Бечу пре него што је дошао у новоослобођену кнежевину. У Београду је најпре постављен за професора физике на Лицеју, да би се 1861. године нашао на челу Народног музеја, а потом и Народне библиотеке. Уз Јована Стерију Поповића, Шафарик је начинио прве кораке у успостављању легислативе у вези са историјским наслеђем када је, након рекогносцирања из 1846. предложио отпочињање стручно вођених археолошких ископавања. Своје предлоге је лично спровео у дело када је на Руднику 1865. године организовао прва позната ископавања у Кнежевини Србији.³⁴ Гавриловић је рођен у Вуковару (тада такође у Хабзбуршкој монархији) а по пресељењу у Србију заузимао је високе позиције у управи (министар финансија, директор кнежевске канцеларије, намесник Милана Обреновића након смрти кнеза Михаила), али је у исто време био и угледни члан учене заједнице. Живо заинтересован за прошлост региона, током своје каријере био је и потпредседник Друштва српске словесности, а потом и председник Српског ученог друштва. Када је реч о археологији, Гавриловић је 1866. у *Гласнику Српској ученој друштва* апеловао да се предузму археолошка истраживања античких споменика у Подунављу (Костолац) као и римског гробља код Пожеге која ће бити и спроведена у наредним деценијама.³⁵ Шафарика и Гавриловића Каниц помиње већ у својој првој публикацији о Србији, *Римски налази у Србији*, а

³⁴ Михаило Милинковић, „Истраживања Јанка Шафарика у рудничком и чачанском округу и почеди археологије у Србији,” *Гласник САД* 2 (1985), 74–80; Михаило Милинковић, „Филозофски факултет у Београду – Одељење за археологију.” У *Енциклопедија српске историографије*, ур. Сима Ђирковић и Раде Михаљчић (Београд: Knowledge, 1997), 134; Staša Babić, „Janus on the Bridge: A Balkan Attitude towards Ancient Rome.” In *Images of Rome. Perceptions of Ancient Rome in Europe and the United States in the Modern Age*, ed. Richard Hingley (Journal of Roman Archaeology Supplementary Series Number 44, 2001), 171; Novaković, *Historija arheologije*, 96.

³⁵ Љубомир Никић, Гордана Жујовић, и Гордана Радојчић-Костић, *Грађа за библиографски речник чланова Друштва српске словесности, Српској ученој друштва и Српске краљевске академије 1841–1947* (Београд: Српска академија наука и уметности, 2007), 57–58.

онда и у свим потоњима као оне личности које су му омогућиле да током неколико месеци пропуатује земљом и посвети се проучавању римског наслеђа на њеном тлу.³⁶

Осим Шафарика и Гавриловића који су својом службом, односно позицијама које су заузимали у државној и академској администрацији били непосредно везани за проучавање прошлости, у Каницовом раду учествовали су и многи, условно речено, лаици. Примера ради, бројни окружни, градски или рударски инжењери, архитекте, „физикуси” (то јест, лекари) или учитељи пратили су га до археолошких локалитета и помагали му у њиховом картирању и скицирању. У својим путописним делима Каниц непрестано наглашава њихову мудрост и гостољубивост. Попут Шафарика и Гавриловића и они су неретко долазили са „запада” као економски мигранти или су пак били грађани Кнежевине који су универзитетско образовање стекли на универзитетима средње и западне Европе. С тим у вези веома је занимљива Каницова опаска да (пословични) Србин „Чехе и Србе ’испрека’, с леве обале Саве, звао је као и Немце ’Швабама’, то јест људима којима се никад не сме до краја веровати.”³⁷

На крају – али не најмање важно – Каниц, као ни његови претходници на пољу проучавања римске старине на овим просторима, није пристигао „литерарно невин.”³⁸ Његове изворе, осим дела „класичног канона,” односно списа античких историчара или средњовековних „обрада” римских путних карата, попут Појтингерове табле, чиниле су и публикације модерних аутора – било његових савременика, било оних који су стварали током XVII и XVIII века. Када је реч о Каницовим савременицима, издвајају се дела раније поменутих Буеа и Киперта, као и кључног аутора на пољу римске археологије током друге половине XIX столећа – Теодора Момзена (Theodor Mommsen). Другој групи аутора, онима чији је рад хронолошки непосредно претходио Каницовом, припадају имена попут Жан Батиста Данвила (Jean Baptiste Bourguignon d’Anville), Конрада Манерта (Konrad Mannert) и, наравно, Л. Ф. Марсиљиа.

³⁶ Kostić, *Dunavski limes Feliksa Kanica*, 7, 9.

³⁷ Каниц, *Србија*, 261.

³⁸ *Sensu* John Cherry, “Travel, Nostalgia, and Pausanias’s Giant.”

Најистакнутије место међу овим, условно речено, Каницовим претечама припада управо овом последњем. Странице Марсиљијевог *Данубијуса* су усмеравале Каница ка остацима римских споменика, с поузданошћу једнаком оној с којом су га водили и раније поменути окружни инжењери или лекари. Као што је раније поменуто, Каниц је Марсиљија сматрао својим непосредним претходником о чему сведоче и Каницове белешке у којима се крију преписи читавих поглавља *Данубијуса*, као и прецртане мапе и тлоцрти римских грађевина.³⁹ Осим тога, Каниц на страницама својих књига води својеврстан дијалог са својим узором – бива сагласан са њим, упоређује своје цртеже са Марсиљијевим скицама или му пак отворено противречи.⁴⁰ Укратко, у својим студијама Каниц непрекидно реферише на Марсиљија, али тиме у исти мах гордо истиче сопствени допринос порасту корпуса знања о римској прошлости на тлу Србије: примера ради, на једном месту наводи да је Марсиљи набројао двадесет два утврђења на лимесу, поносно истичући да је сам прикупио податке о њих седамдесет.⁴¹ Речима Ђорђа С. Костића, који се током неколико деценија веома детаљно бавио Каницовим радом: „Каниц је ишао траговима Марсиљија.”⁴² Упоредо са тиме, међутим, Каниц је својим новијим, обимнијим и, како савременицима тако и потоњим генерацијама, приступачнијим језиком писаним делима умногоме „прекрио” Марсиљијев рад о римској прошлости у Подунављу. Каницу би се, дакле, могла приписати улога посредника који је, следећи Марсиљија, његов рад представио својој генерацији, али и утицао на пријем тога рада код будућих поколења. Поново речима Ђ. С. Костића:

„Ова књига Феликса Каница постаје за потоње истраживаче оно што је за њега било Марсиљијево дело. Његове *Römische Studien in Serbien* су рад без ког се није могло замислити истраживање Дунавског лимеса како крајем 19. тако и током 20. века.”⁴³

³⁹ Kostić, *Dunavski limes Feliksa Kanica*, 4–5.

⁴⁰ Нпр. Каниц, *Србија*, 150, 152, 160, 210, 447, 487.

⁴¹ Ibid. 541.

⁴² Kostić, *Dunavski limes Feliksa Kanica*, 5.

⁴³ Ibid. 10–11.

Стога је, у циљу потпунијег сагледавања Марсиљијевог присуства у српској археологији, потребно обратити додатну пажњу на рецепцију Каницовог дела у нашој археолошкој заједници.

РЕЦЕПЦИЈА КАНИЦОВОГ ДЕЛА У СРПСКОЈ АРХЕОЛОГИЈИ

Допринос Феликса Каница српској археологији данас се не доводи у питање. Бројни аутори убрајају га међу најзначајније личности за развој археологије у Србији,⁴⁴ наводећи да је Каниц знатно допринео „познавању чињеница из области археологије” објављујући „нов материјал, нове податке, до тада непознате у науци, везане за археолошка налазишта у Србији.”⁴⁵ Петар Петровић сматра да управо Каницу треба приписати највеће заслуге „за познавање римских старина у Србији и њихово представљање европској јавности” наводећи да се за њега „везују и прва археолошка истраживања осамдесетих година прошлог [XX] века у Дрмну (Viminacium) и Медијани код Ниша.”⁴⁶ У чланку насталом поводом стоте годишњице Каницовог рођења Милоје М. Васић га је, у патриотском заносу, уврстио у „ред скоро националних писаца” који се „сродно са српским народом и српском земљом, не само заволео њихове идеале, тежње и наде, него је постао и ватрени поборник за њих.”⁴⁷ Коначно, осим што је европској публици XIX столећа представио римску прошлост са тла Србије те започео многе битне процесе у српској археологији – претходно поменути доприносима би требало додати и оснивање археолошког друштва „Сирмиум” у Сремској Митровици 1869. године⁴⁸ – Каницови радови показали су се крајње корисним приликом теренских истраживања,

⁴⁴ Вид. Babić, „Janus on the Bridge”; Цвјетићанин, „Феликс Каниц и античко наслеђе”; Kostić, *Dunavski limes Feliksa Kanica*; Novaković, *Historija arheologije*, 96; Петровић, „Европски научници”; Васић, „Феликс Каниц.”

⁴⁵ Цвјетићанин, „Феликс Каниц и античко наслеђе,” 155.

⁴⁶ Петровић, „Европски научници,” 263.

⁴⁷ Васић, „Феликс Каниц,” 603.

⁴⁸ Novaković, *Historija arheologije*, 96; Петровић, „Европски научници,” 263.

а нарочито су добро оцењени током проучавања римског лимеса на простору Ђердапа.⁴⁹

С друге стране, упркос потпори коју су му – било у новцу, било у „људству” – пружале српске власти, али и у потпуној супротности са претходно наведеним „судом историје дисциплине” о његовом делу, слика Ф. Каница у српској археологији за његовога живота није била нимало сјајна, како би се то на основу претходних редова могло учинити. Додуше, у овде цитираним општим прегледима (пред)дисциплинарне прошлости археологије у Србији, као и у студијама посвећеним Каницу било је речи и о негативном односу према његовом лику и делу, али су ове напомене дате углавном у *џролазу* – што је у складу са устаљеном праксом представљања историје археологије у Србији. Наиме, реч је о једном од одбљесака трагања за континуитетом којим се, у конкретном случају, сви актери на неком научном пољу умећу у непрекинут, најчешће хронолошки, низ „отаца” дисциплине. Тако, примера ради, П. Петровић наводи да су подаци које је Каниц прикупио „различито оцењивани, премда су сви потоњи истраживачи сагласни да је њихов значај за археологију огроман” не улазећи притом ни у какве детаље.⁵⁰ У сличном тону пише и Т. Цвјетићанин, која додуше наводи Михаила Валтровића као „оштрог критичара,” уз напомену да је била „потребна друга генерација школованих археолога да се неправичне оцене Каницовог доприноса превазиђу,” уз то упућујући читаоце на раније помињани „јубиларни” рад М. М. Васића поводом сто година од рођења Ф. Каница.⁵¹ Уколико по страни оставимо фактографску педантерију – М. М. Васић заправо је прва, а не друга генерација школованих археолога, и поред тога што је М. Валтровић био први предавач на Катедри за археологију Велике школе – претходна реченица није нетачна. С друге стране, иако суштински тачна, ова реченица нуди исувише поједностављен приказ раних представа о Каницу у српској археологији. Другим речима, Валтровић и Васић јесу *de facto* кључне личности у рецепцији Каницовог (а отуд и Марсиљијевог) дела у српској археологији до Другог светског рата, али однос ових аутора

⁴⁹ Petar Petrović and Miloje Vasić, „The Roman Frontier in Upper Moesia: Archaeological Investigations in the Iron Gate Area — Main Results.” In *Roman Limes on the Middle and Lower Danube*, ed. Petar Petrović (Belgrade: Archaeological Institute, 1996), 15.

⁵⁰ Петровић, „Европски научници,” 263.

⁵¹ Цвјетићанин, „Феликс Каниц и античко наслеђе,” 159.

према Каницовом лику и делу далеко је нијансиранији него што је традиционално представљен у освртима на (пред)историју археологије у Србији.

Валтровићеве „оштре критике” Каницовог дела – али, као што ћемо видети, и жучни осврти на његов лик – објављене су најпре у приказу књиге *Römische Studien in Serbien*, а затим и у некрологу. Пре него што се посветимо Васићевим конкретним коментарима, неопходно је направити кратак осврт на ове, условно речено, параферналије међу академским саопштењима. Научне критике и полемике, прикази или некролози неретко се сматрају успутним штивом, написима другог или чак трећег реда. Насупрот овом устаљеном ставу, Моника Милосављевић⁵² показала је да ови, скрајнути, а ипак неизоставни, делови научне и културне периодике, нуде битне увиде о развоју академских заједница. Наиме, реч је о „језгровитим прегледима оног што се у задатом контексту сматра важним” који, додуше, у највећем броју случајева најчешће представљају сувопарне прегледе садржаја публикација које се приказују. Међутим, с времена на време, дешава се да аутори приказа оштро куде или пак благоглагољиво хвале одређено штиво, и управо ове тачке „у којима прикази излазе из шина једноличног резимирања, најчешће представљају индикаторе, који су важни за контекстуализацију кључних идеја.” У питању су ставови којима се даје потврда „правом истраживачком путу” или се њима „одређују границе између ‘добре науке’ и странпутица.”⁵³

Приказом Каницових *Римских студија у Србији* Михаило Валтровић управо је покушао да постави линију раздвајања између „добре науке” и странпутица. На самом почетку своје критике, објављене у *Старинару* из 1892. године, Валтровић заправо даје осврт на читаво Каницово дело:

„Г. Каниц већ је пре тридесет година отпочео свој истраживачки рад по Србији. Није се при том био држао извесне врсте предмета само, као какав строг стручњак и научњак, но се бацио на описивање и

⁵² Monika Milosavljević, „Koncept drugosti varvarstva i varvarizacije u srpskoj arheologiji” (Univerzitet u Beogradu, 2015).

⁵³ Ibid. 180.

оцењивање свега што му се чинило да ће бити западном свету непознато и ново о Србији.”⁵⁴

Након што је довео у питање Каницове квалификације за посао којег се прихватио, Валтровић се осврће и на резултате тог прегнућа:

„Из незреле моћи за озбиљно и право савлађивање каквог посла, потичу смели закључци на плитким основама, површно суђење и оцењивање по спољним белегама само и тежња, да се празнина мисли прикрије многим речима и нациреним реченицама. (...) Брзоловство и брзоплетство карактерне су белеге овог најновијег рада. Из површних података изводе се дрски закључци. Што у спису том има доброг и оправданог, покупљено је из старијих туђих радова, а оно што је својина пишчева, те ново, веома је још у питању. Са мало чепркања будаком или ашовом и из причања нестручних људи, не вади се поуздано градиво за основане археолошке поставке и истине.”⁵⁵

Конечно, не само што је све добро нашао код других, него је својим „погрешкама” негативно утицао на рад „неких стручњака који су научне закључке своје оснивали на подацима Каничевим.”⁵⁶ Примедбе о Каницовој површности и недостацима „испитивачке способности” Валтровић је поновио и у некрологу објављеном 1904. у *Годишњаку Српске краљевске академије*:

„Каничеве омашке не падају странцима толико у очи, колико нами који имамо прилика да сазнајемо право и истинито стање онога, о чему је он погрешно говорио. Сумњу би у поузданост Каничевих поставака и тврђења код странаца могао произвести, н.пр. у погледу римских старина то, што нису испитиване довољном обазривошћу и оним начином којим се долази до поузданих података. А тај начин је откопавање.”⁵⁷

По свој прилици, управо је једно, посве конкретно, „откопавање” утицало да Каниц падне у немилост код Валтровића. Добро је познато да сам Каниц није предузимао археолошка ископавања, али, како је указао П. Петровић, за њега се посредно везују прва археолошка ископавања у Србији у Виминацијуму и Медијани током девете

⁵⁴ Михаило Валтровић, „Приказ књиге: *Römische Studien in Serbien*,” *Старинар* IX (1892), 78.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Валтровић цит. по Kostić, *Dunavski Limes Feliksa Kanica*, 14.

деценије XIX века. Каниц је, наиме, у годинама које су претходиле ископавањима апеловао како на власт тако и на представнике учене јавности да покрену систематска истраживања ових локалитета. О томе је писао у својим *Римским сџудијама*, дакле, управо у делу чији је приказ Валтровић нетом објавио. Каниц тамо наводи да се тек 1882. „неко у Београду сетио онога што сам раније препоручио, па је у Костолац ради ископавања послат господин Валтровић” те да је у жељи да упозна резултате тог ископавања он сам отишао тамо у пратњи окружног инжењера Чермака.⁵⁸ Своје утиске о локалитету, односно о спроведеним ископавањима Каниц је сумирао на следећи начин:

„Оно што сам видео на све стране раскопаним рушевинама, на чијој су се северној страни сместила шест салаша која су све то искоришћавала, није било много утешно.

Непосредно пре тога посетио сам руине Карнунтума, где су под искусним стручним управљањем постигнути заиста изненађујући резултати. Тамошња ископавања усмерена сасвим свесно на огољавање основе града, омогућила су, исто тако као и она у Акуминкуму код Будима, веома поучан увид у стање тргова, улица, црква, водовода, купатила, позоришта, итд.

Ископавања која је управа Београдског музеја предузела у Костоцу 1882. године, дала су, према извештају самог музеја, мало резултата.”⁵⁹

Каницов приказ првих професионалних археолошких ископавања у Србији ударио је на Валтровићеву сујету те утицао на његов хитар и жучан одговор. Одговор је морао имати огроман одјек у младој и на прсте руке пребројивој српској археолошкој заједници, нарочито имајући у виду ауторитет који је Валтровић поседовао будући да је у исти мах био и професор Велике школе и чувар Народног музеја. Ипак, на Каницову позицију, али и позицију његових претходника односно неких савременика, у српској археологији током XIX и прве трећине XX века много више од Валтровићевог утицао је став његовог ученика и кључне личности српске археологије у овом периоду – Милоја М. Васића. Половином деведесетих година XIX века у два чланка објављена у *Сџаринару* млади Васић, управо у данима у којима је званично приман у српску археолошку заједницу, покушао је да постави основе проучавања римске прошлости у Србији.

⁵⁸ Kanitz цит. по Kostić, *Dunavski Limes Feliksa Kanica*, 83.

⁵⁹ Ibid. 84.

Милоје М. Васић рођен је 1869. године у Великом Градишту одакле одлази у Београд где је студирао класичну филологију и историју. Ово је време у којем су у Србији, према Драгославу Срејовићу, „романтичарски идеали, народњаштво и фолклоризам уступили место космополитизму, позитивистичко-сцијентистичким идејним струјањима и индивидуалној критичкој свести.”⁶⁰ Промене је, наставља Срејовић, Васић одлучно прихватио увезујући их са „националном самосвешћу, љубављу према највреднијим манифестацијама националног бића,” а у свом приступу користио је „чист и разгранат језик, борбеност, снагу и истрајност.”⁶¹ Васићеве врлине биле су одмах примећене те је након студија кратко радио као гимназијски наставник у родном граду и Неготину, да би га 1895. године Валтровић изабрао за свог сарадника у Народном музеју, обезбедивши му наредне године стипендију за студије археологије у Берлину.⁶²

У чланцима „Pincum или Велико Градиште”⁶³ и „Колонија Виминацијум”⁶⁴ јасно се оцртавају одлике Васићевог рада на које је указао Д. Срејовић, а ови радови деле још читав низ заједничких одлика. Осим тога што веома мало говоре о налазиштима која се помињу у насловима, а тек нешто више о археологији конкретно, и један и други рад имају за циљ да укажу на пионирски карактер Васићевог рада, али и да понуде идејне и теоријске основе том раду. Када је реч о самој рецепцији Каницовог рада, М. М. Васић прати стазу коју је утабао Валтровић, у том тренутку водећи ауторитет у српској археологији, али и кључна личност за даљу каријеру будућег „творца српске археолошке науке” – како је Васића назвао Д. Срејовић.⁶⁵ Он Каницово дело карактерише као:

„компилацију компилација, која је зачињена путописним белешкама и приповеткама, које је на своме путу чуо њен писац. Да је то тако, увидеће се одмах, чим се погледа на оно, што ми пре њега наведосмо. Што је добро, није његово; а остало није за похвалу. Једина заслуга г. Каница лежи у томе, што је он пред ученом Европом потврдио већ

⁶⁰ Срејовић, „Милоје М. Васић,” 25

⁶¹ Ibid.

⁶² Ibid.

⁶³ Васић, „Pincum или Велико Градиште.”

⁶⁴ Милоје М. Васић, „Колонија Виминацијум,” *Сѣаринар* XII (1895), 1–61.

⁶⁵ Срејовић, „Милоје М. Васић”

познати факт, да је Србија благодарно земљиште за испитивање ове врсте.”⁶⁶

У наредном броју, објављеном у години у којој је постао наставник на „Катедри за класичку и хришћанску Археологију,” поновио је сличне критике:

„... г. Ф. Каниц бацио се на проучавање Србије и њених крајева за време Римљана; па поред тога, што ништа није казао о овом важном месту [тј. Виминацијуму], он написа и овакву једну реченицу која кипти погрешкама...”⁶⁷

Речник који неодољиво подсећа на онај који је користио Валтровић у својим приказима лика и дела Феликса Каница ипак не би требало да нас завара. Обе Васићеве студије нуде много више од жустрих критика мотивисаних жељом да се одбрани ауторитет учитеља. Он у њима нуди осврте на дотадашње стање истражености класичне археологије чију је катедру требало да преузме, док у исти мах поставља идејне основе свог будућег рада. Примера ради, у овим чланцима назире се Васићева наклоњеност континуитету приликом тумачења прошлости који је своји пуну форму достигао у облику „егејског континуитета” на којем је почивао његов наратив о Винчи као јонској колонији.⁶⁸

„Чудновато изгледа, што је после толико протеклих векова данас настао скоро исти ред у развоју историском.

Некадашња Мезија и данас је скоро онако исто подељена на две области, само што су те области са другим именима и народима у њима. Стара Горња Мезија оличена је у главном у данашњој Краљевини Србији, са престоницом Београдом, који замени стари Виминацијум. Стара Доња Мезија оличена је у данашњој кнежевини Бугарској, са престоницом Софијом, која замени стару Тресмис (данашња Иглина). Настали су скоро исти историски услови и чињенице, само што је сада у толико измењено, те култура не долази више са југа, него са севера. Дунав је ипак остао као граница, само што се изменила културна важност његових обала, јер је она с десне прешла на леву.”⁶⁹

⁶⁶ Васић, „Pincum или Велико Градиште,” 23.

⁶⁷ Ibid. 58.

⁶⁸ Палавестра, *Културни контексти археологије*; Aleksandar Palavestra, „Vasić pre Vinče (1900–1908),” *Etnoantropološki problemi* 7, br. 3 (2012), 649–679.

⁶⁹ Васић, „Pincum или Велико Градиште,” 51.

На континуитету који се, према аутору, одсликавао ни мање ни више него у политичким границама успостављеним одредбама Берлинског конгреса, те у складу са својом касније слављеном „Љубављу према највреднијим манифестацијама националног бића,” Васић заснива тврдњу о приоритету Срба када је реч о проучавању остатака римске прошлости на тлу Краљевине Србије:

„Литература је посве сиромашна, а наша је дужност у толико већа и светија на томе радити; јер смо данас ми становници те римске провинције, те смо и најпозванији, да је што боље проучимо и испитамо. У колико се већма будемо бавили овим питањима, у толико ћемо већма и моћи показати културном и научном свету, да и ми радимо и да се трудимо принети по који малени прилог на олтар науке. У томе ће нам се огледати и култура и опште образовање, јер само оне земље данас и нису испитане у овом правцу и науци, у којима култура и образовање не стоји на тако високом ступњу.”⁷⁰

Одмах затим, он одговара на потенцијални и, како сам наводи, „на први поглед, доста оправдан прекор” који сажима кроз питање: „за што се ми не латимо, да археолошки проучимо најпре прошлост свог народа, од његовог доласка у ове крајеве, па до данашњег дана(?)”:

„Почети испитивања и проучавања ових крајева доласком Срба у њих, значи: одбацити најсјајнију прошлост њихову; значи: почети један посао из средине; а познато је, да ће рђави и погрешни закључци бити неминовна последица. Доласком својим некултурнији Срби, у већ доста у култури одмакле крајеве, нису могли остати недомашни утицају навика и обичаја културнијих староседелача; те је с тога и вредно и преко потребно проучити ту прошлост.”⁷¹

Поред скретања пажње на слабу истраженост ових предела, али и на првенство својих сународника у њиховом проучавању, Васић нарочито жучно реагује на опаску Теодора Момзена да услед нехата и немарности становника треба „опоменути образованије Аустријанце, да у будуће ове провинције марљивије испитују, него ли што је то до сада чињено.”⁷²

Ипак само годину раније, трудећи се да прене успаване сународнике, сам Васић је писао:

---

⁷⁰ Ibid. 4.

⁷¹ Ibid. 5.

⁷² Ibid. 2–3.

„ако хоћемо што да радимо, морамо отићи својим суседима или другим странцима, те да од њих потражимо и савет, и тему, и материјал, и оруђе као и све остало, што нам треба за рад.

Још и данас ми гледамо, слушамо или читамо, како је овај или онај странац предузео да изради ово или оно, што се непосредно и на првом месту нас тиче.

Још и данас наш радник мора да завири у ово или оно дело овог или оног странца, и ако поред свега тога ради на свом рођеном. Истина је, да се такви примери могу наћи и код других, далеко културнијих народа, али су то већ велике реткости.”⁷³

С друге стране, према Васићевом мњењу, управо су страни аутори умногоме допринели незавидном ступњу истражености римских споменика у овим крајевима:

„Има много путописа, има много студија, у којима су странци износили своје претпоставке и мишљења о појединим местима у Србији. За те су се радове служили двојаким изворима. Или су, седећи у својој соби, разгледали старе изворе и износили своја мишљења, где се врло често грешило; или су путујући распитивали код становника о овоме и ономе, што је њих интересовало, те тако сазнавши по нешто, излагали су своја мишљења, што је опет за собом повлачило још веће погрешке. Први су грешили с тога, што не имађаху тачно израђених карата географских, које су им биле преко потребне ради познавања месног земљишта. Зна се, да је Србија за дуго остала *terra incognita*, о којој је писао сваки о свачему и свему, представљајући то као праву правцату истину. Оријент или исток задаваше и по самом изговору страх и ужас сваком, који год би помислио, да се крене на пут по њему ради научних испитивања. Чак се и данас сумњајући крећу у наше крајеве научници ради испитивања. Па и мора тако бити, јер и ми сами, и ако познајемо наше прилике и неприлике врло добро, наилазимо на велике тешкоће у испитивању. Ну, да пређемо преко овога.”⁷⁴

Све ово су разлози због којих се Васић одлучио на писање „монографије” о древном Пинкуму који се, иначе, налазио на месту његовог родног града, Великог Градишта. Другим речима, и ова, на први поглед тривија, говори о значају који је аутор придао раду из 1894. Коначно, додатно наглашавајући своју пионирску улогу, Васић каже да је његова намера да текст буде:

⁷³ Ibid. 2.

⁷⁴ Ibid. 5.

„подстицај, да се једном на основу савремених испитивања и утврђених научних података ради на овом пољу, те да једном српски писци постану неопходни извори страним научницима бар у оним стварима, које се нас тичу, које су наше.”⁷⁵

Након поновљеног става о првенству, односно безмало ексклузивитету, Срба у бављењу поменутих питањима, Васић се осврће на радове својих претходника странаца. Осим Каница, он се у наведеној студији детаљно позабавио радом још двојице аутора, који су на изврстан начин оличења два приступа, односно представници двеју група странаца које су дрзнуле да кроче у оно што је сматрао сопственим „забраном.” Први, који је прототип оних који су се „путујући распитивали (...) о овоме и ономе,” јесте нико други до Л. Ф. Марсиљи. Васић тако наводи одломак из *Данубијуса* посвећен Пинкуму, уједно представљајући Марсиљија као „најстаријег писца” на ову тему и напомену да се њиме само „хотимице забавио.” Васић је ову хотимичну анализу, пре свега просторних односа на које су упућивали Марсиљијев текст и слике, сумирао следећим речима:

„И ако нам је Марсиљи једини писац, који је у неколико појмио најтачније своју задаћу, цртајући и план градића, те би се према томе могао сматрати и за најаутентичнијег, ипак и код њега има доста погрешака, које морамо исправљати.”⁷⁶

У још једном осврту на дотадашње доприносе путописаца, усмереног пре свега на њихово непознавање језика услед чега „они врло често погрешно чују, па погрешно и бележе,” наилазимо на нову референцу на Марсиљијев рад, додуше, овог пута без навођења имена аутора:

„Потврде овоме наћи ћете у сваком скоро путопису, а нарочито при бележењу особних имена, где не помаже никакво превођење, него се мора забележити онако, као што се чује. Један је путописац чак ово забележио: Брениколац место Костолац.”⁷⁷⁷⁸

---

⁷⁵ Ibid. 14.

⁷⁶ Ibid. 20.

⁷⁷ Ibid. 25.

⁷⁸ Претходно је већ поменуто да је управо *Данубијус* извор с кога је потекла ова грешка, те је, дакле, Марсиљи Васићев неименовани путописац.

По Васићу, оличење другог, односно кабинетског, приступа који су примењивали страни аутори у проучавањима римске прошлости са тла Србије јесте, такође помињани, Матија Петар Катанчић. Уколико узмемо у обзир Васићев негативан став према путописцима, не чуди што је Катанчића, који је писао у својој соби срањујући податке из старије литературе, најбоље оценио: Катанчић је „начинио најмање погрешака од свију њих [страних аутора]. Није се упуштао у различите претпоставке, које се не би ни на чему оснивале, него се задржао просто на ономе, што је држао за поуздано.”⁷⁹

Будући да је на претходним страницама било речи о односу Каница и Марсиљиа односно, сасвим конкретно, о утицају Марсиљиевог на Каницово дело, требало би се осврнути и на Васићево виђење тог односа. Супротно овде изнетим ставовима, М. М. Васић сматрао је да Каниц „Марсиљиа није ни имао у рукама, или, и ако га је имао, онда није прочитао опис, који се налази уз план, него је само разгледао план, па онда продужио писање.”⁸⁰ Одавде проистиче и ново, једнако интересантно питање: оно које се тиче Васићевог односа према Каницу, нарочито уколико у обзир узмемо велики преокрет који се догодио на самом крају двадесетих година XX века. Васић је, као што смо видели, најпре био најоштрији критичар – и то у жестокој конкуренцији с Валтровићем – да би потом постао Каницов апологета (у споменици из 1930. брани га управо од Валтровића чије реченице уперене против Каница наводи у раду, додуше, без референци). Овај, готово коперникански обрт, захтева да му се посвети додатна пажња. С једне стране, Васићеви коментари о Каницу могли су да буду – а логично је претпоставити да у одређеној мери и јесу били – написани под утицајем Валтровићевог ауторитета. Но, било би неправедно и, суштински, нетачно свести ове радове на Васићеву пуку „одбрану” земљака и, још важније, непосредно надређеног, Валтровића. У питању су, како је у више наврата наглашено, програмски текстови којима Васић *orbi et urbi* објављује своје позиције када је реч о археологији. Стога би његове мотиве за негативне ставове према Каницу, али и према осталим путописцима, требало тражити и ван поља које је прекривала Валтровићева сенка.

⁷⁹ Васић, „Pincum или Велико Градиште,” 22–23.

⁸⁰ Ibid. 24.

Наиме, овим радовима направљени су неки од првих корака у „сцијентизацији” археологије у Србији – како је, између осталог, данас оцењен Васићев допринос нашој дисциплини.⁸¹ На пионирски карактер ових радова упућује и Васићева запитаност над самим термином „археологија” који, одмах затим, својим читаоцима појашњава реферисањем на дефиницију коју је понудио Саломон Ренак (Salomon Reinach).⁸² Другим речима, Васић је, упоредо с покушајем да се лично позиционира на овом пољу, указао на позицију српске археологије у европском контексту друге половине XIX века. У поменутиим радовима, своје погледе на класичну археологију, како је већ приметио Владимир Д. Михајловић, Васић није утемељио на подацима из римског периода, ни археолошким (који су, добро је познато, били оскудни), нити онима из писаних извора. У овим радовима, наиме, наилазимо на ауторова читавања савремених социо-политичких ситуација у античку прошлост,⁸³ а у контексту Васићевог вредновања Каницовог рада, посебно је интересантна следећа опаска: „Немци и Мађари, као и сви освајачи и угњетачи страних народа, иду сада стопама старих Римљана, насељујући своје колоније међу страни живаљ.”⁸⁴

Отуда бисе глас против страних путописаца, чији је најутицајнији представник у датом тренутку несумњиво Каниц, могао окарактерисати као патриотско дизање гласа против актуелног стања у европској археологији. Сасвим конкретно, Каниц је могао деловати као прототип „образованијих Аустријанаца” које је Момзен позвао да се, услед нехата и немарности локалних становника, посвете проучавању балканске прошлости, а против чега је Васић громогласно завапио. Наиме, Каницово деловање на пољу археологије заиста је било смештено у оквире, такозваног, неформалног колонијализма.⁸⁵ Иако је Србија још 1867. постала *de facto* независна кнежевина, што је формално потврђено на Берлинском конгресу 1878, да би 1882. стекла и ранг краљевине, кроз све ово време била је под огромним политичким, економским, културним

⁸¹ Срејовић, „Милоје М. Васић”

⁸² Васић, „Pincum или Велико Градиште,” 3.

⁸³ Vladimir D. Mihajlović, „Problem kulturnih odnosa lokalnih zajednica i rimske države: studija slučaja na prostoru pripisanom Skordiscima” (Univerzitet u Beogradu, 2015), 42.

⁸⁴ Васић, „Pincum или Велико Градиште,” 7.

⁸⁵ Díaz-Andreu, *A World History of Nineteenth-Century Archaeology*.

и другим утицајима свог моћног северног суседа. „Немци и Мађари” – да се послужимо Васићевом формулацијом – уједињени у монархији под влашћу династије Хабзбург су колонијалне амбиције усмеравали ка сопственим границама, односно непосредним суседима, за разлику од много познатијег британског или шпанског примера.⁸⁶ Аустријски, односно од 1867. аустро-угарски колонијализам био је такорећи колонијализам с лиминалним вредностима. У таквом односу снага, Србија као и остатак Балканског полуострва и сама се нашла у бројним граничним ситуацијама. М. Тодорова у својој књизи *Имагинарни Балкан* говорећи о балканизму – „дискурсу којим се креирају стереотипи о Балкану” – наводи да је Балкан сматран „полуколонијалним, квазиколонијалним, али никада потпуно колонијалним” простором.⁸⁷ Каниц се, делујући у сложеној геополитичкој ситуацији, и сам нашао у лиминалној позицији: био је кључни сарадник и српске и аустријске владе које су на различите начине помагале његов рад, који је, опет, био у складу са спољнополитичким амбицијама обеју земаља. На први поглед парадоксална ситуација у којој се нашао управо је била последица неформалног колонијализма. Подаци које је прикупљао били су готово једнако драгоцени огромном и старом Царству – које је на њима темељило планове за економску и културну, а потенцијално и војну експанзију – али и малој, новоуспостављеној Кнежевини – која је пак кроз Каницова дела намеравала да се представи европској јавности. Сходно томе, Каницове радове одликује – како је то сјајно сажела М. Тодорова – „спој деветнаестовековног романтизма и [немачке] реалне политике (*Realpolitik*).”⁸⁸ Другим речима, насупрот многим другим коментаторима балканских прилика у другој половини XIX столећа, Каниц одбија сврставање на било чију страну, правећи јасан отклон и од неумереног слављења, али и једнако неутемељеног демонизовања балканских народа.

Упркос тежњи ка несврставању, Каницов рад на Балкану није могао остати потпуно изван оквира неформалног колонијализма. О томе у првом реду говори значај који је Каниц придавао римској прошлости

⁸⁶ Anja Nikolić, “Similarities and Differences in Imperial Administration: Great Britain in Egypt and Austria-Hungary in Bosnia-Herzegovina, 1878–1903,” *Balkanica* XLVII (2016), 177–197.

⁸⁷ Marija Todorova, *Imaginary Balkan* (Beograd: XX vek, 1999), 36–38.

⁸⁸ *Ibid.* 113.

ових простора: материјални остаци римске прошлости представљали су, како је већ речено, угаоно камење на које су се ослањале и Србија и Аустроугарска градећи свој геополитички положај у другој половини XIX века. Уз то, са својим сарадницима, од Вука Караџића, преко Шафарика и Гавриловића, до окружних инжењера и „физикуса,” без обзира на то да ли су у питању етнички Срби или припадници других народа Хабзбуршке монархије, Каниц је делио бројне културне вредности. Стога би се Каницова мрежа могла означити и као својеврстан „дентаменски клуб.” Чланови ове неформалне групе себе су видели као просвећене носиоце „културе” и „цивилизације,” а спајали су их у првом реду немачки језик, а затим читав низ културних одлика: од обичаја и етикеције до кухиње и моде. О томе говори сам Каниц описујући пријем који је у његову част приређен у дому једног инжењера:

„Мушкарац и жена, као безмало све српске, али и аустријске инжењерске породице, својски су се трудили да у најмањој могућој мери осетим последице дуге одвојености од немачких манира и обичаја.”⁸⁹

Узевши у обзир геополитичку ситуацију на Балкану у другој половини XIX века, као и Каницову недовољно одређену „међупозицију,” овај је младом Васићу заиста могао изгледати као оличење „образованијег Аустријанца” из омраженог Момзеновог апела. С друге стране, Васићево делање и његови коментари о Каницу су у потпуном складу са такође раније наведеним описом „пословичног Србина” неповерљивог према придошлим странцима или, једном речју – „Швабама.”

Премда је Васић – након Вулићевих критика његовог метода⁹⁰ – постепено одустајао од бављења класичном археологијом, да би од 1908. све своје снаге усмерио ка проучавању неолитске Винче коју је, додуше, упорно хронолошки детерминисао у оквире класичне старине, Каниц, а са њим и Марсиљи, остали су у запећку све до, условно речено, рехабилитације овог првог на крају треће деценије XX века. Колико год утицајна, Васићева накнадна иницијација Каница у ред

⁸⁹ Felix Kanitz, *Serbien. Historisch-Ethnographische Reisestudien Aus Den Jahren 1859–1868* (Leipzig: Verlagsbuchhandlung von Hermann Fries, 1868), 88, прево В. В. М.

⁹⁰ Никола Вулић, „Pincum или Велико Градиште од проф. Милоја М. Васића; Колонија Виминацијум. Археолошка студија од М.М. Васића професора; Новци колоније Виминацијум, археолошка студија проф. Милоја М. Васића,” *Дело* 14 (1897), 371–376.

националних аутора није условила значајнију присутност његових дела у радовима српских археолога све до краја Другог светског рата. Осиромашена, након три узастопна рата, Србија – сада у склопу велике Краљевине са Хрватима и Словенцима – није имала довољно средстава за покретање систематских археолошких истраживања. До душе, свеобухватна истраживања на античким локалитетима у овом раздобљу јесу спровођена, али на локалитетима Стоби и Салона, то јест на местима на којима ни Каницово нити Марсиљијево дело нису могли бити од користи.

С друге стране, Васићеви ривали током првих деценија XX века, односно они српски и југословенски археолози на које нису утицале санкције које је Васић изрекао Каницу, једноставно нису били заинтересовани ни за његово нити за дело његовог претече. Тако је Никола Вулић, најзначајнији ауторитет у Србији када је реч о римској старини, био готово у потпуности усредсређен на историјски критицизам. Конкретно, његова тумачења ретко су ишла „даље од дискутовања конкретних извода из историјских извора, разрешавања епиграфских текстова или бављења другим фактографским појединостима.”⁹¹ Управо у серији текстова посвећених епиграфским споменицима Вулић, у сарадњи са А. Премерштајном, у неколико наврата реферише на Марсилија, по правилу га наводећи као првог који је преписао дати споменик, а у сваком случају без даљег упуштања у Марсилијев живот и дело.

* * *

Када је реч о присуству Л. Ф. Марсилија у српској археологији током XIX и прве половине XX века, требало би још једном потцртати да је његов *Данубијус* представљао први степен на путу откривања класичне прошлости ових простора. С Марсилијевим делом били су упознати, што посредно, што непосредно, и српски и страни аутори о чему говоре најранија полуаматерска издања штампана још половином XIX столећа. У овим књигама и чланцима, Марсили је слављен не само као пионир, него и као најпријезжнији истраживач односно највећи зналац ових простора. С друге стране, након појаве Каницових публикација

⁹¹ Mihajlović, „Problem kulturnih odnosa lokalnih zajednica i rimske države,” 52.

посвећених римској прошлости на тлу Србије, Марсиљијево дело постепено пада у заборав. Студије Ф. Каница – иако настале дословно на Марсиљијевом трагу – биле су обимније, доступније како у физичком тако и у језичком смислу и на изврстан начин су прекриле, или бациле сенку на своју „претечу.” Након негативних критика упућених Каницу, односно његовом раду из пера М. Валтровића и, нарочито, М. Васића – два највећа ауторитета на археолошкој сцени Србије крајем XIX и почетком XX века – Марсиљи, односно његов спис постао је, својеврсна, „коллатерална штета” у сукобу поменутих аутора. Овај сукоб између Каница и очева оснивача археологије у Србији није био само научне па чак ни личне природе већ су се у њему огледала и шира геополитичка дешавања. Коначно, након Васићеве „рехабилитације” Каница, нова и уједињена краљевина усмерила је своја средства ка археолошким локалитетима на југу и западу земље те је значајнију улогу и Каницово, а отуд и Марсиљијево дело, дочекало тек након 1945. године.

ГРАНИЦЕ ДИСЦИПЛИНЕ

МАРСИЉИ У СРПСКОЈ АРХЕОЛОГИЈИ НАКОН ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Други светски рат условио је готово потпуну обуставу археолошких активности на тлу Србије, а изузетак је представљао тзв. музејски курс организован у Музеју Кнеза Павла чији су полазници – касније славна имена српске и југословенске науке попут Милутина и Драге Гарашанин, Владимира Милојчића, Јована Ковачевића – такође учествовали у малобројним и спорадичним ратним ископавањима попут оних на Горњем граду Београдске тврђаве или Црној Бари у Банату.¹ Након рата, у земљи, која је уместо (полу)централизоване краљевине постала федерална република, дошло је до обухватних промена, и то не само у политичком систему него и у административној организацији, друштвеној структури, економским основама итд. Ове промене огледале су се, у мањој или већој мери, и на пољу археолошке теорије и праксе. Након што је ситуација, према речима М. Гарашанина, „била у први мах потпуно хаотична”² до почетка педесетих година усвојене су основне смернице, али и успостављене кључне установе

---

¹ Staša Babić i Miodrag Tomović, *Milutin Garašanin: razgovori o arheologiji* (Beograd: 3T, 1996), 13–15; Aleksandar Bandović, „Музејски курс и археологија у Другом светском рату у Београду,” *Etnoantropološki problemi* 9, no. 3 (2014), 625–645.

² Babić i Tomović, *Milutin Garašanin*, 88.

које су трасирале даљи рад у југословенској археологији. По угледу на совјетски, централизован и модел организовања научног рада 1947. године реорганизована је Српска академија наука, уз коју је основано неколико научних института – укључујући и Археолошки институт.³ Новоосновани Институт је следећи узор из Совјетског савеза:

„отпочео са претресањем неких основних проблема археологије, њених битних циљева и методологије засноване на *материјалистичким схваћањима и дијалектичком приступу* којим се ти циљеви могу постићи. Формулисан је тада и први план археолошких истраживања чији је стратешки оквир био довољно широк, а временом је добијао и нове облике, тако да је сваке године могао да се развије у мање тактичке јединице које би биле реализоване ангажовањем постојећег кадра и расположивих средстава.”⁴

Исте, 1947. године у Београду је основан и Завод за заштиту и научно проучавање споменика културе, док је његов покрајински парњак утемељен четири године касније у Новом Саду. Такође, у првим годинама након рата формирано је неколико локалних и регионалних музеја, што је пракса која ће бити настављена и у наредним годинама односно деценијама.⁵ Нови приступи су коначно уобличени и саопштени за време Првог саветовања југословенских археолога одржаног у Нишкој Бањи од 3. до 8. маја 1950. Скупу је присуствовало око 110 учесника – археолога, музеалаца, историчара уметности, историчара, представника завода за заштиту културних споменика те представника савезног министарства науке и културе и „народне власти.”⁶ Саветовању су претходила два састанка иницијативног одбора крајем 1949. и марта 1950. године, а свака од новоуспостављених република имала је представнике у овом телу. На самом скупу саопштено је седам реферата, након чега је сročена резолуција којом су сумиране њихове кључне поенте. Осим почетног, у суштини церемонијалног закључка да је „археолошка наука у поређењу са стањем у бившој Југославији у

³ Ђурђе Бошковић, „Развој археолошке науке после ослобођења.” У *Споменица Српској археолошкој друштва 1883–1983*, ур. Милутин Гарашанин (Београд: Српско археолошко друштво, 1983), 42; Novaković, *Historija arheologije*, 107–108.

⁴ Бошковић, „Развој археолошке науке после ослобођења,” 42, нагласио В. В. М.

⁵ Babić i Tomović, *Milutin Garašanin*, 88; Бошковић, „Развој археолошке науке после ослобођења,” 42; Novaković, *Historija Arheologije*, 106–107.

⁶ Josip Korošec, „Prvo posvetovanje jugoslovanskih arheologov,” *Zgodovinski časopis* 4 (1951), 212.

новим условима социјалистичке изградње у новој Титовој Југославији знатно напредовала” заузет је заједнички став о археологији као „друштвено-историјској науци” коју би требало устројити на принципима историјског материјализма. С тим у вези, напоре је превасходно требало усмерити ка „југословенским народима,” а потом и етничким скупинама на које су Јужни Словени наишли приликом доласка на Балкан.⁷ Закључено је и то да би овај рад требало да буде координисан, плански и обухватан, а једнако такво би требало да буде и публикавање резултата. Крајње тачке резолуције односиле су се на даље успостављање институција које би се бавиле истраживањем, заштитом, односно чувањем и излагањем археолошког материјала.⁸

Премда се античка археологија, која је у фокусу нашег интересовања, не спомиње непосредно, у тачки б.ц) – која се односи на стратегије публикавања – наглашена је потреба објављивања публикација какве су: *Corpus vasorum antiquorum*, *Corpus грчких и латинских натписа*, *Tabula imperii romani*, *Антички лимес у Југославији* и *Археолошка карта Југославије*.⁹

Дело Милутина и Драге Гарашанин *Археолошка налазишта у Србији*¹⁰ прожето је управо поменутих духом „модернизације” који је уобличен резолуцијом из Нишке Бање. Реч је о прегледу археолошких налазишта из античког и праисторијског периода који, према речима аутора, нуди увиде у главне проблеме „на чијем решавању треба радити и основна питања која су нам се данас поставила.”¹¹ Другим речима, овом публикацијом њени аутори дају пресек стања у српској праисторијској и античкој археологији, а уједно и смернице за даље деловање. Ово дело, објављено 1951. али заправо написано три године раније, требало је да буде „путовођа” новој генерацији српских и југословенских археолога. С тим у вези, још у уводним пасусима аутори у неколико наврата указују на нове приступе у послератној археологији у Србији:

---

⁷ Ibid. 214.

⁸ Ibid. 215.

⁹ Ibid.

¹⁰ Милутин Гарашанин и Драга Гарашанин, *Археолошка налазишта у Србији* (Београд: Просвета, 1951).

¹¹ Ibid. 5.

„Садашњи рад на археологији у Србији нарочито карактерише *ижежња за ѿланским и сисѿемајским радом*. После ослобођења основан је Завод за заштиту и научно проучавање споменика културе, и тиме попуњена једна велика празнина која је деценијама тиштала наше музејске раднике. Основан је и Археолошки институт Српске академије наука, чији је задатак да *ѿлански и сисѿемајски* приступи проучавању археолошких споменика наше земље. Тиме је рад на археологији престао да зависи искључиво од личне иницијативе и предузимљивости појединаца, и нашим научним радницима дата је могућност да приступе *сисѿемајском* остварењу великих задатака који пред њима стоје. Један од првих задатака је *ѿланско и сисѿемајско рекојноскопирање* терена и установљавање археолошких споменика на нашој територији... Тек кад се *ѿланским рекојноскопирањем* добије приближна општа слика о археолошком благу Србије, моћи ће се приступити *сисѿемајском решавању* појединих проблема и њиховом проучавању на одређеним, нарочито изабраним местима.

(...) пре но што би се приступило *ѿланском и сисѿемајском* проучавању споменика на терену било је потребно осврнути се на оне податке који су до данас сакупљени, како би се они могли у потпуности искористити.”¹²

Као што смо видели у претходном поглављу, српска археологија до 1941, односно до 1945. године почивала је на индивидуалним прегнућима истакнутих појединаца односно на њиховој „личној иницијативи и предузимљивости.” С друге стране, нова српска/југословенска археологија – чији је један од најранијих плодова била књига брачног, али и пословног пара Гарашанин – почивала је на разгранатој мрежи различитих, републичких, регионалних и локалних институција, као и на планском и систематском раду. Насупрот пређашњој ситуацији која се одликовала радом појединца на релативно ограниченом броју локалитета, у послератном периоду тежило се раду који се, између осталог, огледао и у рекогносцирањима широког обима, и који је требало да прате прегледна и синтетичка дела.

У исти мах *Археолошка налазишѿа у Србији* представљају и добар водич када је реч о даљој рецепцији Марсиљијевог дела у српској археологији. Наиме, аутори су на самом почетку овог дела направили кратак осврт на изворе којима су се користили. Милутин и Драга Гарашанин наводе да су свој преглед претходног стања истражености

¹² Ibid., нагласно В. В. М.

засновали на „досада познатом материјалу,” а „подаци су скупљени делом из постојеће археолошке литературе, делом на основу материјала збирки појединих музеја у нашој земљи.”¹³ Када је реч о самој литератури, аутори напомињу да је у обзир узета „сва литература о археолошким споменицима наше земље која нам је била приступачна.”¹⁴ Ипак, јавља се један, за нашу тему веома битан изузетак: „Изостављена је само најстарија литература, која је углавном већ искоришћена у делима којима смо се служили.”¹⁵ Као пример „најстарије литературе” аутори су навели „старију мађарску литературу” која им, узгред, није ни била доступна у целости, али се на овом попису „занемарених” дела засигурно нашао и Марсиљијев *Данубијус*. Наиме, М. и Д. Гарашанин у списковима литературе за локалитете које у својим делима помињу и Марсиљи и Каниц, наводе само радове овог другог. Једини изузетак представља део о Пинкumu где се Марсиљи наводи поименце, али је и то по свој прилици из друге руке, и то не посредством Каница него М. М. Васића који се, као што смо видели, у својој „монографији” посвећеној овом локалитету детаљно позабавио Марсиљијевим списом. Другим речима, Марсиљи је и на почетку нове фазе у српској археологији остао као и до тада – у Каницовој сенци. Односно, иако је у првим годинама након Другог светског рата археологија у Србији и Југославији била усмерена ка „систематском остварењу великих задатака,” кроз „планско и систематско рекогносцирање терена” – што би све требало да погодује рецепцији *Данубијуса* – предност је ипак давана новијим делима. На тај начин Каниц је и даље остао посредник између Марсиљија и српских археолога.

Попут претходног, ни ово поглавље, које се тиче рецепције дела Л. Ф. Марсиљија у послератној српској, односно југословенској археологији, неће се свести на „потеру” за сваким појединачним поменом Марсиљијевог имена или пак његовог дела у археолошким радовима. Другим речима, наставак текста поново нуди избор парадигматичних примера како непосредног тако и посредног реферисања на Марсиљијев рад у српској археологији. С тим у вези потребно је направити још једну напомену. Када је реч о проучавању античке

---

¹³ Ibid.

¹⁴ Ibid. 6.

¹⁵ Ibid.

прошлости у Србији, и посебно када је реч о Марсиљијевом присуству у српској археологији након Другог светског рата, својеврсну прекретницу представља почетак капиталног археолошког пројекта који је био потакнут изградњом хидроелектране Ђердап. Конкретно, овим пројектом студије лимеса ушле су на велика врата у српску археологију што се у значајној мери одразило и на рецепцију Марсиљијевог дела. С тим у вези ће и наставак овог поглавља бити организован у две хронолошке целине с 1965. годином, годином у којој су започети археолошки радови у Ђердапу, као границом.

МАРСИЉИ У СРПСКОЈ АРХЕОЛОГИЈИ ОД 1945. ДО 1965. ГОДИНЕ

Непосредно након објављивања *Археолошких налазишта у Србији*, Археолошки институт САН покренуо је ново обухватно, детаљно планирано и систематски вођено рекогносцирање целокупне територије НР Србије која је у ту сврху била подељена на девет региона. У овај подухват, осим стручњака на пољу археологије, били су укључени и студенти што јасно говори о великом опсегу ових радова. Нажалост, у серији *Археолошки сџоменици и налазишта у Србији* у којој је требало да буду објављивани резултати теренских истраживања, од планираних девет објављена су само два тома, посвећена локалитетима у западним и централним деловима Србије.¹⁶

Предност која је приликом публиковања ове серије дата налазиштима јужно од Саве и Дунава није била плод случаја. Наиме, у првим годинама након Другог светског рата археолози у Србији своје активности нису усмерили ка дунавским обалама, иако су оне изнедриле „два капитална праисторијска насеља” како пише Лазар Трифуновић мислећи, наравно, на Старчево и Винчу. Овај нам аутор, у осврту на историјат истраживања римског лимеса у Србији, открива и разлоге због којих је Дунав остао по страни:

„Мада су постојала знања о лimesу и на Дунаву, откопана два капитална праисторијска насеља – Старчево и Винча – археолошка наука у послератном периоду сасвим је запоставила Дунав као саобраћајницу

¹⁶ Маја Паровић-Пешикан, „Античка археологија у Старинару (1884–1984),” *Старинар* XXXV (1984), 100.

и извор живота и усмерила се ка локалитетима у Војводини или у долини Мораве, којом су, веровало се некада, ишли главни путеви културе који су спајали југ са севером, Малу Азију са Панонијом. Некомуникативна и неприступачна десна обала Дунава остала је сасвим одсечена од археолошких истраживања па је због тога наша археологија била 'затечена', како се то каже, када се почело с пројектовањем хидросистема Ђердап.¹⁷

Укратко, у првим послератним годинама српске археологије дунавски лимес остао је у другом плану, а то је морало утицати и на судбину Марсиљијевог дела које је, као што му и име каже, у највећој мери посвећено управо дунавским обалама. Својеврстан изузетак у погледу присуства *Данубијуса* у нашој археологији, на шта упућује и претходни цитат, представља простор Војводине и стога ће наставак приче о рецепцији Марсилија, односно његовог дела у српској/југословенској археологији почети од радова посвећених пространствима Срема, Баната и Бачке.

Борислав Јанкулов 1952. године пише рад „Утврђења Римљана и варвара из доба Сеобе народа у Бачкој и Банату“¹⁸ у којем сасвим успутно наводи и податке из *Данубијуса*. Милутин и Драга Гарашанин помињу управо Јанкулова као аутора у чијим су радовима сабрани подаци из дела старијих писаца на које су они стога одлучили да се не осврћу у својим *Археолошким налазиштима*.¹⁹ Марсили се у овом раду, као много пута и пре али и после тога, помиње тек као аутор првих описа појединих локалитета или траса путева те стога овај рад не би ни захтевао даљи осврт да није једног занимљивог, библиографског преседана. Наиме, Јанкулов у овом раду користи две верзије Марсиљијевог дела: најпре у напоменама 29 и 54 наводи апокрифну из 1744. године објављену на француском језику (вид. горе), да би на самом крају, у 102. напомени реферисао на оригиналну, латинску верзију из 1726. године. У контексту рецепције Марсиљијевог дела битно је то што се оно и у овом раду, као и у бројним претходним публикацијама, третира тек овлаш на шта упућују и Јанкуловљеви ставови у самом тексту, али и описана пракса цитирања у којем аутор у

¹⁷ Лазар Трифуновић, „Ђердап 1961–1970,“ *Сџаринар* XXXIII–XXX (1984), 4.

¹⁸ Борислав Јанкулов, „Утврђења Римљана и варвара из доба Сеобе народа у Бачкој и Банату,“ *Рад Војвођанских музеја* 1 (1952), 7–37.

¹⁹ Гарашанин и Гарашанин, *Археолошка налазишта*, 6.

једном раду, без икаквог оправдања или напомене, наводи две верзије исте публикације.

У чланку посвећеном локалитету „Градина” у Старом Сланкамену, Марсел Горенц и Даница Димитријевић²⁰ наводе да је сланкаменска градина „захваљујући свом сликовитом положају (...) била и предмет пажње, како путника тако и заинтересованих кругова.”²¹ Међу њима нашао се и гроф Марсиљи на кога аутори реферишу, додуше без навођења потпуног назива дела (у напомени 2 дословно пише: „Marsigli: Danubius”). Из овог дела су, пак, у свој рад уврстили тек две илустрације којима су додали следеће потписе: „Слика и нацрт старога града” и „Нацрт развалина римског каструма око Н. Сланкамена.”

Сличан приступ приметан је и у раду Драгослава Пилетића „Археолошка истраживања на римском лимесу у Старом Сланкамену” из наредне, 1957. године. Конкретно, Пилетић је тек посредно упознат са Марсиљијевим делом: „Szabo цитира и Marsiglijev нацрт остатака римске тврђаве западно од места Сланкамена, који је објављен у делу 'Danubius.'”²²

Као и Пилетићев, римском лимесу у околини Сланкамена посвећен је и чланак Данице Димитријевић о раду земунског Народног музеја на сремском одсеку лимеса.²³ Детаљно описујући ток ових систематских истраживања ауторка нас упућује на Марсиљијеву улогу у њима:

„Упоредо са ископавањима вршена су у слободним часовима и детаљна рекогносцирања шире околине овога локалитета. Проверавајући податак који *Marsigli gaje* у III. [sic!] Тому свога дела 'Danubius Panonicomiticus' [sic!] издато у Амстердаму 1726. год., где у непознатој удаљености на југозападу од Сланкамена сигнализира велику антикву руину, утврдили смо из разговора са месним становништвом да се у том правцу налази подручје звано 'Хумка', са кога су врло чести налази из римског периода. Тако је са имања Андрије Севера Музеју

²⁰ Марсел Горенц и Даница Димитријевић, „Градина” у Старом Сланкамену. Запажања у вези са археолошким истраживањима у 1955. години,” *Раг Војвођанских музеја* 5 (1956), 150–155.

²¹ Ibid. 150

²² Dragoslav Piletić, „Arheološka istraživanja na rimskom limesu u Starom Slankamenu,” *Vesnik Vojnog muzeja u Beogradu* 4 (1957), 63, напомена 23.

²³ Даница Димитријевић, „Рад Земунског Народног музеја на римском лимесу у Срему,” *Сџаринар VII–VIII* (1958), 299–308.

поклоњена једна римска каменица по облику и изведби скоро идентична са низом таквих, откопаних на Царичином Граду у згради близу кружног трга. Извршен је обилазак овога терена. На око 5 км уз пут Н. Сланкамен – Сурдук, а са леве стране ка Дунаву, установљен је заиста антикни локалитет, чији се површински налази састоје од опека, грађевинског шута и фрагмената керамичког посуђа, али трагови зидова нису установљени – можда су орањем уништени. Било би још прерано одлучити се за алтернативу да се овде заиста ради о од *Marsigliia утврђеној античкој руини, али је ипо ипак могуће.*²⁴

Да ли се у горњем цитату ради о штампарским или фактографским грешкама данас је немогуће утврдити, али навођење Марсиљијевог дела из друге или треће руке не би представљало изузетак у датом периоду историје српске/југословенске археологије. Уопште узевши, Марсиљи је током педесетих година XX века у археолошкој литератури помињан тек узгред, а неретко и према делима доцнијих аутора. Ипак, како нам наговештава последњи цитат, с наставком систематских истраживања – било да су у питању ископавања или рекогносцирања – Марсиљијево дело добија на значају. Како је време одмицало, *Данубијус*, дакле, престаје да се сматра делом којим је тек дотакнута нека тема и које је, отуда, могло бити прескочено односно замењено рецентнијом литературом. Од краја шесте деценије прошлог века археолози поново почињу да посматрају и користе други том *Данубијуса* као врело корисних података које би археологе могло и дословно одвести до нових открића.

Иако су античке студије у целини, а нарочито проучавања римског лимеса, заостајале за другим хронолошким и/или тематским пољима српске/југословенске археологије – на првом месту за праисторијском и словенском археологијом – са њима се није у потпуности стало. Следствено одлукама са Првог саветовања југословенских археолога из 1951. да се размотри публикавање књига о античким темама (тачка б.ц), вид. горе) деценију касније објављен је зборник радова *Лимес у Јуџославији* под уредништвом Миодрага Грбића.²⁵ На самом почетку уводника, Грбић прави осврт на незавидно стање истражености римског лимеса у Југославији у односу на остатак Европе:

²⁴ Ibid. 307.

²⁵ Miodrag Grbić, *Limes u Jugoslaviji I* (Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije, 1961).

„Ми смо закаснили са истраживањем нашег лимеса. А о њему на Рајни, Горњем и Средњем Дунаву досада су, поред безброј чланака, написане и многе књиге, које сликовито приказују живот и историју два света, античког и варварског, на европској граници римске империје. Врло мало чланака било је од наших археолога о фрагментарним појавама на лимесу у Хрватској и Србији, а једино је Erih Swoboda у књизи обрадио један његов део код Ђердапа.”²⁶

Другим речима, уредник *Лимеса у Јуџославији* још једном подсећа читаоце да ни на овом пољу археолошког деловања, као уосталом ни у читавој српској/југословенској археологији до краја Другог светског рата, није било планског и организованог рада. Након (само) критичног осврта на прошле дане, Грбић наглашава да су у неколико последњих година ствари кренуле набоље, пре свега захваљујући деловању следећих установа: Српске академије наука и уметности, Југословенске академије и Словенске академије – посредством њихових института и секција – затим Војног и Народног музеја у Београду, али и „других археолошких установа лимесовог подручја.”²⁷ Од тада рад на проучавању лимеса постао је плански и систематски, а напори појединачних институција обједињени су под окриљем Археолошког друштва Југославије, односно његове Комисије за лимес. Плод овог, координисаног деловања био је и „Симпосијум о лимесу” из 1960. године који је сазван с циљем „да се види шта је досада урађено, ко ради и како треба наставити рад.”²⁸ Након скупа, радови двадесетак археолога сакупљени су у зборнику не само као израз „ових сада нових истраживачких настојања у проучавању антике” него и као основа будућим великим и систематским ископавањима.²⁹ Грбић се у овом уводнику *Лимеса у Јуџославији* дотакао и научног утицаја рада на проучавања лимеса:

„Јер, он је изузетно важан у науци која иде за новим сазнањима о нашем лимесу, преко кога је освојена прво Дакија и укључена у римски свет, а преко кога су касније, и обрнуто, дошли у тај свет Словени и

²⁶ Ibid. 3

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid. 4.

потпуно га изменили и дали му нов културни, етнички и друштвени карактер.”³⁰

Наведена мисао захтева нешто шири осврт. Грбић, дакле, у уводном тексту зборника изнова тражи подршку археолошке као и шире научне и културне јавности за покретање проучавања лимеса у Србији и Југославији. Међутим, занимљива је стратегија за коју се у датом контексту одлучио. Представљајући лимес као својеврсна „врата словенског народа,” овај аутор заправо проучавање лимеса покушава да инкорпорира у тада доминантну тему југословенске археологије – питање етногенезе (Јужних) Словена,³¹ или како је то формулисано на Саветовању у Нишкој Бањи: на прошлост југословенских народа. Другим речима, у раздобљу непосредно након Другог светског рата лимес је прво и пре свега схватан као место сусрета Јужних Словена и других етничких скупина на које су ови наилазили приликом сеобе на Балканско полуострво, то јест у своју нову домовину.

У поменутом зборнику, у неким од радова посвећеним траси лимеса кроз Србију, наилазимо и на помен Л. Ф. Марсиљија. Примера ради, у коауторском раду Драгослава Пилетића и Богдана Рашића, „Преглед радова Војног музеја ЈНА на лimesу од Нових Бановаца до Сремских Карловаца,”³² Марсиљи се не спомиње у самом тексту већ само у напомени 24,³³ која је заправо истоветна оној, овде наведеној, из рада Д. Пилетића из 1957. године – што само по себи није велико изненађење будући да је симпозијум, односно зборник проистекао из њега, представљао резултате у проучавању лимеса „у претходном периоду.” У потпуном складу са намерама организатора „да се види шта је досада урађено, ко ради и како треба наставити рад” јесте прилог Душанке Вучковић-Тодоровић „Стање и задаци на испитивању лимеса у Србији.” Пишући о првој теми, односно о стању истражености, ауторка је, попут Грбића, на самом почетку упоредила студије лимеса у нашој земљи са стањем у другим академским срединама, односно

³⁰ Ibid. 3.

³¹ Уп. Monika Milosavljević, „Koncept drugosti varvarstva i varvarizacije u srpskoj arheologiji” (Univerzitet u Beogradu, 2015).

³² Dragoslav Piletić i Bogdan Rašić, „Pregled radova Vojnog muzeja JNA na limesu od Novih Banovaca do Sremskih Karlovaca.” U *Limes u Jugoslaviji I*, ur. Miodrag Grbić (Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije, 1961), 87–92.

³³ Ibid. 92.

другим савременим државама преко чијих се територија римски лимес пружао:

„Испитивањем лимеса баве се археолози већ дуго, те су у Енглеској, Немачкој и Аустрији извршена и детаљна истраживања а познато је да су на својим секторима радили и Мађари, Словаци, Румуни и Бугари. О лимесу у Африци и Азији такође је писано, нарочито о оном делу у Алжиру. Код нас су ова истраживања у повоју, те и овај наш симпозијум треба да послужи и као наговештај обимнијег и систематског будућег рада на овој проблематици.”³⁴

Дакле, као и Грбић, и Душанка Вучковић-Тодоровић указује на незавидно стање истражености, као и на доцњу српске археологије на овом пољу. Посебно је занимљиво то што су сличне „тужбалице” писали и Момзен и Васић. Тако Милоје М. Васић у свом раду из 1895. пише:

„После ограничења провинције Горње Мезије, он [Момзен] је упоређује са осталим римским провинцијама па вели, да се у погледу испитивања и проучавања ова провинција не може упоредити ни с једном другом изузевши Корзику и Мауретанију – које су до сад без сумње боље испитане, а Мезија остаде и до данас на истом ступњу на коме је и пре била.

(...) Никада до сада није било систематичног рада и испитивања, те је с тога и остало ово земљиште тако непознато, које није било без великог утицаја на цео живот римске империје.”³⁵

Поменуто кашњење српских археолога за колегама из остатка Европе и света није било последица позног отпочињања проучавања ове теме колико начина на који је то чињено – несистематично и уз огромне временске хијатусе. У радовима послератних аутора могуће је уочити став према којем је, хронолошки гледано, бављење римским лимесом на тлу Србије у модерном добу почело релативно рано, а на самом почетку нашао се нико други до гроф Марсиљи. Наиме, говорећи о изворима за проучавање ове теме, осим скретања пажње на поједине античке и византијске ауторе, Д. Вучковић-Тодоровић напомиње да:

„У новије време у делу Marsigli-а имамо сачуван опис и план већег броја античких утврђења. Даље о овим крајевима нам говоре поред још неких и М. Ћ. Милићевић, F. Kanitz, C. Patsch, E. Swoboda, као и

³⁴ Dušanka Vučković-Todorović, „Stanje i zadaci na ispitivanju limesa u Srbiji.” *U Limes u Jugoslaviji I*, ur. Miodrag Grbić (Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije, 1961), 105.

³⁵ Васић, „Колонија Виминацијум,” 2.

М. Васић, Н. Вулић, М. и Д. Гарашанин, Ђ. Мано-Зиси и најзад једна комисија Српске академије наука која је имала задатак да се позабави питањем заштите римских споменика у Ђердапу.”³⁶

Дакле, ауторка, у складу са својим претходницима, али и оновременим приступом у писању односно представљању историје дисциплине, Марсиљија ставља на почетак дугог и непрекинутог низа аутора који су својим радом допринели успостављању каквог-таквог знања о римском лимесу на тлу Србије. Марсиљи се, другим речима, нашао на почетку дугачке листе аутора (и њихових резултата) која се хронолошки пружа од краја XVII столећа до шездесетих година XX века; листе која укључује људе различитог формалног образовања, и једнако разуђених интересовања, те која, примера ради, укључује и Марсиљија – аустријског царског опуномоћеника за утврђивање границе – али и чланове Комисије за лимес Археолошког друштва Југославије.

Сличан је и приступ Милана Пиндића у раду „Ретроспектива теренских радова на остацима Виминациума и нови налази,” с тим што овај аутор Марсиљија искључује из свог прегледа историјата истраживања наведене теме:

„Археолошко теренско интересовање за остатке некадашњег *Viminacium*-а потиче још од средине XIX. века (F. Kanitz, М. Валтровић, М. Васић, итд.), изузимајући обилазак *Marsigli*-а почетком XVIII. века.”³⁷

На први поглед делује да разлог за „изузимање” Марсиљија искључиво хронолошке природе. С друге стране, овакав став – који се, узгред, јавља и у раније цитираном раду Н. Тасића насталом поводом стогодишњице Српског археолошког друштва – могао би да почива на приступу М. и Д. Гарашанин према којем је дозвољено прескочити оне, најстарије ауторе, чији су резултати укључени у дела њихових – из перспективе ове школе – непосредних наследника. Коначно, овакав однос М. Пиндића према Марсиљијевом делу могао би бити и последица тога што је овај аутор са њиме био упознат из друге руке, преко дела Е. Слободе, о чему сведочи напомена 5 на страни 130.³⁸ Томе

³⁶ Vučković-Todorović, „Stanje i zadaci,” 106.

³⁷ Milan Pindić, „Ostaci antičke vojne arhitekture i lokaliteti duž Dunava u srezu Požarevac.” U *Limes u Jugoslaviji I*, ur. Miodrag Grbić (Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije, 1961), 125.

³⁸ Ibid. 129–130

у прилог иде и фактографска омашка коју је Пиндић направио у цитираном одломку – као што је речено Марсиљи у крајевима јужно од Дунава није боравио након 1699. односно краја XVII, а не с почетка XVIII века како наводи Пиндић.

Једини који се од учесника Симпозијума, односно аутора у пратећем зборнику детаљно упознао са Марсиљијевим делом је Јарослав Шашел. У раду „Римски натписи у Ђердапу,”³⁹ Шашел наводи *Данубијус* као једно од кључних дела за проучавање теме, што је потом показао на личном примеру минуциозно наводећи Марсиљијеве преписе римских епиграфских споменика, односно објављујући таблу са његовим цртежима из његовог другог тома.

На основу претходних одломака из дела у којима се помињу Марсиљи односно *Данубијус*, видимо да се рецепција његовог дела у српској археологији није значајно мењала ни током педесетих година XX века. Марсиљи се, за разлику од првих послератних година, у овом раздобљу помиње по имену, али се то чини *en passant*, а његова запажања се неретко наводе из друге па чак и неке даље руке. Сасвим конкретан, он се и даље убраја међу представнике „најстарије литературе” – што је приступ формиран давно пре Другог светског рата, а кодификован у *Археолошким налазиштима у Србији*. Марсиљи и даље бива уврштен у ред оних аутора који могу, али и не морају бити консултовани приликом савременог – планског и систематског – рада на терену. Укратко, пасуси и илустрације из *Данубијуса* и даље се хитро окрећу и хотимице прегледају – услед доцње која се сматра једном од карактеристика српске археологије при проучавању римске прошлости тада већ готово читаво столеће – у потрази за конкретним подацима који ће сами од себе открити велике истине о прошлости. О самој Марсиљијевој личности и контексту настанка његовог дела нема помена, о чему сведоче и бројне фактографске грешке и/или недоследности у цитирању.

---

³⁹ Jaroslav Šašel, „Rimski natpisi u Đerdapu.” U *Limes u Jugoslaviji I*, ur. Miodrag Grbić (Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije, 1961), 155–164.

МАРСИЉИ И ЂЕРДАП

Поред свих упозорења о заостајању српске и југословенске археологије у проучавању римског лимеса и апела да се овом питању посвети дужна пажња, коначном отпочињању планских и систематских радова није допринела само, речима М. Грбића, „научно-археолошка потреба” него и развој електропривреде.⁴⁰ Наиме, подизање бране на Дунаву у близини Сипа претило је да угрози бројне забележене, али слабо истражене римске споменике на простору Ђердапске клисуре. Након вишегодишњих, детаљних и мукотрпних припрема ови радови су коначно отпочели 1965. године. О организацији посла, тешкоћама на које су археолози, али и научници из других поља, наилазили приликом организовања овог монументалног научног подухвата писао је Лазар Трифуновић готово мемоарским стилом у посебном броју *Сћаринара*:

„После многих расправа и неспоразума, када су коначно *йрвладани йарцијални инйереси* појединих установа, формирана је 1964. Републичка комисија за научна истраживања и заштиту споменика културе и природе у Ђердапу, којој је постављен циљ да руководи свим истраживачким радовима и да за њих обезбеди средства.

Што се тиче организације стручног рада, комисија је од самог почетка инсистирала на јединственој, добро програмираној и модерној научној документацији, јер је истраживањима руководио велики број стручњака различите специјалности и различитих личних особина, тако да је *нејединствена докуменйација* створила прави хаос на терену и у каснијој обради пошто се ђердапска акција простирала на близу двадесет локалитета. У том погледу археолошка истраживања у Ђердапу представљала су *йраву йрекрейницу* јер је од њих *модерна и сисйематйизована докуменйација* постала редовна пракса, па и оних најмањих институција које су организовале теренски рад.”⁴¹

На челу поменути комисије, коју је чинило више од двадесет чланова, нашли су се сам Трифуновић као њен председник, односно Борислав Јовановић у својству секретара. Узимајући у обзир широк, како тематски тако и просторни опсег истраживања, Комисија је образовала четири стручне поткомисије – за археолошка истраживања,

⁴⁰ Grbić, *Limes u Jugoslaviji I*, 3.

⁴¹ Трифуновић, „Ђердап 1961–1970,” 1, нагласио В. В. М.

за премештање споменика културе, за етнографска истраживања и за радове „по природњачкој компоненти.”⁴² Када је конкретно о археологији реч, велика ђердапска кампања је одисала послератним „систематским” духом којим су, с једне стране, сломљени партикуларни интереси управо оних институција које је изнедрила социјалистичка наука, али је учињен и корак више кроз успостављање нове, ригорозније праксе у теренском раду. Стога, могло би се рећи да је ово доба снажне професионализације српске археологије: након институционализације крајем XIX столећа и њеног ширења непосредно након Другог светског рата, током истраживања у Ђердапу дошло је до квалитативног скока у методологији теренских истраживања односно у теренској пракси.

Трифуновићев текст који смо одредили према његовој садржини одредио као мемоарски, а који је по свом облику својеврсна академска параферналија, открива још детаља о променама које су на српску археологију оставила истраживања на простору Ђердапске клисуре. Примера ради, осим Комисије и њених поткомисија, установа надлежна за непосредно планирање и организацију археолошког рада био је Археолошки институт: „он је као нека матица у кошници био стожер око којег су се окупљали бројни сарадници и многе културне установе.” У друге научне, образовне и културне установе које су такође дале значајан допринос овом пројекту требало би убројати и: Републички завод за заштиту споменика културе, Народни музеј и Градски музеј у Београду, Одељење за археологију Филозофског факултета, Војни музеј ЈНА и Народни музеј у Вршцу, Нишу, Пожаревцу, Зајечару и Неготину, као и Српску академију наука и уметности, то јест у првом реду њен Одбор за лимес и Галерију.⁴³

Тектонске промене у српској археологији које је проузроковао овај пројекат добрано су се одразиле и на само Одељење за археологију Филозофског факултета у Београду. Током шездесетих на Одељењу је уписиван неупоредиво већи број студената него што је то био случај како у претходним тако и у потоњим деценијама,⁴⁴ али је њихово укључивање у ђердапски пројекат ипак било, речима Л. Трифуновића,

⁴² Ibid.

⁴³ Ibid. 2–3.

⁴⁴ Паровић-Пешикан, „Античка археологија у старинару,” 113.

„изнуђено решење” будући да је „један број старијих колега остао по страни.” Студенти, а нарочито њихове тек нешто старије колеге, у том тренутку археолози на почетку научне каријере, схватили су ово као „праву шансу и велики изазов”:

„Због тога су с огромним ентузијазмом и одушевљењем обављали своје задатке, радећи тешко на забитим теренима и у врло тешким условима. Колико је била дубока и стварна та њихова преданост послу најбоље показује податак који истичем с поносом: за седам година рада – а кампање су некада трајале и по два, три и четири месеца годишње – ниједан археолог, од најстаријих па до почетника, није примио ни динар хонорара за свој посао.”⁴⁵

Због свега овога Трифуновић Ђердап назива „великим археолошким полигоном и огромном моралном школом” у којој је стасала генерација археолога која је оставила дубок траг у српској археологији у наредних неколико деценија. У оне, који су у ова истраживања ушли „као сасвим млади људи који су у археологији учинили тек прве озбиљније кораке, а изашли из њих као зрели научници с угледом који је растао готово из дана у дан,” спадају: Драгослав Срејовић, Борислав Јовановић, Владимир Кондић, Љубица Зотовић, Душан Прибаковић, Јован Тодоровић, Никола Тасић, Петар Петровић, Александрина Цермановић, Славенка Павловић, Душица Минић, Мирко Ковачевић, Богдан Брукнер и Милоје Васић.⁴⁶

Описане, свепрожимајуће промене довеле су до тога да Ђердап у датом тренутку буде „највеће археолошко радилиште у Европи”⁴⁷ односно „један од најзначајнијих систематских, интердисциплинарних подухвата европске археологије.” Отуда су и резултати ових активности били једнако импресивни. Сам Л. Трифуновић доприносе археолошких истраживања наводи следећим редом:

„поново су усмерила нашу науку према Дунаву, пружила су потпуно слику о лимесу, открила једну непознату праисторијску културу, откопала изванредан покретни материјал из свих епоха у коме се налазе и скулптуре са Лепенског Вира које својом вредношћу иду у ред најзначајнијих споменика светске уметности.”⁴⁸

⁴⁵ Трифуновић, „Ђердап 1961–1970,” 3.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Ibid. 1.

⁴⁸ Ibid. 4.

Другим речима, председник Републичке комисије за научна истраживања и заштиту споменика културе и природе у Ђердапу – иако ни на који начин не доводи у питање монументалност уметности Лепенског Вира, чије је откриће, притом, допринело коначном решењу финансијских потешкоћа целокупног пројекта – међу резултатима ових истраживања ипак на прво место ставља њихову систематичност и сазнања о римском лимесу која су проистекла из оваквог приступа. Да ли су се, међутим, ове крупне промене у римској археологији у Србији одразиле на рецепцију Марсиљијевог дела? У потрази за одговором на ово питање, нарочита пажња биће посвећена два важна публикацијама које представљају мање или више директне одјеке ђердапских истраживања.

Прво од ова два је посебан број *Сѿаринара* (XXXIII–XXXIV) посвећен управо овој теми и објављен паралелно на српском и француском језику. Угледна редакција, коју су чинили Милутин Гарашанин, Владимир Кондић, Ђорђе Мано-Зиси, Маја Паровић-Пешикан, Петар Петровић, Владислав Поповић, Драгослав Срејовић и Растко Васић, у заједничком коментару напомиње да је публикување овог броја било непосредно подстакнуто тиме што су обим ђердапских радова и њихов значај остали „у општој супротности са вредновањем извршених истраживања” – како стоји у редакцијском коментару. У сумарним, годишњим извештајима о раду на појединим објектима, пружени су о томе „основни подаци.” С друге стране, ни овај број *Сѿаринара* није замишљен као публикација која би понудила „општу синтетичку интерпретацију резултата истраживања,” а редакција се уздржала „од било каквог покушаја да се ставови појединих аутора, када је реч о хронолошкој и историјској интерпретацији, ускладе.”

Сасвим очекивано, многи аутори у овом броју управо су они археолози који су прошли „археолошки полигон и моралну школу” у периоду од 1965. до 1970. године. На самом почетку штампан је рад Ђурђа Бошковића – једног од старијих колега који, речима Л. Трифуновића, ипак није остао по страни – који представља, у хронолошком погледу, нешто обухватнији поглед на истраживања Ђердапа (1956–1970).⁴⁹ Бошковић наводи да је, услед неприступачности, простор Ђердапске клисуре представљао „примамљиву загонетку” за археологе који су, ипак, своју знатижељу до 1965. године морали утолити

⁴⁹ Бошковић, „Осврт на стогодишњу уређивачку политику *Старинара*,” 1–7.

античким и византијским изворима, као и драгоценим али „ни из далека довољно прецизним запажањима ранијих путописаца и истраживача.” Од ових последњих, Бошковић на првом месту наводи управо Марсилија, стављајући га притом раме уз раме са Каницом и Свободом.⁵⁰ У сличном духу о Марсилију, као првом аутору који је оставио писани и/или цртани траг о појединим локалитетима у *Сџаринару* XXXIII–XXXIV писали су и Гордана Симић⁵¹ (о Голубачком граду), Милоје Васић⁵² (о Чезави), Петар Петровић⁵³ (о Поречкој реци), Петар Милошевић⁵⁴ (о Сипу) те Часлав Јордовић⁵⁵ (о траси римског пута). С друге стране, у раду о Сапаји, Даница Димитријевић даје и кратак осврт на Марсилијеву биографију представљајући га као „талијанског полихистора, генерала и дипломату у служби Аустрије,” док његово дело дефинише као „познати атлас.”⁵⁶ Она је објавила и Марсилијев план острва Сапаја са тврђавом – која је минирана следствено одлукама Београдског мира (1739) те је, отуда, овај план једно од ретких сведочанстава о овом објекту – уз коментар да „у погледу географског приказа положаја острва и његовог односа према главном току Дунава, тако и према дунавском рукавцу и ушћу Караша” даје „прилично искривљену слику.”⁵⁷

Укратко, ни у овој публикацији Марсилијевом животу и раду није посвећена нарочита пажња. Штавише, још у првом тексту који потписује Ђ. Бошковић задате су основне координате рецепције Марсилијевог дела: његово име наведено је као прво међу онима који су допринели почетку бављења овом темом, односно чија су дела до почетка планских и систематских ископавања била једини „утолитељи” радозналости, али који (списи) нису били „ни из далека

⁵⁰ Ibid. 9

⁵¹ Гордана Симић, „Голубачки град,” *Сџаринар* XXXIII–XXX (1984), 71–86.

⁵² Милоје Васић, „Чезава – Castum Novae,” *Сџаринар* XXXIII–XXX (1984), 91–122.

⁵³ Петар Петровић, „Поречка Река, сабирни центар за снабдевање римских трупа у Ђердапу,” *Сџаринар* XXXIII–XXX (1984), 285–92.

⁵⁴ Петар Милошевић, „Сип, касноантичко утврђење,” *Сџаринар* XVIII (1984), 357–361.

⁵⁵ Часлав Јордовић, „Остаци римског пута у Ђердапској Клисури,” *Сџаринар* XXXIII–XXX (1983), 365–369.

⁵⁶ Даница Димитријевић, „Сапаја, римско и средњовековно утврђење на острву код Старе Паланке,” *Сџаринар* XXXIII–XXX (1984), 29.

⁵⁷ Ibid.

довољно прецизни” за потребе српских/југословенских археолога. Насупрот претходним временима, аутори радова у поменутом броју *Сџаринара* – у складу са систематичним приступом који је промовиран током Ђердапске кампање – били су упознати са *Данубијусом* из прве руке, али су на његовим страницама и таблама са илустрацијама тражили само податке који су се непосредно односили на локалитете о којима су писали. У том смислу, као по правилу, недостају оцене Марсиљијевог доприноса, било позитивне било негативне, које су излазиле изван оквира који је много раније дефинисан, а овде заправо само потврђен у уводном чланку Ђ. Бошковића. Другим речима, осим хотимичног осврта Д. Димитријевић, даљег бављења Марсиљијевим животом није било. Штавише, није га ни могло бити уколико у обзир узмемо очекивања редакције која су била стављена пред ауторе:

„Публикација која се данас у ‘Старинару’ презентира, представља још увек само систематско *објављивање једној дела* савесно и брижљиво прикупљене *праће*. До њене дефинитивне *интерпретације*, везане за монографску обраду целокупних резултата истраживања на појединим локалитетима, *идоћи ће још многа времена*. Важније је изгледало, да стручној јавности буде дата могућност да се упозна са *материјалним чињеницама*, чиме је и сваком заинтересованом истраживачу пружена могућност вредновања. Боље и више није могло бити учињено. Није, уосталом, остварено ни на другим секторима римског лимеса на којим су истраживања започета још далеко пре систематских радова на сектору Ђердапа.”

Другим речима, у складу са приступом који је у очима самих истраживача односно аутора наведених радова, а нарочито у поређењу са претходном праксом, деловао методолошки педантан, *Сџаринар* XXXIII–XXXIV није требало да понуди (коначне) интерпретације него „чињенице” које су пред заинтересованим појединцима говориле саме за себе. Пука потрага за „материјалом” примењена је, дакле и на Марсиљијево дело – које је, што не треба бити пренебрегнуто, са ових теоријских позиција Д. Димитријевић интересантно дефинисала као атлас – а *Данубијус* у том смислу и није могло да понуди много више од „првих” или пак „описа споменика којих више нема.”

Било како било, време за, у *Сџаринару* најављену монографску обраду целокупних резултата, и даље тече. У међувремену, окончано је још неколико ѿердапских археолошких кампања, мањих по обиму, а условљених грађном хидроелектране Ђердап II. Уз то, објављено

је и још једно значајно дело посвећено римском лимесу – зборник радова *Roman Limes on the Middle and Lower Danube*. Зборник који је уредио Петар Петровић⁵⁸ проистекао је из истоименог међународног симпозијума одржаног у Кладову 1995. године уз учешће водећих научника на овом пољу из Србије, Бугарске, Румуније, Мађарске и Пољске. Овај зборник је од посебне важности за нашу тему будући да у њему коначно наилазимо на јасан и језгровит коментар Марсиљијевог доприноса студијама римског лимеса на тлу Србије. Наиме, у осврту на кључне резултате археолошких истраживања на простору Гвоздене капије, уредник Петровић и Милоје Васић напомињу да истраживања од 1965. до 1970. године представљају заправо тек други „талас истраживања.” Први је, према овим ауторима, отпочео крајем XVIII века (у питању је очигледна штампарска грешка што се јасно види из наставка овог текста) за време аустро-турских ратова откада нам потичу „најстарије мапе тврђава.”⁵⁹ Њихов аутор је управо гроф Марсиљи (чије име је у овом раду дато у неуобичајеном облику: „Comte Ferdinand Marsilius”), а објављене су, како је речено, „у његовом славном делу *Danubius Pannonico-Mysicus* објављеном у Хагу 1726.” Марсиљијеви нацрти, њих двадесет два, по оцени Петровића и Васића, иако дати у размери, представљају тек поједностављене приказе бедема и кула, не нудећи преко потребне детаље. Упркос томе, они каткад – као у случају утврђења у Поречкој Реци – могу бити драгоцене истраживачима када је реч о општем плану и обрисима грађевина.⁶⁰ Другим речима, и у овом прилогу се као кључни сегмент Марсиљијевог рада на проучавању прошлости ових простора наглашавају илустрације, што се у извесној мери поклапа са класификацијом Данице Димитријевић. У исти мах, ови ставови поклапају се са онима које је П. Петровић саопштио неколико година раније у зборнику радова *Античке студије код Срба*.⁶¹ Требало би се присетити, да у овде наведеном одломку

⁵⁸ Petar Petrović, ed., *Roman Limes on the Middle and Lower Danube* (Belgrade: Archaeological Institute, 1996).

⁵⁹ Petar Petrović and Miloje Vasić, „The Roman Frontier in Upper Moesia: Archaeological Investigations in the Iron Gate Area — Main Results,” 15.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Јован Деретић, „Класична традиција у српској књижевности.” У *Античке студије код Срба*, ур. Миодраг Стојановић (Београд: Балканолошки институт САНУ, 1989), 13–20.

(вид. горе) Петровић каже да су „Марсиљијеви планови, обично шематизовани али са појединошћима које се препознају на терену” те су стога од користи савременим археолозима, али притом и далековидно додаје да његово дело „није ни изблиза исцрпљено.”⁶² Наставак „првог таласа истраживања,” према Петровићу и Васићу, обележен је радом Феликса Каница, чиме се још једном указује на његову везу са Марсиљијем.⁶³ Овим се, уколико се осврнемо на ширу слику, репродукује и „једнолинијско” виђење историје наше дисциплине: у неколико таласа од Марсиљија, преко Каница до самих Петровића и Васића, спирају се муљ који се наталожио на остацима римске прошлости дуж обала Дунава. Сличан однос према Марсиљију, али и истоветан поглед на историју дисциплине јавља се и код осталих аутора у овом зборнику⁶⁴ те их нећемо појединачно коментарисати.

МАРСИЉИ И ГРАДОВИ

Поред обимног и систематског проучавања лимеса, од шездесетих година XX столећа археолози су пажњу усмерили ка још једном важном сегменту античке прошлости – римским (и византијским) градовима на тлу Србије. Према су истраживања урбаних средишта почела још педесетих година у Сирмијуму, Гамзиграду, Наису и Улпијани (поред, наравно, Царичиног Града који је ископан још пре Другог светског рата), М. Паровић-Пешикан наводи да су ископавања античких градова постала „главно обележје каснијег развоја археологије у Србији.”⁶⁵ Тако су – након Валтровићевих односно Васићевих спроведених на прелазу векова – 1974. године поново започета заштитна ископавања на Виминацијуму. Значајан прилог, али и својеврстан пролог отпочињању ових радова представља рад Владислава Поповића „Увод

⁶² Петровић, „Европски научници,” 262.

⁶³ Petrović and Vasić, “The Roman Frontier” 15–16.

⁶⁴ Уп. нпр. Miomir Korać, “Late Roman and Early Byzantine Fort of Ljubicevac.” In *Roman Limes on the Middle and Lower Danube*, ed. Petar Petrović (Belgrade: Archaeological Institute, 1996), 105–109; Maja Đorđević, “Contributions to the Study of the Roman Limes in South Banat.” In *Roman Limes on the Middle and Lower Danube*, ed. Petar Petrović (Belgrade: Archaeological Institute, 1996), 125–133.

⁶⁵ Паровић-Пешикан, „Античка археологија у Старинару,” 101.

у топографију Виминацијума” објављен у *Сџаринару* из 1968. године.⁶⁶ У својој студији, коју је ограничио на „утврђења и насеља на десној и левој обали Млаве” (а не на читаву област – *territorium*), Поповић је начинио осврт на претходна истраживања овог локалитета. Тако наводи да је „идентификацију ових локалитета” први извршио „гроф Aloysius Ferdinandus Marsilius” који је „публикујући план и пропратни текст (...) ударио темеље истраживањима главнога града Горње Мезије.”⁶⁷ Превасходни значај Марсиљијевог рада, према Поповићу, проистиче из чињенице да је овај своје податке прикупио пре више од двеста година, односно у време када су материјални остаци римске прошлости били боље очувани и приступачнији посетиоцу. Поред омашки које је Марсиљи свакако правио, Поповић о његовом раду, како о конкретном локалитету тако и у целини, има позитивно мишљење:

„Марсиљи је истина могао да погрешити у димензијама, иако оно што знамо о његовом раду уопште, не дозвољава нам да претпоставимо неку већу и суштинску деформацију. Стога сматрамо да Марсиљијев план треба прихватити као документ прворазредног значаја за будућа испитивања виминацијумске територије.”⁶⁸

Поповић у даљем приказу историјата истраживања Виминацијума и околине указује на то да је Марсиљи утицао и на касније истраживаче. Нарочито је занимљив осврт на Драгашевићеве приказе ових простора, будући да је, као што је раније речено, овај у групи аутора који су се користили Марсиљијевим делом не наводећи га у списку референци. Након цитирања и анализе пар одломака из Драгашевићевог дела, Поповић извлачи закључак да: „Иако на цитираном месту изричито не помиње Марсиљија, Драгашевић се несумњиво његовим делом користио.” Такође, у овом раду Поповић отклања дилему везану за транскрипцију топонима „Бренинколац” која је потекла од Марсиљија, а на коју су као крунски доказ да странци нису кадри да се баве српским темама указивали и Драгашевић и Васић. Наиме, Марсиљијев „Brenincolatz” односи се заправо на Бранићево, а не на Костолац како сматрају Драгашевић и Васић (вид. горе). Марсиљијев

⁶⁶ Владислав Поповић, „Увод у топографију Виминацијума,” *Сџаринар* XVIII (1968), 29–53.

⁶⁷ *Ibid.* 31.

⁶⁸ *Ibid.*

утицај на Васића Поповић види и у одлуци овог другог да у свом раду „Колонија Виминациум” из 1895. стави логор на леву обалу Млаве.⁶⁹

Слика Марсиљија односно статус његовог дела у српској археологији након Другог светског рата делимично се разликује у односу на претходни период. У првим годинама након рата, када почињу централизована планска и систематска истраживања која су, опет, довела до рапидног увећања археолошке грађе, *Данубијус* бива стављен на списак „најстарије литературе” односно дела – како су својом пионирском књигом и показали Милутин и Драга Гарашанин – која су могла бити занемарена односно замењена радовима рецентнијих научника. Укратко, рецепција Марсиљијевог рада остала је у мањој или већој мери у складу са дотадашњом праксом у српској, односно археологији Краљевине Југославије. До својеврсног преокрета долази током шездесетих година, с припремама а потом и отпочињањем великих археолошких истраживања на простору Ђердапске клисуре. Марсиљијево дело од тог тренутка постаје незаобилазно приликом систематских рекогносцирања терена, као и у организовању самих ископавања. Надаље се аутентичност Марсиљијевих списа не доводи у питање, а он сам бива представљен као поуздан аутор односно пионир у истраживању римских старина који је имао прилику да те старине види у далеко бољем стању од савремених истраживача. Поред грешака које су се примера ради могле огледати у навођењу димензија појединих објеката, његовом угледу доприноси и то што је каткад – као нпр. у случају утврђења на острву Сапаја⁷⁰ или левој обали Млаве⁷¹ – био једини који је податке о заувек изгубљеним локалитетима предао будућим поколењима. Ове промене у рецепцији Марсиљијевог дела биле су подстакнуте парадигматским променама у самој дисциплини. Нови замах у институционализацији археологије у Србији и Југославији – кроз оснивање нових установа посвећених проучавању прошлости и заштити баштине – пратила је специјализација самих истраживача, што је коначно, али не најмање важно, водило далеко ригорознијем методолошком приступу. Организационе и теоријске промене, оставиле су непосредног трага на третман Марсиљијевог

---

⁶⁹ Ibid. 32.

⁷⁰ Димитријевић, „Сапаја,” 29.

⁷¹ Поповић, „Увод у топографију Виминацијума,” 31.

дела – археолози у овом раздобљу бивају готово у потпуности усредсређени на „материјал,” који је пак добио статус чињеница које су имале говорити саме за себе. Отуда су Марсиљијеви подаци, иако прецизно и систематски цитирани, сматрани сумарним, а предност је као по правилу давана илустрацијама у односну на текст. Другим речима, насупрот ситуацији с краја XIX века, у периоду након Другог светског рата не јавља се дискриминација, односно дисквалификација Марсиљија као аутора на основу порекла, али ни запитаности над идеолошким основама његовог дела. Укратко, *Данубијус* је посматран фрагментарно, кроз поделу на планове и панораме утврђења и „дратећи текст;” односно, и контекст дела али и сам аутор у највећем броју случајева били су у потпуности запостављени. На крају, упркос томе што су и Владислав Поповић и Петар Петровић – двојица истакнутих чланова оновремене археолошке заједнице, а уједно и аутора који су се најдетаљније упознали с Марсиљијевим радом – још пре неколико деценија и у неколико наврата скретали пажњу на потенцијале његовог дела за даља открића у српској класичној археологији, ситуација се није битно променила све до данашњих дана. Додуше, уколико би се остатку богате Марсиљијеве заоставштине пришло са теоријско-методолошких позиција које су представљене у претходна два поглавља, намеће се питање да ли би то српској археологији донело ишта ново.

МАРСИЉИЈЕВА БАШТИНА

Од првих, (полу)аматерских чланака објављених у гласницима учених друштава половином XIX века све до данашњих дана, Марсиљјева дела су углавном читана, или радије, прелиставана, у потрази за фактографским подацима – речју: чињеницама – које би могле да дају одговоре на неке од дилема српске археологије. Константно притиснути самонаметнутим осећајем доцње у односу на своје колеге диљем негдашњег старог света, посленици на овом пољу у нашој земљи нису имали ни времена нити воље да се посвете општем контексту Марсиљјевог живота и рада. Спорадични осврти на његову биографију неретко су обележени непотпуним или посве нетачним подацима. Примера ради, Милоје М. Васић у „Пинкumu” давне 1894. пише да најстарије стање које представља у свом раду потиче од пре 168 година очигледно реферишући на годину издања *Данубијуса* (1726), не обазирuћи се, притом, на чињеницу да је Марсиљи свој боравак на Балкану, па самим тиме и прикупљање података на лицу места, окончао 1701. године; или, рецимо, читав век касније, Мирослава Мирковић¹ и Петар Петровић² наводе да је реч о учењаку из

---

¹ Miroslava Mirković, *Inscriptions de La Mesie Superieure. Vol. II: Viminacium et Margum* (Beograd: Centre d'études epigraphiques et numismatiques de la faculte de philosophie de l'Universite de Beograd, 1986), 13.

² Петровић, „Европски научници,” 261.

Падове уместо, како је исправно, из Болоње. Укратко, Марсиљијево дело у српској археологији, као по правилу, „растерећено” је од контекста, што је наравно утицало и на касније оцене његовог доприноса историји наше науке. Гледано из тога угла, *Данубијус* је, заправо, лишен суштине, и стога није могао да понуди ништа више од првих и, речима Ђ. Бошковића, „ни из далека довољно прецизних запажања” о римској прошлости ових простора.

Овакви приступи Марсиљијевом лику односно његовом делу и отуда проистекли ставови у сагласју су са теоријским постулатима класичне археологије у Србији, постављеним пре више од једнога века. Два кључна аутора на овом пољу крајем XIX и у првој половини XX столећа – Милоје М. Васић и Никола Вулић – били су готово искључиво усредсређени на археолошки материјал. У том смислу, посебно сведен и методолошки ригорозан био је Вулић чије је бављење материјалном културом било ограничено на „дескриптивни поступак, стилску анализу и топографске дискусије, без улажења у друга питања.”³ С друге стране, након Вулићевих критика Васићевог метода, овај други је напустио поље римске археологије, окренувши се готово у потпуности праисторијској Винчи. Наиме, предмет Вулићевих бескомпромисних критика била су управо Васићева најопштија, сумирајућа тумачења римске прошлости ових простора, сабрана у радовима посвећеним Пинкуму и Виминацијуму, која пак нису била базирана ни на археолошком материјалу нити на писаним изворима. Васићеве најраније, али у исто време и *ипрограмске* радове, речима Владимира Д. Михајловића, одликује готово спекулативан карактер будући да је Васић:

„своје интерпретације развијао на уопштеном нивоу и повремено их поткрепљивао одређеним историјским и археолошким подацима. Другим речима, Васић је конструисао модел (...) користећи *јенерализујуће ипрећийосћавке* које су биле *акћуалне* у *његово време*.”⁴

Милоје М. Васић јесте одустао од бављења римском археологијом, али су теоријске основе на којима су почивали његови рани радови опстале. Дубоко укореењени и током каснијих деценија набујали

³ Mihajlović, „Problem kulturnih odnosa lokalnih zajednica i rimske države: studija slučaja na prostoru pripisanom Skordiscima” (Univerzitet u Beogradu, 2015).

⁴ Ibid. 45, нагласио В. В. М.

ставови о римској прошлости као једном од кључних цивилизацијских импулса на балканском тлу – зачети на просторима средње и западне Европе као плод *духова времена* (нем. *Zeitgeist*) – надживели су и Вулићеве критике али и самог Васића, оставши присутни у српској археологији све до данашњих дана.

Темељно преиспитивање, до сада махом занемареног, контекста у којем је Марсиљи живео и делао, представљало је начин да се приближимо одговору на основно питање око којег настаје ова књига; одговору на питање о *илуралији* смислова који је Марсиљијево дело у начелу, и конкретно *Данубијус*, оставило у наслеђе српској археологији. Ова књига је, другим речима, својеврсна потрага за Марсиљијевим доприносима „генерализујућим претпоставкама” о римској баштини на које су се ослањали очеви оснивачи српске археологије у својим програмским чланцима; илити потрага за Марсиљијевим посебним наносом у укупном „талогу знања” наше дисциплине. Пред нама је, дакле, све време херменеутичка трилема која се односи на намере аутора (*intentio auctoris*), намере дела (*intentio operis*) односно намере читаоца (*intentio lectoris*).

Три интенције

Основну потку Марсиљијевог подухвата, *conditio sine qua non*, представљала је, разуме се, његова људска и учењачка радозналост, која је додатно распирена сусретом са остацима римске архитектуре током рекогносцирања у Срему и на подручју Ђердапа; материјалним остацима прошлости коју је сматрао блиском, а на коју је, сасвим ненададно, наишао у далеким и потпуно страним земљама. Нашавши додатне податке у класичним писаним изворима, на које су га упутили његови учени пријатељи, Марсиљи се посветио обухватној студији предела који су се пружали дуж средњег дела дунавског тока.

Било би, ипак, исувише наивно свести тако монументално постигнуће на подвиг појединца уз подршку уског круга пријатеља (ма колико они умни или утицајни били), притом у сврху задовољења личне радозналости. Наиме, осим помоћи пријатеља и учитеља, Марсиљи је током стварања свога ремек-дела био подстакнут на делање с два веома важна места. Водећи људи Краљевског друштва

у Лондону показали су, преко капелана Еша, огромно интересовање за Марсиљијев рад на проучавању до тада западњацима готово непознатих и недоступних предела. Ова подршка је недуго затим и формирана Марсиљијевим пријемом у чланство овога ученог друштва. Поред подстицаја пристиглих из интелектуалних кругова с далеких Британских острва, много конкретнија подршка стигла му је с бечког Двора, од самог цара Леополда I. Премда је Марсиљи био самосталан у свом раду, у смислу одабира тема и начина на који ће приступити њиховом проучавању, а та проучавања је притом обављао упоредо са својим официрским обавезама, или боље речено, у тренуцима предаха од њих, не треба сметнути с ума да је он кроз све то време и у свим тим ситуацијама имао логистичку подршку трупа које су му биле подређене. Припадници царских трупа дали су немали допринос настанку *Данубијуса* учествујући у рекогносцирању терена, обављању мерења и/или прикупљању узорака. Захвалност својеврсним меценама свога учењачког подухвата Марсиљи је јасно исказао кроз две посвете: *Prodromus* је, као што знамо, посветио члановима Краљевског друштва у Лондону, док је *Данубијус* посветио никоме другом до цару Леополду I, оставши при томе и након што је био нечасно отпуштен из цареве службе. Нит која је спајала грофа Марсиљија и његове покровитеље јесте, у најкраћем, намера да се датим просторима овлада у највећој могућој мери. Сасвим конкретно, након што је као армијски инжењер учествовао у војном освајању османских поседа, Марсиљи је покушао да оде и корак даље. *Намера* нашег аутора била је, другим речима, да након оружаног запоседања у серији битака, овај простор упозна и да га, кроз праксе премеравања и описивања, у пренесеном смислу, *савлада*, то јест да га *дисциплинује* и *овлада* њиме – што је требало да води трајном укључивању подунавских земаља у поседе царске куће Хабзбурга. Поетски говорећи, гроф Марсиљи је најпре учествовао у освајању мачем, да би касније пером присвојио балканске пределе.

Како се *intentio auctoris* не мора нужно подударати са *intentio operis*, намеће се логично питање: да ли је Марсиљи своје намере успео да артикулише и на страницама *Данубијуса*? Или, краће (и јасније): шта је у овом конкретном случају намера дела? Како бисмо пронашли одговоре на ова питања, потребно је проучити оно што само дело казује – „у односу на властиту текстуалну кохеренцију и ситуацију

система означавања на које се ослања.”⁵ Уосталом, за тему ове монографије, *intentio operis* је далеко битније питање од намере аутора, посебно уколико у обзир узмемо раније изнети податак да се српски или југословенски археолози углавном нису ни бавили Марсиљием као аутором нити одликама доба у којем је овај живео и стварао. То је у неку руку необична околност, будући да текст *Данубијуса* константно реферише на свога аутора: и када се треба похвалити успехом, једнако као и када треба објаснити неке пропусте или недоследности. Текст *Данубијуса*, дакле, „открива” и подунавске и балканске пределе, као и свога аутора који, следствено томе, има улогу пионира – у питању је особа која на светло дана, односно пред (европске) читаоце, износи „далеки и тајни свет.” Оваквим реченицама, аутор непрестано наглашава сопствено присуство на лицу места, а то је у очима његове публике требало да има посебну вредност, то јест да потврди веродостојност написаног. Другим речима, *Данубијус* заправо постулира узорног аутора – аутора који је присутан, и отуда, поуздан; аутора који је сумњичав према ауторитетима, а чији су увиди као што им и име казује: плодови непосредног посматрања на лицу места. Укратко, *Дунавско дело* представља грофа Марсиљиа као симболичког откриваоца, освајача и господара простора о којем говори.

Простори средњег Подунавља преко страница *Данубијуса* бивају освајани на два основна начина – *класификацијом* и *класификацијом* – а тај се наум остварује кроз три кључна медија – мапу, слику и текст. Феномени који су представљени у неком од шест томова – било да је реч о флори или фауни, минералима или остацима давне прошлости, насељима или рекама – бивају картирани, нацртани и описани. Ови феномени, другим речима, бивају лоцирани у систему који постулира дело. Подунавски или балкански рељеф, али и целокупан живи и неживи садржај на том простору, кроз текст *Данубијуса* уредно је распоређен по прецизно обележеним преградама; тиме се, крајње комплексна – ако не и хаотична – реалност своди на просте и, што је још важније, посве савладиве целине. Класификација простора коју налазимо на страницама *Данубијуса* је, истовремено, у значајној мери инспирисана античком прошлошћу. У прилог томе говори и сам назив дела који је, као и његов опсег – непосредна рефлексивна административне структуре Римског царства. Поред тога, картографски приказ

⁵ Umberto Eco, *Granice Tumačenja* (Beograd: Paidea, 2001), 22.

„панонско-мезијског” Дунава, поред рецентних насеља, укључивао је и она из римског периода, док су сви путеви представљени на њима једноставно водили у Рим. У том погледу, требало би посебно истаћи једну тематску мапу која се налази у другом тому. Карта под насловом „позорница римских старина у Угарској,” а која је требало да представи подунавске провинције Панонију, Дакију и Мезију, укључивала је и простор Италије са центром у Риму и мрежом путева која се гранала из Вечног града (сл. 10). То представља интересантан изузетак – у питању је, наиме, једина карта у читавом делу на којој је приказано Апенинско полуострво – којим је, кроз привидно неутралну односно прецизну, картографску форму, послата јасна идеолошка порука о правцу из којег је „дивилзација” стигла у ове крајеве. Сличне, про-римске ставове налазимо и у текстуалним деловима у ужем смислу: у описима мудрости која је одликовала Римљане како у борбама са другим народима или са природом. *Данубијус*, дакле, смешта пределе који се налазе дуж Дунава у временски и просторни контекст Римског царства. На тај начин је балканском односно подунавском тлу удахнут антички карактер, дато му је племенито порекло што га је, у исти мах, учинило географски мање непознатим, а културно неупоредиво блиским. *Данубијус* – откривајући свет скривен у „варварској тми-ни” – симболички „деварваризује” ове просторе, чиме их у исти мах и еманципује пред европском публиком, али и легитимизује реалност хабзбуршког војног освајања.

Укратко, шест томова који говоре о рибама и птицама, о рудама и водама, о инсектима и старинама, те бројним другим појавама, представљају својеврсну биографију пејзажа.⁶ Знање које странице ове биографије нуде заинтересованим читаоцима, знање које је прикупио и обликовао гроф Марсиљи, а чији су примарни (и, испоставиће се, имагинарни) корисници цар са својом свитом, у дијалектичком је односу са моћи Хабзбурга. Наиме, знање настало као плод рада грофа Марсиљија и царска моћ уписани су једно у друго: моћ, у конкретном случају оличена, пре свега, у царској армији, својим је средствима и људством умногоме допринела настанку знања о пространствима око средњег дела дунавског тока, док је, с друге стране, то знање доприносило успостављању односно њеном даљем ширењу. Подаци до којих је преданим радом стигао гроф Марсиљи могли су да

⁶ Mihajlović, “Biographies of Landscape through Marsigli’s Biography.”

помогну у даљој територијалној експанзији и експлоатацији, једнако као и у еманциповању постојећих освајања, односно легитимизовању империјалне власти. Реч је, укратко, о својеврсном научном освајању те је, и поред ауторовог непрестаног инсистирања на личном присуству односно непосредним увидима – у шта заиста не би требало сумњати – његов подухват ипак био овладавање пре него посматрање односно више присвајање него представљање.⁷

Упркос огромном простору који је на страницама *Данубијуса* гроф Марсиљи поклониио римској прошлости, ни у ком случају не смео сметнути с ума да је ово дело, превасходно, настало на ползу цару Леополду, а не потоњим археолозима што, опет, не значи да оно није, односно да не може бити од непроцењиве користи како за проучавање класичне прошлости ових простора тако и за бављење историјом наше дисциплине. Укратко, смисао *Данубијуса* ни у ком случају није био унапред одређен пишчевим намерама (нити је тако нешто уопште могуће) – било да су оне пренете кроз *intentio auctoris* или *intentio operis*. Као и сваки други напис, и текст *Данубијуса* (овде схваћен у апсолутном смислу који поред наративних делова укључује и мапе и слике) добија смисао тек чином читања. Роланд Барт је давно показао да је сваки текст сачињен „од многоструких писања,” а та многострукост након бројних односа „дијалога, пародије, оспоравања” своју фокалну тачку налази у читаоцу. Проширујући Бартову идеју о смрти аутора Ханс-Георг Гадамер наводи да сваки нови читалац уноси нове видике – или како је он имао обичај да каже, *хоризонџе* – чиме се отварају могућности за неограничен број нових читања. Најједноставније речено, у сваком историјском периоду људи морају да тумаче текст на свој начин, што даље имплицира да текст надживљава и писца и појединачне читаоце, од којих нико нема последњу реч. Стога је, како бисмо окончали нашу потрагу, претходним „читањима” Марсиљијевих, односно намера *Данубијуса* потребно прикључити и осврт на намере читалаца овога дела кроз историју српске археологије. Уосталом, како је то елегантно срочио Џонатан Калер:⁸ „интерпретирати дело значи испричати причу о читању.” Но, прихватање става по којем је свако појединачно читање јединствено, не значи да у исто време свако од

⁷ Уп. Гвозден, *Српска историјска култура*, 317.

⁸ Џонатан Калер, *Теорија књижевности. Сасвим кратак увод* (Београд: Службени гласник, 2009), 77.

њих треба третирати као једнако релевантно, или да им свима смео приписати подједнаку вредност. Имајући то на уму, у наставку овога поглавља биће издвојено неколико хронолошких слојева рецепције Марсиљијевог дела, односно неколико аутора који су, сваки у своје време и у складу са сопственим *хоризонтом очекивања*, на пресудан начин допринели даљој судбини *Данубијуса* дела у српској археологији.

На почетку потраге за Марсиљијевим доприносима епистемолошким основама српске археологије, Каниц се поново јавља као посредник: дакле, осим као кључна особа која је представила Марсиљијеве идеје српским то јест југословенским археолозима, он се нашао и у позицији посредника између хабзбуршке колонијалне политике с једне и борбе за политичком и сваком другом независношћу модерне српске државе с друге стране. Наиме, иако Феликс Каниц, за разлику од грофа Марсиљија, на тло Србије није ступио ни као освајач, нити као део колонијалне администрације, него на позив владара најпре Кнежевине, а потом и Краљевине Србије, он је неретко сматран експонентом управо аустријске, односно аустроугарске колонијалне политике. Каниц се, дакле, и сам нашао у лиминалној позицији: с једне стране, његово писање требало је да Србију „изближе упозна са изображеним народима” односно да понуди одговор на колонијалне предрасуде о младој балканској земљи које су владале у европској јавности. С друге стране, Каниц је у наше крајеве стигао из Хабзбуршке монархије која је, као и у Марсиљијево доба, и током XIX столећа исказивала сваковрсне аспирације према Србији. Отуда би се Каницов рад, али и мрежа коју је „исплео” за потребе тога рада могла сместити у најшире оквире аустријског, односно аустроугарског „граничног колонијализма.”⁹ Као једна од водећих европских сила – у политичком, културном и научном смислу, Двојна монархија је спровођење „дивулгаторске мисије” јужно и источно од својих граница представљала као своју моралну обавезу коју јој је наметала историја. Римско наслеђе је и једној и другој страни давало солидну основу за креирање политичких наратива. Како наратива који би пред европском јавношћу представио, и на неки начин еманциповао, новоуспостављену балканску кнежевину то јест краљевину, тако и оног другог који би, пред том истом јавношћу,

⁹ Vladimir V. Mihajlović, “Frontier Gentlemen’s Club: Felix Kanitz and Balkan Archaeology.” In *Communities and Knowledge Production in Archaeology*, ed. Julia Roberts et al. (Manchester: Manchester University Press, 2018) (in press).

оправдао експанзионистичке намере старе и моћне царевине. Узевши у обзир позицију у којој се Каниц налазио – другим речима, имајући у виду његове хоризонте очекивања – узимање *Данубијуса* за непосредан узор, за својеврстан бедекер при раду на проучавању „земље и становништва” Србије делује као сасвим логичан и оправдан избор.

„Гранични колонијализам” је оквир у којем је настао и чувени Момзенов позив „образованијим Аустријанцима” на који је бурно реговао Милоје М. Васић. Каниц је, а уз њега, посредно, и Марсиљи, у наведеном примеру схваћен као оличење колонијалне политике „Немаца и Мађара” који су, како је том приликом Васић приметио, своју политику базирали управо на римском примеру (вид. горе). Ипак, критике младог Васића (који је четрдесетак година касније радикално променио свој став о Каницу) могле би се окарактерисати пре као дневно-политичке, или боље, полуличне (то јест настале под утицајем ауторитета његовог учитеља М. Валтровића), него ли као освешћен и артикулисан „глас субалтерна.” Наиме, и поред тога што је Васић у различитим приликама показивао нескривену наклоност локалном, од римске војске покороном становништву, у његовом еклектичном приступу ипак преовлађује, на Западу конципиран, став о неупитној супериорности римског друштва. Дакле, упркос наглашеном родољубљу које исказује на страницама своје студије „Колонија Виминацијум,” „први српски школовани археолог” класичну старину ипак одређује као „најсјајнију прошлост” ових крајева, под чије су утицаје, након досељавања, неумитно потпали и Срби.¹⁰ Данас, када је његово дело могуће сагледати у целости, а посебно у светлу његовог тумачења неолитског локалитета у Винчи као јонске колоније, знамо да је као „најсјајнију од најсјајније” прошлости ових крајева Васић ипак сматрао грчку, али је у својим „раним радовима” немали допринос придавао и римском наслеђу (опет провлачећи идеју о континуитету). Овде би се требало присетити његове раније наведене упоредне анализе историјских улога концем XIX столећа и у римско доба који су „скоро исти” с тим што у Васићево време „култура не долази више са југа него са севера.”¹¹ Последњи цитат је нарочито интересантан будући да нам указује да је Васић – у раду у којем номинално критикује колонијалну

¹⁰ Васић, „Колонија Виминацијум,” 5.

¹¹ Ibid. 51.

политику својих северних суседа – заправо прихватио њихов (суштински, колонијалан) приступ не само у погледу римске прошлости, него је исте ставове применио и на балканску садашњицу, смештајући „супериорну” културу северно од Дунава (који је, *nota bene*, и даље имао стару улогу лимеса).

Упркос церемонијалном наглашавању дисконтинуитета са стањем од пре успостављања социјалистичког друштва, односно упркос новом узлету институционализације археологије у Србији и Југославији те специјализацији појединачних истраживача, општи поглед на Марсиљијево дело није претрпео значајне измене ни након Другог светског рата. У првим послератним годинама, у којима су започета централизована, планска и систематска истраживања, *Данубијус* је уврштен на списак „најстарије литературе,” односно међу дела која су сасвим безболно могла бити замењена радовима рецентнијих аутора.¹² Поред тога, остајање Марсиљијевог дела ван фокуса српских, односно југословенских археолога непосредно након Другог светског рата такође је условљено чињеницом да се у фокусу интересовања једноставно нису налазиле области које је покривао *Данубијус*.

Ипак би требало направити кратку дигресију о кључним публикацијама насталим у првим годинама по окончању рата. Реч је о серији монографија (која, узгред, на крају није објављена у планираном обиму) под збирним називом *археолошка кариша*, чији садржај, као и сврха умногоме подсећају на други том Марсиљијевог *Дунавској дела*. Ове публикације „мотивисане” су недовољним познавањем терена, односно жељом да се простор спозна, и да се њима овлада, овог пута у научном, или конкретније, у археолошком смислу. Указивање на ове подударности не служи томе да Марсиљијево дело произведе у некакав „еталон,” то јест непосредан узор каснијим археолошким публикацијама, али се одређени, разуме се – посредни, утицаји у том погледу не смеју ни олако одбацити, нарочито уколико узмемо у обзир Каницов огroman утицај приликом настанка првих послератних радова.

Ситуација се у погледу рецепције *Данубијуса* драстично мења током шездесетих година XX века, у периоду у којем отпочињу систематска истраживања у Ђердапу. Марсиљијево дело током ових истраживања постаје незаобилазно како при систематском

¹² Вид. Гарашанин и Гарашанин, *Археолошка налазишта*.

рекогносцирању терена, тако и при организовању и спровођењу самих ископавања. Од тога доба, аутентичност *Данубијуса* као и корисност ове публикације за археологију римског периода у Србији више се не доводе у питање. Истовремено Марсиљи бива представљен као поуздан сведок минулих времена, пионир у истраживањима римске прошлости ових предела, који је имао прилику да материјалне остатке те прошлости упозна у далеко бољем стању од савремених истраживача. Осим тога, промене на пољу археологије у Југославији након Другог светског рата које су се, у првом реду, рефлектовале на пољу методологије археолошких истраживања, одразиле су се и на статус *Данубијуса*. Наиме, у послератном периоду археолози бивају усредсређени превасходно на археолошки „материјал” који је, у складу са њиховим позитивистичким пред-судовима, требало да говори *сам за себе*, готово без икакве медијације научника. Отуда је, и поред незаобилазне улоге у почетним фазама истраживања римских локалитета, рецепција Марсиљијевог дела била практично у целости подређена потрази за сувим (археолошким) чињеницама. Кроз грозничаву потрагу за конкретним подацима који би олакшали потрагу за римским локалитетима или пак њиховим просторним односима, „читање” *Данубијуса* свело се заправо на пуко прелиставање. С тим у вези, Марсиљијеве археолошке карте и тлоцрти утврђења добијају апсолутни примат – а овај теоријско-методолошки став се огледа у већ поменутој класификацији Данице Димитријевић, која је Марсиљијево дело назвала *ајџласом*.

ДВА ТОПОСА

У претходним поглављима начињени су осврти на контексте настанка *Данубијуса* – од прве идеје инспирисане Марсиљијевим открићем остатака римских путева и утврђења на простору Ђердапа, преко прикупљања података, писања текста и припреме илустрација те, коначно, објављивања *Дунавској дела*. Поред тога, било је речи и о контекстима рецепције *Данубијуса* у српској археологији, рецепције која је укључивала и некритичко слављење, као и ниподаштавање, и која се, на неки начин, усталила на ставу о аутентичности и корисности овога дела, проистеклом из непосредног искуства током великих

ископавања у Ђердапу – симболички, управо на месту на којем су се јавиле и прве мисли о настанку дела. Након приказа, мање или више, очигледних доприноса грофа Марсиљија проучавању римске прошлости на тлу Србије, на самом крају указаћемо на додатне, такорећи *суштеренске* утицаје Данубијуса не само на српску археологију него и на општи дискурс о римској баштини у нашој земљи. Дакле, преко намере аутора, и дела, стигли смо до намере читаоца у најужем могућем смислу; читаоца који је у исти мах и аутор ове књиге.

У суштини, овај завршни одељак поставља питање о Марсиљијевој улози у успостављању два *топоса* (гр. опште место) – то јест, утврђених мисаоних образаца, стандардизованих описа и/или општеприхваћених метафора – који се налазе у епистемолошким основама наше дисциплине. Први топос је онај о *граничности* ових простора, а други о римском времену као њиховом *златном добу*, иако их није једноставно (ако је тако нешто уопште могуће) потпуно раздвојити.

Када је реч о граничности, требало се присетити да Данубијус настаје у одсудном тренутку, када територија данашње Републике Србије поново постаје гранична област, пошто се неколико столећа налазила у дубоком залеђу османских граница. Другим речима, настанак Данубијуса хронолошки се поклапа са (првим модерним) конструисањем овог простора као граничне области, чему је Марсиљи као царски комесар за утврђивање границе умногоне допринео. Отуда је, нимало неочекивано, *лиминалности* уписана у сам наслов Марсиљијевог дела посвећеног овим крајевима. Дунав је за почетак, дакле, на размеђу Паноније и Мезије. Надаље, гранична улога предела се додатно наглашава кроз унутрашњу организацију дела које је, у односу на Дунав, подељено на две целине: *цис-* односно *џранс-* Данубију. Упоредо са тиме, у самој тексту Дунав је представљен не само као административна линија, која раздваја провинције, или природна граница него и као бедем који раздваја прецизно уређене просторе Царства од неодређених пространстава варварикума. Другим речима, граница коју својим насловом, структуром и садржином – кроз сва три главна медија, слику, мапу и текст – постулира Данубијус није само физичка него је и метафизичка; она би требало да на јасан и недвосмислен начин одели апсолутну цивилизацију од једнако таквог варварства. Укратко, Марсиљи је кроз своје литерарно

дело формулисао идеју која је одјеке налазила и у Каницовим радовима огрнутим у плашт аустро(-угарског) „граничног колонијализма,” као и у оштрим одговорима на такав, суштински колонијалан, приступ из пера Милоја М. Васића. (Прото)просветитељско обличје *Данубијуса* које се огледа у његовој енциклопедијској обухватности и привидној неутралности – уз додатак ригорозности у осматрању и дескрипцији (како у тексту тако и у илустрацијама) која до тада, али ни много касније није имала премца – допринело је да оно буде погодно за бројна читања која су, неретко, била међусобно супротстављена. *Данубијус* заправо *ојриродњава* конструисану граничност ових простора, претварајући плод крајње конкретних политичких околности у ванвременску особеност тла.

Граничност овог региона и његових становника је, дакле, одређена спрам римског света. Марсиљи је, упоредо с тиме, „деварваризовао” ове просторе након неколико векова османске власти; другим речима, он је балканском пејзажу дао древно и племенито порекло. У односу на ранија дела у којима је такође афирмисано римско наслеђе, каква су она настала у оквиру протоилирског покрета – попут *Краљевсџива* Словена Марва Орбина или *Државе светије, славне и крејосне* Андрије Змајевића – *Данубијус* нуди сасвим конкретне и опипљиве трагове насупрот типизованим митовима о пореклу или замршеним генеалогијама.¹³ Опипљивост трагова прошлости на које је указао Марсиљи је, опет, погодовала настанку неких нових митова; митова којима су оправдаване војне или политичке акције и аспирације те подупиране идентитетске конструкције.¹⁴ Укратко, римски период – то је, дакле, оно *златно доба* ових простора, време када су импулси цивилизације стигли у наше крајеве и једном засвагда утиснути у тло чији су га духови (лат. *genii loci*) преносили на све његове будуће становнике, без обзира на то како су ти потоњи становници дефинисали свој етнички идентитет.

О снази наратива о римској цивилизаторској мисији као и о његовој трајној инкорпорираниости у српску науку и друштво у целини,

¹³ Mihajlović, „Preko Ilirije Do Evrope.”

¹⁴ Anthony D. Smith, *Myths and Memories on the Nation* (Oxford: Oxford University Press, 1999).

говори и пример књиге Стевана Ловчевића¹⁵ која је, стицајем околности, објављена исте године када и Васићев чланак о Виминацијуму. У питању је уџбеник за више разреде средње школе чија је друга књига посвећена целокупној историји Рима: *ab urbe condita* па све до касноантичког периода. Слика Римљана дата у овој публикацији нарочито је битна за нашу тему будући да уџбеници, по правилу, представљају саму есенцију знања, у конкретном случају – представу прошлости која није упитна ни у науци нити у друштву.¹⁶ У овој публикацији Римљани су, као и на страницама *Данубијуса*, представљени као разумни, трезвени и практични, као носитељи културних импулса и утемељитељи цивилизације где год да су се појавили па тако и на тлу Србије.¹⁷ Поменути представа римске прошлости до Ловчевића је, по свој прилици, дошла опет са немачког говорног подручја, одакле су као по правилу стизали узорни српских уџбеника током читавог XIX столећа.¹⁸ Кратку дигресију о уџбеницима историје – којима, у образовном систему Републике Србије, припада улога преношења археолошких знања до најшире јавности – требало би окончати освртом на данашње време. Наиме, поменути западни наративи о класичној прошлости, кроз које је преузимања и одговарајућа идеолошка матрица, упорно се, и притом потпуно некритички, репродукују у српском образовном систему све до данас. Тако у уџбенику за први разред гимназије, ауторки Снежане Ферјанчић и Снежане Катић,¹⁹ објављеном почетком XXI века (2003) у лекцији посвећеној Балканском полуострву под римском влашћу, наилазимо на реченице које неодољиво подсећају на, овде наведене, Марсиљијеве мисли из *Данубијуса*. Наиме, римски градови били су „полазне тачке романизације староседелаца” из којих се, како се касније додаје „ширила римска култура.”

¹⁵ Стеван Ловчевић, *Општа историја за више разреде средњих школа, књ. 2: Римљани* (Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1895).

¹⁶ Mihajlović, „Relata Refero. Перцепција античке грчке прошлости у савременом српском образовању.”

¹⁷ За шири осврт на Ловчевићев приступ романизацији вид.: Mihajlović, „Problem kulturnih odnosa,” 48–49.

¹⁸ Светозар Бошков, „Уџбеници античке историје у српским школама у 19. веку.” У *Античка и савремени свет*, ур. Ксенија Марицки Гађански (Београд: Друштво за античке студије Србије и Архив Срема, 2007), 21–32; Mihajlović, „Relata Refero.”

¹⁹ Снежана Ферјанчић и Татјана Катић, *Историја за I разред гимназије* (Београд: Завод за уџбенике, 2003).

„Мешајући се са римским грађанима, староседеоци су прихватили њихове обичаје и начин живота. Одлазили су у терме, уживали у тркама двоколица и гладијаторским борбама. Образованији људи су посећивали позоришта у којима су игране римске трагедије и комедије.”²⁰

Идиличну слику цветања културе и цивилизације – а коју је, узгред буди речено, пратила и похвала ауторки римској умешности у градњи путева и утврђења – кварили су само неизбежни *варвари*. Ипак, у римским градовима, сјајним центрима културе и романизације, биле су смештене и моћне легије чији је задатак „био да бране границе Царства од упада *дивљих варвара*.”²¹ Указивањем на подударање у ставовима о римској прошлости у *Данубијусу*, објављеном у Низоземској почетком XVIII века и српског уџбеника с почетка трећег миленијума, не имплицира се непосредна веза између ова два дела. Ова сличност, ипак, није ни пука случајност, и она говори о снази и трајности наратива који је, на овим просторима, први уобличио управо Л. Ф. Марсиљи.

У првим годинама XXI века, након такозваних демократских промена на политичкој сцени и отпочињања „процеса европских интеграција,” долази до новог, притом и најобухватнијег, продора дискурса о златној римској прошлости у јавност. Србија је, напречац, постала „завичај римских царева.” Масовна промоција овога дискурса, из које је проистекла огромна популарност, није, међутим, допринела готово никаквом одступању од давно успостављеног интерпретативног оквира римске археологије у Србији. Популарности идеје о посебности тла Србије, осим истоимене књиге Александра Јовановића (која је за десет година доживела два издања), допринела је и изложба – која је, уз логистичку и финансијску подршку Министарства спољних послова, представљена у многим светским метрополама – као и туристичка рута *Itinerarium Romanum Serbiae* – као пројекат Археолошког института подржан од неколико министарстава, као и неколико националних односно локалних музејских установа и установа заштите споменика културе), те низ пратећих манифестација. Тумачењске основе ове идеје могу се пронаћи у кратком опису пројекта *Пушчевима римских императора у Србији*:

²⁰ Ibid. 243.

²¹ Ibid. 241, нагласио В. В. М.

„Далеко од Рима, на непредвидивом Дунаву, Римско царство је установило своју границу – лимес. [...] За војском, која је разгранатом путном мрежом лако стизала из удаљених азијских и афричких провинција у најудаљеније делове западног дела Римског царства, пошли су и трговци и занатлије – тако су брзо никли градови дуж свих важних комуникација. Горња Мезија и Доња Панонија, од средине III века, за нешто мање од две стотине година су од маргиналних пограничних провинција постале средиште збивања у Царству. Подручје Илирика и његове елитне трупе изнедриле су осамнаест императора који ће владати Царством у време најдубљих криза. Од друге половине III века, па до средине IV века када је Римско царство у кризи, овај простор изузетно добија на значају.”²²

Као што видимо, овај цитат потпуно и, притом, практично до најситнијих детаља преноси топосе који се јављају и у Марсиљијевој интерпретацији римске прошлости ових простора. Ту су, дакле, и удаљена и непозната територија, и непредвидљиви Дунав односно лимес као пример својеврсног „кроћења” природе на ползу цивилизације, која се пак ширила „разгранатом путном мрежом” широм Паноније и Мезије. Уз то, упркос временском размаку од пуна три века и знатно другачијој политичкој мапи Европе, мотиви за настанак ова два пројекта готово су истоветни: еманципација овога поднебља у очима европске јавности (што је, подсетимо се, радио и Каниц отприлике на половини овог тристогодишњег периода).

Конечно, требало би напоменути и то да, иако у наслову књиге А. Јовановића стоје заједно, веза Србије односно њеног (данашњег већинског) становништва и римских царева није директна. По Јовановићу та веза проистиче из тла, то јест почива на *духу месџа*.²³ Аргументација овога аутора сјајан је пример поменутих сутеренских доприноса Л. Ф. Марсиљија епистемолошким основама српске археологије. Наиме, Јовановићево дело јесте, заправо, још једна у низу инкарнација идеје о континуитету коју је, на самом почетку институционализације српске археологије, формулисао Милоје М. Васић. Васићева идеја о континуитету у балканској историји – или како сам каже о „скоро истом реду у развоју историјском” у римско и

²² <http://viminacium.org.rs/projekti/itinerarium-romanum-serbiae/> (датум посете 15. 7. 2016.)

²³ Александар Јовановић, *Тло Србије: завичај римских царева* (Београд: Princip – Bon-art Pres, 2006).

његово доба²⁴ – има корене у академским круговима средње Европе, којима је – током XVIII и XIX столећа – *Данубијус* служио као непресушан извор података о југоистоку Европе. На тај начин, Л. Ф. Марсиљи, односно његово дело, налази се на самим почецима, данас још увек актуелне, рецепције римске прошлости у нашој археологији.

* * *

На једној од слика из поменуте серије *Шести епизода из живота Л. Ф. Марсиљија*... приказан је сусрет нашег јунака с Ибрахим-ефендијом који је, подсетимо се, био османски представник у комисији за утврђивање границе након Карловачког мира. Гроф и паша насликани су у пријатељском загрљају, а између двојице комесара, средишњим делом платна пружа се уска бела линија која представља будућу аустро-турску границу. Кроз форму уметности, Марсиљи је, дакле, приказан како дословно стоји на граници Балкана. Насупрот томе, овом књигом покушали смо да укажемо на Марсиљијев ход по границама Балкана и у пренесеном смислу. Једна од тих метафоричних граница Балкана на којој се нашао Л. Ф. Марсиљи јесте она између старог и новог – у конкретном случају и дословно: модерног – света. Нова је наука којом се Марсиљи бавио – у његовом *Данубијусу* доследно су примењени постулати такозване научне револуције, која је током XVII века полагано, али постојано утицала на темељну промену слике света. Својом готово енциклопедијском поузданошћу његов је *Данубијус*, током наредна два века, био почетна тачка за свакога ко је намеравао да се упозна с пределима који су се пружали дуж обала „панонско-мезијског” Дунава, постајући постепено део општег и подразумевајућег корпуса знања, поглавито на просторима средње Европе. Тако се Марсиљи, захваљујући своме *Дунавском делу* нашао и на *границама* читавог низа *дисциплина*: од ихтиологије и орнитологије до металургије или археологије. С *ове* стране археолошке дисциплинарне границе Марсиљи је доспео преко другог тома *Данубијуса*, списка којим је, потоњим истраживачима балканске прошлости, оставио први систематичан корпус римске материјалне културе, али и низ вредносних

---

²⁴ Васић, „Колонија Виминацијум,” 51

судова о овом одсечку прошлости Подунавља, који до данашњих дана утичу на праксу археолога и тумачења која из ње проистичу.

На самоме крају, требало би још једном потцртати и то да смо се – будући да је ова књига у првом реду посвећена рецепцији Марсиљијевог дела у српској археологији – фокусирали само на оне делове Марсиљијеве писане заоставштине који су, без већих потешкоћа, били доступни археолозима на тлу данашње Србије. Стога је, сасвим логично, највећа позорност у овој књизи посвећена *Данубијусу*, и нарочито његовом другом тому. Тиме је, међутим – како је то још пре тридесетак година истакао Петар Петровић – исцрпљен тек незнатан део заоставштине грофа Марсиљија. Попут Подунавља и Балкана пре Марсиљијевог доласка, и његова богата архивска грађа посвећена овим просторима – која се чува у Болоњи и Бечу – остала је у највећој мери неистражена. С тим у вези, ова књига је замишљена као тек први корак у даљем проучавању Марсиљијевог живота и дела. Луиђи Фердинандо Марсиљи је то својим трудом свакако заслужио, али кроз ово, симболичко „враћање дуга” и српска археологија може много тога да добије у наредним годинама и деценијама.

ON THE FRONTIERS OF THE BALKANS

L. F. MARSIGLI AND THE ROMAN HERITAGE (1683–1701)

Summary

In 1700, announcing the imminent publication of the results of his work in the Danubian region, Count Luigi Ferdinando Marsigli introduced himself to the members of the Royal Society in London, and indirectly to the entire learned community of Europe, in these two words: “Miles sum.” The laconic style, precise and concise at the same time, seems entirely appropriate when introducing a soldier and a virtuoso – a person whose life is marked by both military and scientific career paths, often intertwined without a clear line of division. More or less successfully, L. F. Marsigli took part in some of the most massive armed conflicts of his time, such as the Vienna war (1683–1699) and War for the Spanish Succession (1701–1714). On the other hand, during the decades he spent on the battlefields of Europe and engaging in diplomatic and intelligence missions, he simultaneously pursued scientific goals. The quality of his scientific results is best testified by the fact that he was awarded the membership of some of

the most prestigious learned societies of Europe, such as the Academy of Sciences in Paris and the Royal Society in London.

The aim of this book, however, is not to offer yet another biography of L. F. Marsigli. This is indeed a book about frontiers: natural and administrative, ancient and modern, cultural, religious, and last but not least, about the frontiers of disciplines. Both in spatial and temporal terms, it focuses upon a short segment of Marsigli's biography – the two decades (1683–1701) he spent in the Balkans, in the Danube valley, mainly as a soldier of the Austrian army. From a private soldier captured in the Hungarian swamps by the Tatar horsemen on their way to Vienna, over slavery in Herzegovina, to the role in the English diplomatic mission to the Sublime Porte, Marsigli reached the rank of colonel of the Habsburg army and imperial commissioner in establishing the Austrian-Turkish border after the Treaty of Karlowitz. As a member of the Austrian military and diplomatic elite, our protagonist was directly involved in the establishment of the new frontiers in the southeast of Europe. However, the eight hundred kilometers long border, from Transylvania in the east to the Adriatic in the west, did not only divide two great empires. It was not merely a political frontier, but also a linguistic, religious, cultural one. In other words, it was a border between the civilizations. At the same time, this was the first modern border in the world, marked by a constructed line of demarcation between the two territories, instead of a belt of no-man's land between border fortifications on either side. In this manner, our main character contributed to the symbolic establishment of the frontier between the old and the new.

During his stay in these parts, regardless of the many formal roles he played, Marsigli observed, measured, collected, described and/or depicted many natural and social phenomena that drew his attention. The span of his interests is best illustrated by his monumental oeuvre devoted to the river Danube – *Danubius Pannonico-Mysicus*. In six ornate volumes, printed in the publishing workshops of the Hague and Amsterdam, Marsigli presented geography, antiquities, geology, astronomy, flora and fauna of the middle Danube valley. Symbolically speaking, his work is situated at the frontier of the disciplines: *Danubius* is the forerunner in the study of the Danube valley and the Balkans in many modern academic fields.

The main focus of this book is the knowledge Marsigli produced, especially the knowledge on the Roman past of the region, being one of

the reference points of his *Danubius*. What are the theoretical foundations of this knowledge, how it was generated and subsequently transmitted, what was omitted or added in the process? In short, my research concerns the double reception, the first layer being Marsigli's interpretation of the past of the region. The second volume of *Danubius* obeys the best traditions of the 17th century antiquarianism and presents a comprehensive and systematic survey of the Roman material culture along the Danube banks of Pannonia and Moesia. The very title of the volume, coined in ancient toponyms, points to the fact that *Danubius* in general, as well as the part devoted to the antiquities of the region, is not merely a meticulous list of valuable (and partially lost in the interim) information on the middle Danube valley and its past, but a kind of interpretation at the same time. Bearing this in mind, I devoted the first part of my study to the issue of the political, scientific, cultural and social context in which the author lived and worked. On the other hand, from the middle of the 19th century, when archaeology in Serbia started establishing its disciplinary contours, the second volume of *Danubius* became the indispensable first reference for all the scholars interested in the Roman past of these lands. In this respect, Marsigli's *Danubius* presents the foundation on which the additions and/or remarks of the subsequent researchers were laid. Therefrom stems the second important issue of this book: the question of the *transmission of knowledge* bequeathed to us by L. F. Marsigli, or in other words, the issue of *reception* of this knowledge in archaeology of Serbia.

Broadly speaking, this book is generated by the intent to elucidate – hermeneutically speaking – one *history of action*. It investigates the historical impact of L. F. Marsigli, first of all of his *Danubius*, upon Serbian archaeology. In methodological terms, it follows the *externalist* approach of a detailed reading of the text, with the goal to reveal the dialectic relationship between archaeological knowledge and wider social, cultural and/or political context. In brief, this book may also be presented as a quest for three intentions: of the author, the work and the subsequent readers, myself included.

The quest begins by the general overview of the times in which Marsigli lived and worked. Europe of the 17th century was the scene of great wars, the continent was plagued by epidemics and famine, but a new science appeared in spite of all these perils. The Christian image of the world was finally suppressed and the scientific method was established,

grounded in rigorous and systematic observations and experiment. Today, the term “scientific revolution” primarily brings to mind the changes in the celestial mechanics and the names such as Copernicus and Galileo. However, more profound consequences were the product of the new organization of knowledge, presented in clear conclusions and precise measurements, classifications and tables, at the same time heavily rooted in the previous traditions. The scientific revolution changed the Western conception of an individual, society and the purpose of life, and profoundly influenced Marsigli’s worldview.

L. F. Marsigli was born in 1658, at the height of the revolution, in Bologna – the city honoured by the title of *mater studiorum*, as one of six children of Count Carlo Marsigli and his wife Margarita Ercolani. The third chapter here presents in short the general course of Marsigli’s life. Thanks to his noble origins, he received thorough, though informal education in his hometown, attending private classes in biology, anatomy, and mathematics, choosing these areas of knowledge as a true child of his time. In his twenties, having travelled extensively over the Apennine peninsula, he set off to his first overseas journey as a member of the diplomatic mission to the Sublime Port, led by the ambassador Pietro Civran. In the decades to come, he travelled all over Europe: from Constantinople in the southeast to London in the northwest, changing numerous roles – his wartime luck was erratic in the battles on the Danube and the Rhine, and he was a diplomat and an intelligence officer throughout Italy and the Balkans. In all these places and in all his roles, he managed to pursue his scholarly work. In the Ottoman capital he uncovered the secret of the Bosphorus currents, in the south of France he scrutinized the marine flora and fauna, above all the corals. His devotion to science is apparent in his role of the patron – he abundantly helped numerous scholars and artists from Bologna, and the famous institute he bequeathed to the town where he was born and eventually died (1730) is still active today.

The next chapter is devoted to Marsigli’s study of the Danube valley and the Balkans. He first reached these parts during his first journey to Constantinople, but the major part of his sojourn in the Balkans is linked to the Vienna war. Marsigli’s scholarly curiosity, the prime precondition for the emergence of his study of the Danubian world, was first raised by the encounter with the remnants of the ancient Roman towns, monuments and roads in Srem and the Iron Gates in 1689 and 1690. This was the

encounter with the material remains of the past he considered familiar, and yet quite unexpectedly scattered over the distant and unfamiliar land. However, it would be grossly oversimplified to reduce the monumental result of this encounter – manifested in six volumes opulent both in terms of their content and form – to the endeavor of an individual supported by a narrow circle of friends, aimed at satisfying personal curiosity. Namely, along with the help of his friends and/or his old teachers, Marsigli was encouraged to produce his masterpiece from two very important sources. Firstly, the members of the Royal Society of London, in the person of the Chaplain George Ashe, whom he personally met in Vienna, shown substantial interest for Marsigli's study of the lands previously almost inaccessible to the Westerners. The support was soon to be formalized through the admission to the ranks of this learned society. Along with the encouragement from the scholarly circles of the British Isles, a much more concrete support came from the Vienna court, from the emperor Leopold himself, and from his army. Although Marsigli was independent in his work, in terms of the choice of topics and the manner of study, and he conducted his research when relieved from his officer's duties, it should be borne in mind that at all times he had the logistic support of the troops he commanded. The soldiers of Leopold's army greatly contributed to the creation of *Danubius*, working in field surveys, measuring and collecting samples.

Poetically speaking, count Marsigli first took part in conquest by sword, subsequently appropriating the Balkan lands by his pen. The middle Danube valley is appropriated in the pages of *Danubius* in two distinct manners – *classification* and *classicization* – and the goal is achieved through three key media – map, image, and text. Each of the phenomena presented in the six volumes – flora, fauna, minerals, remnants of distant past, settlements, rivers – is carefully mapped, drawn and/or described. In other words, these phenomena are located in the system postulated by the work itself (and its author). So the relief itself, along with its animate and inanimate contents, is neatly ordered in the pages of *Danubius* according to precise divisions, reducing the extremely complex (if not outright chaotic!) reality of the world to smaller manageable units.

The next three chapters are devoted to the previously mentioned second layer of reception – that of Marsigli's work in Serbian archaeology. Firstly, the rapport to *Danubius* is scrutinized from the middle of the 19th

century to 1945, i.e. to the end of the Second World War and radical social changes in Yugoslavia, influencing in many ways both theoretical and practical aspects of Serbian archaeology. As early as at the moment of achieving informal state independence, the members of the young Serbian scientific community turned to Marsigli's work as the reliable ally in their attempts to solve the riddle of the remote past of their land. When Felix Kanitz was invited by the Serbian rulers to produce the publications presenting Serbia to the wide European audience, he travelled through the land on several occasions spanning several decades, following the maps, images and text of *Danubius*. However, although Kanitz never concealed the influence of Marsigli in his work and spoke of him with great admiration, he indirectly caused the relatively swift disappearance of the Count from the focus of Serbian archaeology. Firstly, as the collateral consequence of Kanitz's conflict with two pioneers of the discipline in the country - Mihajlo Valtrović and Miloje M. Vasić, caused by personal and partially ideological reasons, all the writers of travelogues and so-called older authors were banished from Serbian archaeology. On the other hand, after the "rehabilitation" of Kanitz by Vasić, it was the former's work that was established as the standard, obliterating the work of all the precursors, including Marsigli.

The general attitude to Marsigli's work did not change significantly after the Second World War, in spite of the ceremonial emphasis on the discontinuity to the situation prior to the establishment of "socialist society" and the renewed vigor of institutionalization of archaeology in Serbia/Yugoslavia and specialization of various scholars. In the years immediately after the War, when centralized, planned and systematic research was launched, *Danubius* was listed as the "oldest literature," along with the other texts easily replaced by the work of more recent scholars. Additionally, the "absence" of Marsigli's work from Serbian/Yugoslav archaeology during this period is caused by the fact that the regions covered by *Danubius* simply were not in the focus of research interests. During the 1960s, when systematic research of the region of the Iron gates started, the reception of *Danubius* greatly changed. Soon Marsigli's writings became indispensable during the systematic field surveys and excavations. From then on, the authenticity and value of *Danubius* for the archaeology of the Roman period is not questioned, and its author is presented as the trustworthy witness of the times past, pioneer of the study into the Roman antiquities, testifying for the material remains in much better state of preservation. On the other

hand, the changes in archaeology in Yugoslavia after the Second World War, reflected primarily in the area of research methodology, influenced the development of a specific attitude towards *Danubius*. Archaeologists were focused almost exclusively upon “material,” perceived according to the positivistic pre-conceptions as “speaking for itself.” Therefore, in spite of becoming the vital point in initial phases of research into the Roman sites, Marsigli’s work is totally deprived of its context. In the fervent quest for facts facilitating the search for the Roman sites and their spatial relations, the “reading” of *Danubius* is reduced to superficial glancing, and the absolute priority is assigned to maps and/or ground plans, so that the whole oeuvre is labeled as an *atlas*.

The final seventh chapter offers my personal reckoning of Marsigli’s contribution to Serbian archaeology. The context of writing of *Danubius* is commented, as well as its reception in Serbian archaeology, oscillating from uncritical praise to total rejection of our protagonist and his work. Finally, having summarized these more or less obvious contributions of Marsigli to the study of the Roman past in the territory of Serbia, I tried to point to some additional, *suterrain* contributions to archaeology and the general public discourse on the Roman past in our country. Basically, this final chapter investigates Marsigli’s role in the establishment of two *topoi* – fixed patterns of thought, standardized descriptions and/or generally accepted metaphors, built into the epistemological foundations of our discipline. The first topos concerns the *liminality* of these lands, and the second one depicts their *golden age*, though it is difficult to draw a clear line of distinction among the two. We should remember that, after several centuries of the Ottoman domination, Marsigli was the first in the modern history to “de-barbarize” the region in a purely scientific way. In *Danubius* he imbued the Danube valley and the Balkans with the classical character, ascribing to them the noble Roman origins. From the times of Marsigli, the Roman period became the golden age of these lands, the time when they were reached by the civilization impulses, to be imprinted upon the soil once and for all, and to be transferred further on by the *genii loci* to the subsequent inhabitants and nations. For example, almost three centuries after the publication of *Danubius* – or the death of the author, according to Roland Barthes – the outline of his ideas can be traced in the projects financially and logistically supported by the Ministry of Culture

of the Republic of Serbia, presenting our country as the “homeland of the Roman emperors.”

Finally, it should be stressed that this book – dedicated to the reception of Marsigli’s work in Serbian archaeology – is focused only upon its parts that could have been accessible to the archaeologists working in the area of the present Republic of Serbia. However, this is only a part of the legacy of Count Marsigli. Just like the Danube valley before his arrival, the rich archival material devoted to these lands, today under custody in Bologna and Vienna, remains mainly uncharted. Therefore the aim of this book is to offer the first step in a more detailed study of Marsigli’s life and work. He certainly deserves it, but at the same time, by symbolically “paying back this debt,” Serbian archaeology may gain a lot in the years and decades to come.

ИЛУСТРАЦИЈЕ

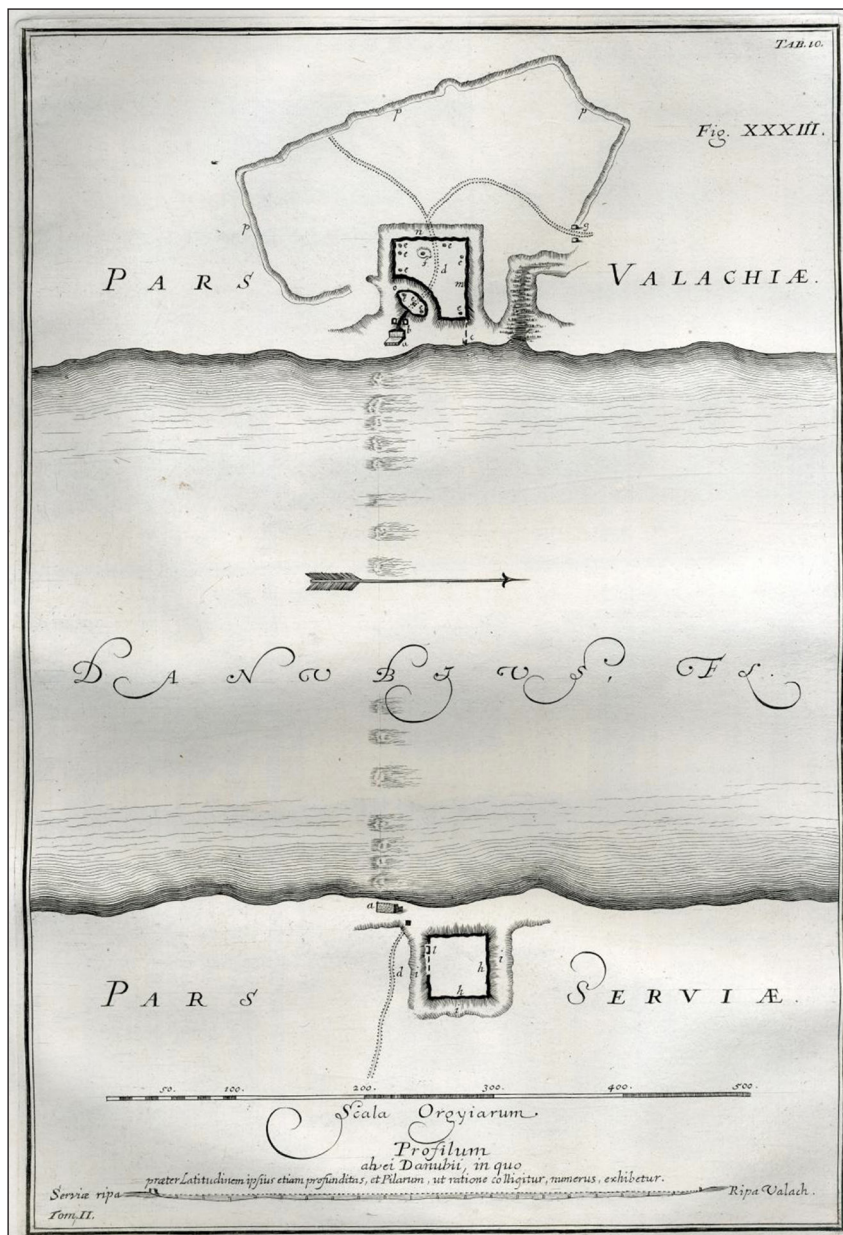
Слика 1. Л. Ф. Марсиљи, Општа карта Дунавског слива
(*Danubius Pannonico-Mysicus*, T. I)

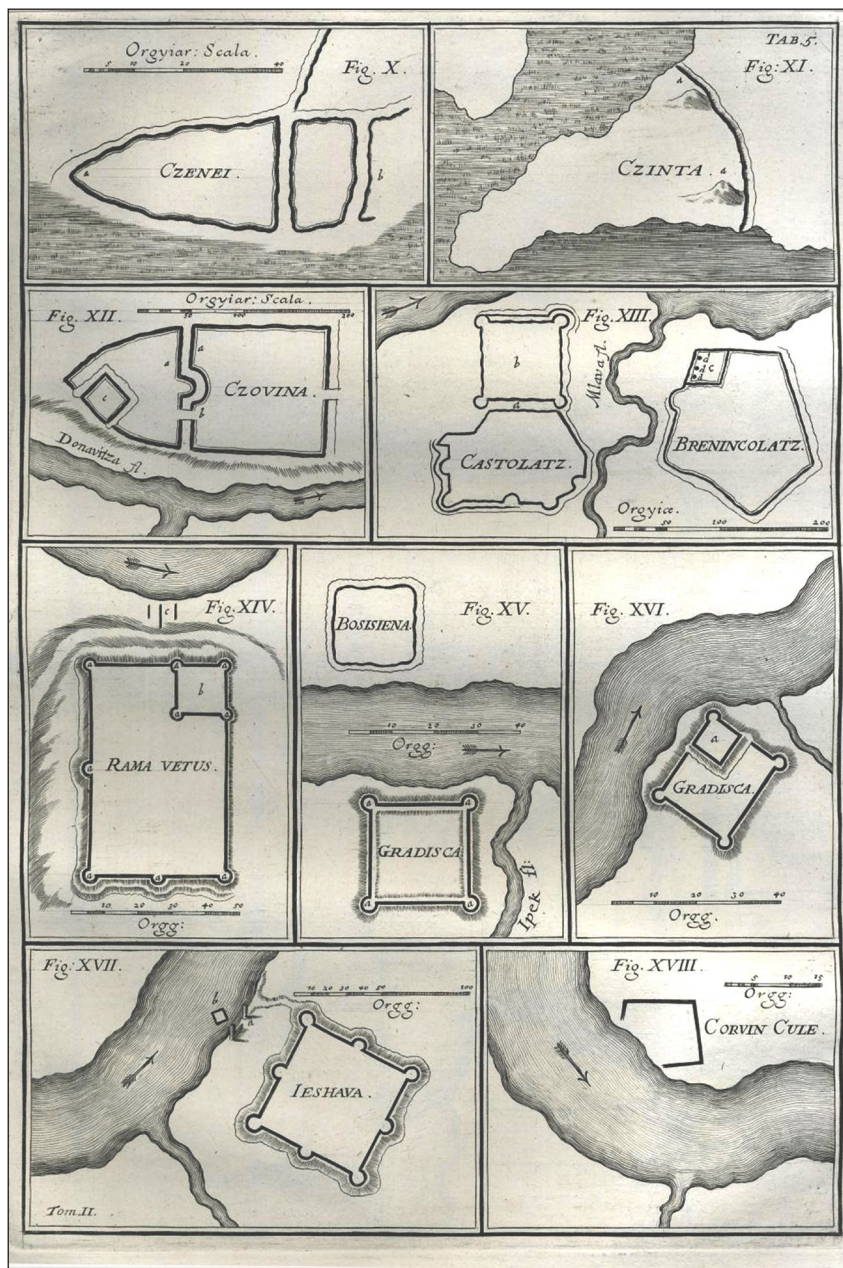
Слика 2. Л. Ф. Марсиљи, Карта Дунавског слива, секција XII, од Бановаца до Костолца (*Danubius Pannonico-Mysicus*, T. I)

Слика 3. Л. Ф. Марсиљи, Карта Дунавског слива, секција XIII, од Браничева до Голупца (*Danubius Pannonico-Mysicus*, T. I)

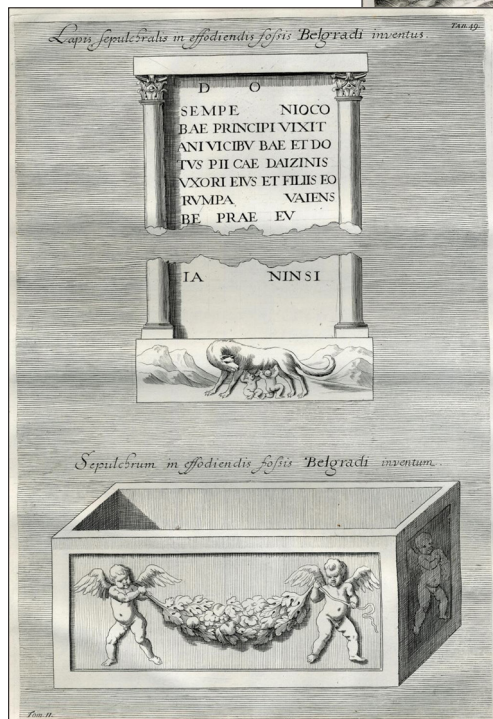

Слика 4. Л. Ф. Марсиљи, цртеж остатака Трајановог моста с леве и десне обале Дунава (*Danubius Pannonico-Mysicus*, Т. II)

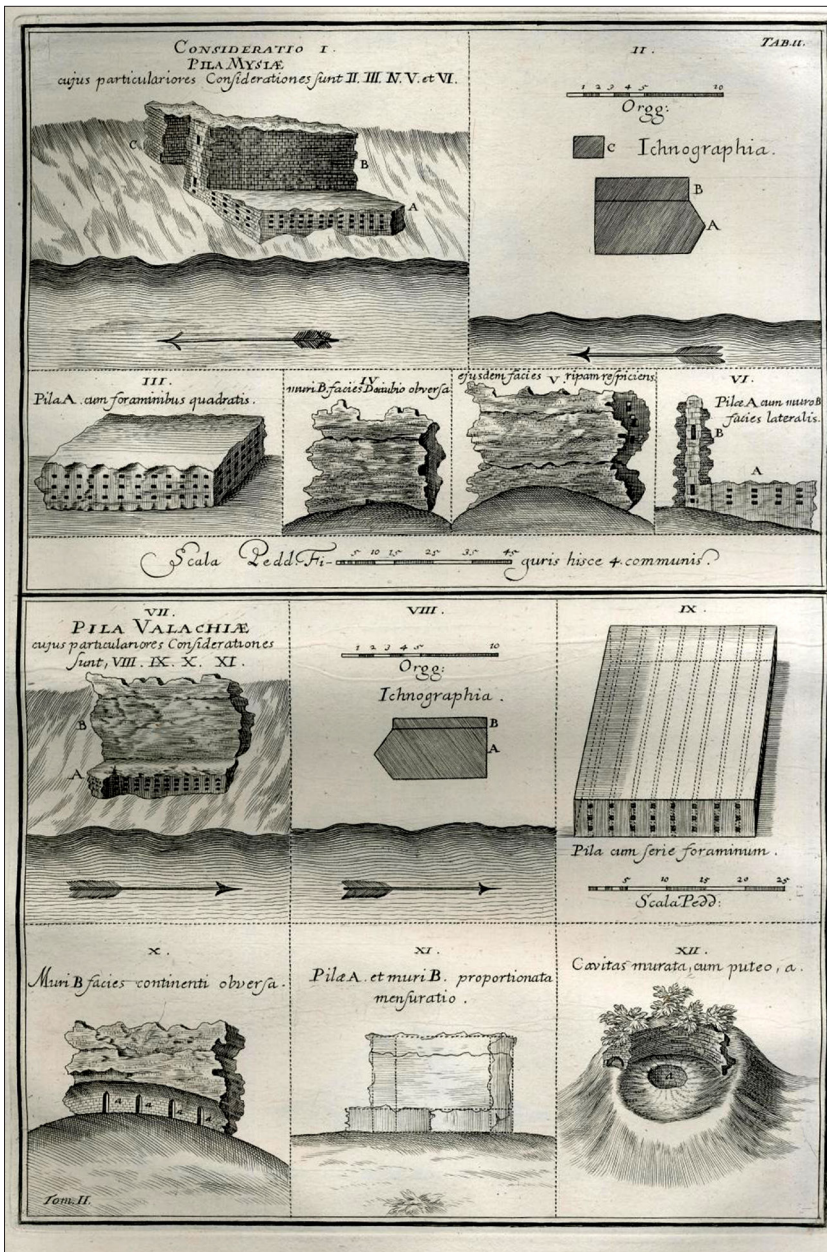

Слика 5. Л. Ф. Марсиљи, тлоцрти утврђења дуж обале Дунава (Danubius Pannonico-Mysicus, Т. II)

Слика 6.
Л. Ф. Марсиџи, цртежи
архитектонских и
нумизматичких налаза
(*Danubius Pannonico-
Mysicus*,
Т. II)

Слика 7.
Л. Ф. Марсиџи,
цртежи
епиграфских
споменика
(*Danubius
Pannonico-Mysicus*,
Т. II)

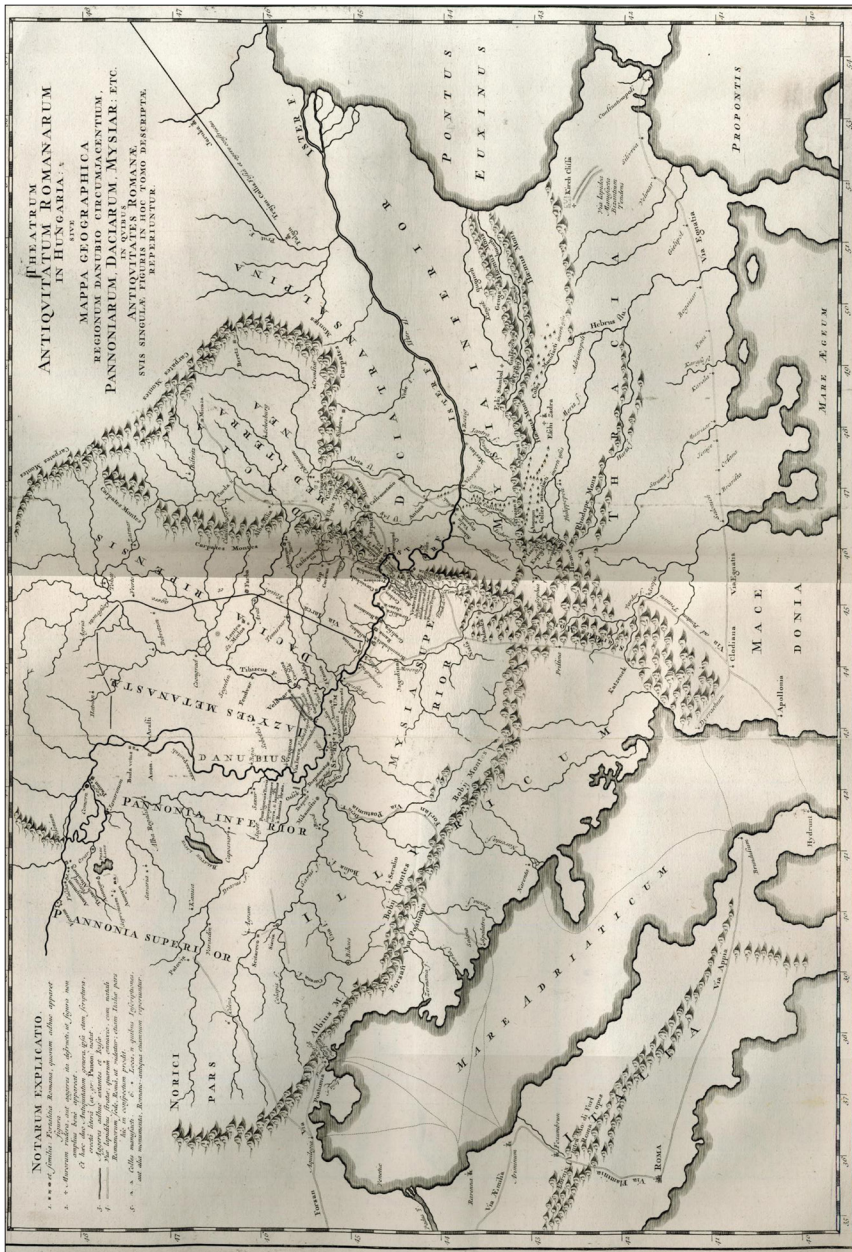

Слика 8. Л. Ф. Марсиљи, цртежи остатака стубова Трајановог моста
(Danubius Pannonico-Mysicus, Т. II)

Слика 9. Л. Ф. Марсиљи, фронтиспис другог тома
(*Danubius Pannonico-Mysicus*, Т. II)

Слика 10. Л. Ф. Марсиџи, мапа римских путева у Италији и на Балкану (*Danubius Pannonico-Mysicus*, Т. II)

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

ИЗВОРИ

- Marsigli, Luigi Ferdinando. *Autobiografia di Luigi Ferdinando Marsili, messa in luce Nel II centenario dalla morte di lui dal Comitato Marsiliano*, a cura di Emilio Lovarini. Bologna: Nicola Zanicheli, 1930.
- . *Bevanda Asiatica, Brindata All'Eminentissimo Bonvisi*. Vienna: Gio. van Ghelen, 1685.
- . *Danubialis Operis Prodrumus, Ad Regiam Societatem Anglicanam*. Norimbergae: JA Endteri filios, 1700.
- . *Danubius Pannonico-Mysicus: Observationibus Geographicis, Astronomicis, Hydrographicis, Historicis, Physicis Perlustrarus et in Sex Tomos Digestus. Tomus Primus*. Hagae: P. Gosse – R.C. Alberts – P. de Hondt, 1726.
- . *Danubius Pannonico-Mysicus: Observationibus Geographicis, Astronomicis, Hydrographicis, Historicis, Physicis Perlustrarus et in Sex Tomos Digestus. Tomus Secundus*. Hagae: P. Gosse – R.C. Alberts – P. de Hondt, 1726.
- . *Histoire Physique de La Mer*. Amsterdam: De'Pens de la Compagnie, 1725.
- . *La Schiavitù del Generale Marsigli sotto i Tartati e i Turchi da lui stesso narrata*, a cura di Emilio Lovarini. Bologna: Nicola Zanicheli, 1931.
- . *Osservazioni intorno al Bosforo Tracio ovvero Canale Di Constantinopoli rappresentate in lettera alla Sacra Real Maestá Cristina Regina Di Svezia Da Luigi Ferdinando Marsigli*. Roma: Nicoló Angelo Tinassi, 1681.
- . *Relation Dessen, Das Ludwig Ferdinand Marsigly Bey Anlaß Der Ubergab Breysachs Beegnet*, 1705.
- . *Stato Militare Dell'Imperio Ottomanno, Incremento e Decremento Del Medesimo*. Haya: Pietro Gosse, 1732.

ЛИТЕРАТУРА

- Ashworth, William B. Jr. "Natural History and the Emblematic World View." In *The Scientific Revolution: The Essential Readings*, edited by Marcus Hellyer, 132–156. Malden, MA: Blackwell Publishing Ltd, 2003.
- Babić, Staša. "Greeks, Barbarians and Archaeologists: Mapping the Contact." *Ancient East & West* 6 (2007), 73–89.
- . "Janus on the Bridge: A Balkan Attitude towards Ancient Rome." In *Images of Rome. Perceptions of Ancient Rome in Europe and the United States in the Modern Age*, Hingley, R., 167–182. *Journal of Roman Archaeology Supplementary Series Number 44*, 2001.
- . „Prošlost kao drugi – drugi kao prošlost.” *Etnoantropološki problemi* 5, no. 2 (2010), 259–268.
- Babić, Staša, & Miodrag Tomović. *Milutin Garašanin: razgovori o arheologiji*. Beograd: 3T, 1996.
- Bacon, Francis. "Of Travel," 1625. <http://www.authorama.com/essays-of-francis-bacon-19.html>.
- Bandović, Aleksandar. „Muzejski kurs i arheologija u Drugom svetskom ratu u Beogradu.” *Etnoantropološki problemi* 9, no. 3 (2014), 625–645.
- Bene, Sandor. "ACTA PACIS – PEACE WITH THE MUSLIMS (Luigi Ferdinando Marsili's Plan for the Publication of the Documents of Karlowitz Peace Treaty)." *Camoniae Hungaricae* 3 (2006), 113–146.
- . "Illyria or What You Will: Luigi Ferdinando Marsigli's and Pavao Ritter Vitezović's 'Mapping' of the Borderlands Recaptured from the Ottomans." In *Whose Love of Which Country*, edited by Balázs Trencsényi and Márton Zászkaliczky, 351–403. Leiden: Brill, 2010.
- Ber, Vivijan. *Uvod u socijalni konstrukcionizam*. Beograd: Zepter Book World, 2001.
- Black, Jeremy. *Maps and Politics*. London: Reaktion Books, 2000.
- Blažević, Zrinka. *Ilirizam prije ilirizma*. Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga, 2008.
- Blek, Džeremi i Donald M. Makrejld. *Izučavanje istorije*. Beograd: Clio, 2007.
- Borm, Jan. "Defining Travel Writing: On the Travel Book, Travel Writing and Terminology." In *Perspectives on Travel Writing*, edited by Glenn Hooper and Tim Youngs, 13–26. Aldershot: Ashgate, 2004.
- Bortolotti, Ilaria. "Viaggi e comunicazione scientifica nelle dissertazioni epistolari di Luigi Ferdinando Marsili," 2015. https://www.academia.edu/11176461/Viaggi_e_comunicazione_scientifica_nelle_dissertazioni_epistolari_di_Luigi_Ferdinando_Marsili_II_Convegno_Internazionale_C._R._E._S._Epistolarità_fittizia_.
- Бошков, Светозар. „Уџбеници античке историје у српским школама у 19. веку.” У *Анџика и савремени свей*, ур. Ксенија Марицки Гађански, 21–32. Beograd: Друштво за античке студије Србије и Архив Срема, 2007.

- Бошковић, Ђурђе. „Осврт на стогодишњу уређивачку политику Старинара.” *Старинар XXXV* (1984), 1–7.
- . „Развој археолошке науке после ослобођења.” У *Сјоменица Српској Археолошкој Друшћива 1883–1983*, ур. Милутин Гарашанин, 41–75. Београд: Српско археолошко друштво, 1983.
- Брајзах, Ернст. *Историографија: сјари век, средњи век, ново доба*. Београд: Clio, 2009.
- Branch, Jordan. “Mapping the Sovereign State: Technology, Authority, and Systemic Change.” *International Organization* 65, no. 1 (2011), 1–36.
- Briggs, Robin. “Embattled Faiths: Religion and Natural Philosophy.” In *Early Modern Europe: An Oxford History*, edited by Euan Cameron. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- Brizzi, Giovanni. “Luigi Ferdinando Marsigli e le strutture romane sul Danubio.” In *La scienza delle armi: Luigi Ferdinando Marsili 1658–1730*, a cura di Museo di Palazzo Poggi, 53–57. Bologna: Pendragon, 2012.
- Brodel, Fernan. *Mediteran: prostor i istorija*. Београд: Centar za geopolitiku, 1995.
- Brummet, Palmira. “A Kiss Is Just a Kiss. Rituals of Submission Along the East–West Divide.” In *Cultural Encounters between East and West, 1453–1699*, edited by Matthew Birchwood and Matthew Dimmock, 107–131. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2005.
- Burdije, Pjer. *Distinkcija: društvena kritika suda*. Podgorica: CID, 2013.
- Burns, William E. *The Scientific Revolution: An Encyclopedia*. Santa Barbara: ABC-CLIO, 2001.
- Campbell, Mary Baine. “Travel Writing and Its Theory.” In *The Cambridge Companion to Travel Writing*, edited by Peter Hulme and Tim Youngs, 261–278. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Carter, Paul. *The Road to Botany Bay: An Exploration of Landscape and History*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2010.
- Cavazza, Marta. “Early Work on Electricity and Medicine in the Bologna Academy of Sciences: Laura Bassi and Giuseppe Veratti.” In *Electricita and Life: Episodes in the History of Hybrid Objects*, edited by Giuliano Pancaldi, 7–33. Bologna: Università di Bologna, Dipartimento di Filosofia, Centro Internazionale per la Storia delle Università e della Scienza, 2011.
- . “Marsili, Antonio Felice.” *Dizionario Biografico Degli Italiani – Volume 70*, 2008. http://www.treccani.it/enciclopedia/antonio-felice-marsili_%28Dizionario_Biografico%29.
- . “Marsili (or Marsigli), Luigi Ferdinando.” *New Dictionary of Scientific Biography Vol. 5*. Thomson Gale, 2008.
- Cherry, John. “Travel, Nostalgia, and Pausanias’s Giant.” In *Pausanias: Travel and Memory in Roman Greece*, edited by Susan E. Alcock, John F. Cherry and Jas Elsner, 247–255. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Clif, Andrew D., Matthew Smallman-Raynor and Peta M. Stevens. “Controlling the Geographical Spread of Infectious Disease: Plague in Italy, 1347–1851.” *Acta Medico-Historica Adriatica* 7, no. 2 (2009), 197–236.

- Цвјетићанин, Тајјана. „Феликс Каниц и античко наслеђе на тлу Србије.” У *Слике са Балкана Феликса Каница*, ур. Ђорђе С. Костић, 155–168. Београд: Народни музеј у Београду, 2011.
- Чубриловић, Васа. *Босански усџанак 1875–1878*. Београд: Балканолошки институт САНУ, 1996.
- Davies, Norman. *Europe – a History*. New York: Oxford University Press, 1996.
- Deák, Antal András. *Discovery of the Danube*. Budapest: Vízügyi Múzeum, Levéltár és Könyvtárgyűjtemény, 2004. <http://www.dunamuzeum.hu/public/deaka/adunafelfedezeseangol.pdf>.
- . *Maps from under the Shadow of the Crescent Moon*. Esztergom: Vizugy Múzeum Levéltar es Könyvtárgyűjtemeny, 2006. <http://www.dunamuzeum.hu/public/deaka/felholdangol.pdf>.
- Deák, Antal András, Miljenko Lapaine and Ivka Kljajić. “Johann Christoph Müller.” *Kartografija i geoinformacije* 3 (2004), 68–80.
- Del Lungo Camiciotti, Gabriella. “Letters and Letter Writing in Early Modern Culture: An Introduction.” *Journal of Early Modern Studies* 3 (2014), 17–35.
- Деретић, Јован. „Класична традиција у српској књижевности.” У *Анџичке сџудије код Срба*, ур. Миодраг Стојановић, 13–20. Београд: Балканолошки институт САНУ, 1989.
- Díaz-Andreu, Margarita. *A World History of Nineteenth-Century Archaeology: Nationalism, Colonialism and the Past*. Oxford, UK: Oxford University Press, 2007.
- Dietler, Michael. “The Archaeology of Colonization and the Colonization of Archaeology – Theoretical Challenges from an Ancient Mediterranean Colonial Encounter.” In *The Archaeology of Colonial Encounters – Comparative Perspectives*, edited by G. J. Stein, 33–68. Santa Fe: School of American Research Press, 2005.
- Димић, Жарко. *Велики бечки рај и Карловачки мир (Хронологија)*. Београд: Верзал прес, 1999.
- Dimitrijević, Danica. „Истраживање римског лimesа у истоћном Срему с посебним освртом на питање комуникација.” *Осијеџки зборник* XII (1969), 81–121.
- Димитријевић, Даница. „Рад земунског Народног музеја на римском лимесу у Срему.” *Сџаринар* VII–VIII (1958), 299–308.
- . „Сапаја, римско и средњовековно утврђење на острву код Старе Паланке.” *Сџаринар* XXXIII–XXX (1984), 29–59.
- Драгашевић, Јован. „Археологијско-географијска истраживања.” *Гласник Српској научној друштва* XLV (1877), 1–128.
- Dumont, Jean. *Corps Universel Diplomatique Du Droit Des Gens. Tom. VII, Partie I*. Amsterdam et La Haye: Brunel et comp., 1731.
- Dyson, Stephen L. *In Pursuit of Ancient Pasts*. Yale University Press, 2006.
- Џонсон, Метју. *Археолошка теорија*. Београд: Клио, 2008.

- Dorđević, Maja. "Contributions to the Study of the Roman Limes in South Banat." In *Roman Limes on the Middle and Lower Danube*, edited by Petar Petrović, 125–133. Belgrade: Archaeological Institute, 1996.
- Ђурић, Ђорђе. „Европски утицаји на нововековну српску историографију, од средине XVIII до средине XIX века.” Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду, 2010.
- Edney, Matthew. "Theory and History of Cartography." *Imago Mundi* 48 (1996), 185–191.
- Eko, Umberto. *Granice tumačenja*. Beograd: Paidea, 2001.
- Emiralioglu, Pinar. *Geographical Knowledge and Imperial Culture in the Early Modern Ottoman Empire*. Farnham: Ashgate Publishing Limited, 2014.
- Euben, Roxanne L. *Journeys to the Other Shore: Muslim and Western Travelers in Search of Knowledge*. Princeton: Princeton University Press, 2006.
- Fantuzzi, Giovanni. *Memorie della vita del generale Co: Luigi Ferdinando Marsigli dedicate all' Emo e Revmo Sig. Cardinale Lazzaro Opizio Pallavicini*. Bologna: Istituto delle Scienze, 1770.
- Fehér, Geza. *Fülöp Félix, "A Balkán Kolombusa" élete és munkássága 1829–1904*. Budapest: Franklin Társulat, 1932.
- Ферјанчић, Снежана и Татјана Катић. *Историја за I разред гимназије*. Београд: Завод за уџбенике, 2003.
- Фуко, Мишел. *Надзирати и кажњавати*. Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1997.
- Fuko, Mišel. *Моћ/Znanje: odabrani spisi i razgovori 1972–1977*. Novi Sad: Mediteran Publishing, 2012.
- . *Riječi i stvari*. Beograd: Nolit, 1971.
- Gadamer, Hans Georg. *Istina i metoda*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1978.
- Гајић, Александар. „Луиђи Ф. Марсиљи и сремски сектор Дунава у делу Danubius Pannonico-Mysicus.” *Istraživanja* 24 (2014), 149–159.
- Gak, Natali. „Načelo Uti possidetis.” Univerza v Ljubljani, 2013.
- Гарашанин, Милутин и Драга Гарашанин. *Археолошка налазишта у Србији*. Београд: Просвета, 1951.
- Gherardi, Raffaella. "Introduzione. sul confine dell'Impero e dell'Europa: la 'prudenza Politica' e la scienza di Luigi Ferdinando Marsili." In *La politica, la scienza, le armi: Luigi Ferdinando Marsili e la costruzione della frontiera dell'Impero e dell'Europa*, a cura di Raffaella Gherardi, 7–19. Bologna: CLUEB, 2010.
- . "Introduzione." In *L. F. Marsili, relazioni dei confini della Croazia e della Transilvania a Sua Maestà Cesarea (1699–1701)*, edited by Raffaella Gherardi. Modena: Mucchi, 1986.
- . *Potere e costituzione a Vienna fra Sei e Settecento: il „buon Ordine” di Luigi Ferdinando Marsili*. Bologna: Il Mulino, 1980.
- . *Relazioni dei confini della Croazia e della Transilvania a Sua Maestà Cesarea (1699–1701)*. Bologna: Mucchi, 1986.

- . “Scienza e governo della frontiera: Il problema dei confini balcanici e danubiani nella Pace Di Carlowitz.” *Il Pensiero politico* XXXII, no. 3 (1999), 323–351.
- Gillings, Mark. “Chorography, Phenomenology and the Antiquarian Tradition.” *Cambridge Archaeological Journal* 21, no. 1 (2011), 53–64.
- Glyn, Daniel. *One Hundred and Fifty Years of Archaeology*. London: Duckworth, 1975.
- Godlewska, Anne. “Map, Text and Image. The Mentality of Enlightened Conquerors: A New Look at the Description de l’Egypte.” *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series* 20, no. 1 (1995), 5–28.
- Goldhill, Simon. *Love, Sex and Tragedy. Why Classics Matters*. London: John Murray, 2004.
- Горенц, Марсел и Даница Димитријевић. „’Градина’ у Старом Сланкамену. запажања у вези са археолошким истраживањима у 1955. години.” *Раг Војвођанских Музеја* 5 (1956), 150–155.
- Grafton, Anthony. “A Sketch Map of a Lost Continent: The Republic of Letters.” *Republics of Letters. A Journal for the Study of Knowledge, Politics, and the Arts* 1, no. 1 (2009), 1–18.
- Grbić, Miodrag. *Limes u Jugoslaviji I*. Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije, 1961.
- Grgurević, Dražen. „Botanički vrt u Padovi.” *Šumarski list* 131, no. 3–4 (2007), 155–158.
- Грин, Кевин. *Увод у археологију*. Београд: Клио, 2003.
- Gronden, Žan. *Uvod u filozofsku hermeneutiku*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2010.
- Gross, Mirjana. *Historijska Znanost : Razvoj, Oblik, Smjerovi*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, 1976.
- Gullino, Giuseppe and Cesare Pretti. “Marsili, Luigi Ferdinando.” *Dizionario Biografico Degli Italiani*, 2008. http://www.treccani.it/enciclopedia/luigi-ferdinando-marsili_%28Dizionario-Biografico%29.
- Гвозден, Владимир. „Има ли путопис своју теорију.” *Путопис – часопис за њујоркску књижевност* 1–2 (2012), 183–194.
- . „Како читати путопис.” n.d. https://www.nb.rs/view_file.php?file_id=731.
- . *Српска њујорксна култура 1914–1940*. Београд: Службени гласник, 2011.
- Habermas, Jürgen. “Modernity: An Incomplete Project.” In *The Anti-Aesthetic: Essays on Post-Modern Culture*, edited by Hal Foster, 3–15. Port Townsend: Bay Press, 1983.
- Hardwick, Lorna and Christopher Stray. “Introduction: Making Connections.” In *A Companion to Classical Receptions*, edited by Lorna Hardwick and Christopher Stray, 1–9. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2008.

- Harley, John Brian. "Maps, Knowledge, and Power." In *The Iconography of Landscape: Essays on the Symbolic Representation, Design and Use of Past Environments*, edited by Denis Cosgrove and Stephan Daniels, 277–312. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- . "Silences and Secrecy: The Hidden Agenda of Cartography in Early Modern Europe." *Imago Mundi* 40 (1988), 57–76.
- Hellyer, Marcus. *The Scientific Revolution: The Essential Readings*. Malden, MA: Blackwell Publishing Ltd, 2003.
- Henry, John. *The Scientific Revolution and Origins of Modern Science*. Basingstoke: Palgrave, 2002.
- Hobsbom, Erik i Terens Rejndžer, ur. *Izmišljanje tradicije*. Beograd: XX vek, 2002.
- Horkheimer, Max and Theodor W. Adorno. *Dialectic of Enlightenment*. New York: Herder and Herder, 1972.
- Horst, Dreitzel. "Hermann Conring und die Politische Wissenschaft seiner Zeit." In *Hermann Conring (1606–1681): Beiträge zu Leben und Werk*, hrsg. Michael Stolleis, 135–172. Berlin: Duncker & Humboldt.
- Humphreys, S. C. "Classics and Colonialism: Towards an Erotics of the Discipline." In *Disciplining Classics - Altertumswissenschaft Als Beruf*, edited by Glen W. Most, 207–51. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2002.
- Ingrao, Čarls. *Habzburška monarhija 1618–1815*. Beograd: Centar za regionalizam i Zadruga Res Publica, 2014.
- Јанкулов, Борислав. „Утврђења Римљана и варвара из доба Сеобе народа у Бачкој и Банату.” *Раг војвођанских музеја* 1 (1952), 7–37.
- Jarcho, Saul. "Some Early Italian Epidemiological Maps." *Imago Mundi* 35 (1983), 9–19.
- Јовановић, Александар. *Тло Србије: завичај римских царева*. Beograd: Princip - Bonart Pres, 2006.
- Јордовић, Часлав. „Остаци римског пута у Ђердапској клисури.” *Сѿаринар XXXIII–XXX* (1983), 365–369.
- Kaler, Džonatan. *Teorija književnosti. Sasvim kratak uvod*. Beograd: Službeni glasnik, 2009.
- Kaljanac, Adnan. *Historija arheologije. U potrazi za prošlošću*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, 2014.
- Kanitz, Felix. *Serbien. Historisch-Ethnographische Reisestudien aus den Jahren 1859–1868*. Leipzig: Verlagsbuchhandlung von Hermann Fries, 1868.
- Каниц, Феликс. *Србија. Земља и сѿановништво од римској доба до краја XIX века. Прва књига*. Beograd: Српска књижевна задруга – ИРО Рад, 1985.
- Катанчић, Матија Петар. „Спомен Београда, негдашњег Singidunuma.” *Гласник Друштва србске словесности* 5 (1853), 113–211.
- Klaić, Vjekoslav. *Život i djela Pavla Rittera Vitezovića (1652-1713)*. Zagreb: Matica Hrvatska, 1914.

- Korać, Miomir. "Late Roman and Early Byzantine Fort of Ljubicevac." In *Roman Limes on the Middle and Lower Danube*, 105–9. Belgrade: Archaeological Institute, 1996.
- Korošec, Josip. „Prvo posvetovanje jugoslovenskih arheologov.” *Zgodovinski časopis* 4 (1951), 212–218.
- Kostić, Đorđe S. *Dunavski limes Feliksa Kanica*. Beograd: Arheološki institut i Centar za nove tehnologije, 2011.
- Ковијанић, Гаврило. „Вук Караџић, званична Србија и Феликс Филип Каниц (1829-1904): Архивски извори.” *Ковчежић* 11 (1973), 164–174.
- Kurat, Akdes Nimet and John Selwyn Bromley. "The Retreat of the Turks, 1683–1730." In *A History of the Ottoman Empire to 1730: Chapters from The Cambridge History of Islam and The New Cambridge Modern History*, edited by Vernon J. Parry and Michael A. Cook, 178–220. Cambridge: Cambridge University Press, 1976.
- Levi-Strauss, Claude. *Tužni tropi*. Zagreb: Zora, 1960.
- Lodovisi, Achille. "Come nasce una frontiera: le ricognizioni di Luigi Ferdinando Marsili sul nuovo limes balcanico." In *La scienza delle armi: Luigi Ferdinando Marsili 1658–1730*, a cura del Museo di Palazzo Poggi, 167–173. Bologna: Pendragon, 2012.
- Longhena, Mario. *Il Conte L. F. Marsili. Un uomo d'arme e di scienza*. Milano: Edizioni Alpes, 1930.
- Лори, Бернард. „Феликс Каниц и Гијом Лежан: колеге или ривали.” У *Слике са Балкана Феликса Каница*, ур. Ђорђе С. Костић, 81–90. Београд: Народни музеј у Београду, 2011.
- Ловчевић, Стеван. *Општина историја за више разреде средњих школа, Књ.2: Римљани*. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1895.
- Malina, Jaroslav and Zdenek Vašíček. *Archaeology Yesterday and Today: The Development of Archaeology in the Science and Humanities*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Mayhew, Robert. "Mapping Science's Imagined Community: Geography as a Republic of Letters, 1600-1800." *The British Journal for the History of Science* 38, no. 1 (2005), 73–92.
- McConnell, Anita. "L. F. Marsigli's Visit to London in 1721, and His Report on the Royal Society." *Notes and Records of the Royal Society of London* 47, no. 2 (1993), 179–204.
- Медаковић, Дејан. „Прва испитивања старина у Србији.” У *Исцртаживачи српских старина*, 154–157. Београд: Просвета, 1985.
- Mihajlović, Vladimir V. „Antikvari između prirode i kulture.” *Etnoantropološki problemi* 12, no. 3 (2017), 767–83.
- . "Biographies of Landscape through Marsigli's Biography." In *Abstracts. 19th Annual Meeting of the European Association of Archaeologists*, edited by Jan Turek, 306. Pilsen: University of West Bohemia in Pilsen, 2013.

- . “Frontier Gentlemen’s Club: Felix Kanitz and Balkan Archaeology.” In *Communities and Knowledge Production in Archaeology*, edited by Julia Roberts, Kathleen Sheppard, Ulf Hansson and Jonathan Trigg. Manchester: Manchester University Press, 2018. (in press)
- . „L. F Marsilji – prvi antikvar Srbije.” *Etnoantropološki problemi* 10, no. 3 (2015), 595–617.
- . „Preko Ilirije do Evrope.” *Etnoantropološki problemi* 8, no. 3 (2013), 805–823.
- . „Relata Refero. Percepcija antičke grčke prošlosti u savremenom srpskom obrazovanju.” *Etnoantropološki problemi* 7, no. 3 (2012), 747–762.
- Mihajlović, Vladimir D. „Problem kulturnih odnosa lokalnih zajednica i rimske države: studija slučaja na prostoru pripisanom Skordiscima.” Univerzitet u Beogradu, 2015.
- Милинковић, Михаило. „Истраживања Јанка Шафарика у рудничком и чачанском округу и почечи археологије у Србији.” *Гласник САД* 2 (1985), 74–80.
- . „Ка историјату наставе археологије на Филозофском факултету у Београду – Поводом 150-те годишњице Филозофског факултета.” *Гласник САД* 5 (1989), 124–38.
- . „Одељење за археологију.” У *Филозофски факултет, 1838–1998*, ур. Раде Михаљчић, 425–440. Београд: Филозофски факултет, 1998.
- . „Филозофски факултет у Београду – Одељења археологију.” У *Енциклопедија српске историографије*, ур. Сима Ђирковић и Раде Михаљчић, 134–137. Београд: Knowledge, 1997.
- Milosavljević, Monika. „Koncept drugosti varvarstva i varvarizacije u srpskoj arheologiji.” Univerzitet u Beogradu, 2015.
- Милошевић, Петар. „Сип, касноантичко утврђење.” *Сипаринар XVIII* (1984), 357–361.
- Mirković, Miroslava. *Inscriptions de La Mesie Superieure. Vol. II: Viminacium et Margum*. Beograd: Centre d’etudies epigraphiques et numismatiques de la faculte de philosophie de l’Universite de Beograd, 1986.
- Molnar, Monika. “An Italian Information Agent in Hungaria Theater of War: Luigi Ferdinando Marsigli between Vienna and Constantinople.” In *A Divided Hungary in Europe. Exchanges, Networks and Representations, 1541—1699. Volume 2: Diplomacy, Information Flow and Cultural Exchange*, edited by Szymon Brzezinsky and Aron Zarnoczki, 85–105. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2014.
- Momigliano, Arnaldo. “Ancient History and the Antiquarian.” *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 13, no. 3/4 (1950), 285–315.
- Moser, Stephanie. “Making Expert Knowledge through the Image: Connections between the Antiquarian and Early Modern Scientific Illustration.” *Isis* 105, no. 1 (2014), 58–99.
- Mrgić, Jelena. “Criss-Crossing the Danube with Marsigli.” *Belgrade Historical Review II* (2011), 165–190.

- . “Tracking the Mapmaker: The Role of Marsigli’s Itineraries and Surveys at Karlowitz and Passarowitz.” In *The Peace of Passarowitz 1718*, edited by Charles W. Ingrao, Nikola Samardžić and Jovan Pešalj, 221–237. West Lafayette: Purdue University Press, 2011.
- Nagy, Levente. “La frontiera, Il buon governo e l’armonia mondiale. L. F. Marsili sulla frontiera della Transilvania.” In *La politica, la scienza, le armi: Luigi Ferdinando Marsili e la costruzione della frontiera dell’Impero e dell’Europa*, a cura di Raffaella Gherardi, 173–197. Bologna: CLUEB, 2010.
- Natali, Giovanni. “Uno scritto di Luigi Ferdinando Marsili su la riforma della geografia.” In *Memorie Intorno a Luigi Ferdinando Marsili, Pubblicate Nel Second Centenario Della Morte*, a cura di Comitato Marsiliano, 221–232. Bologna: Nicola Zanicheli, 1930.
- Никић, Љубомир, Гордана Жујовић и Гордана Радојчић-Костић. *Грађа за библиографски речник чланова Друштва српске словесности, Српској ученој друштва и Српске краљевске академије 1841–1947*. Београд: Српска академија наука и уметности, 2007.
- Nikolić, Anja. “Similarities and Differences in Imperial Administration: Great Britain in Egypt and Austria-Hungary in Bosnia-Herzegovina, 1878–1903.” *Balkanica XLVII* (2016), 177–197.
- Николић, Милица. „Три документа из Марсилијеве заоставштине у Болоњи.” *Мешовита грађа – Miscellanea II* (1983), 39–49.
- Novaković, Predrag. “Archaeology in the New Countries of Southeastern Europe: A Historical Perspective.” In *Comparative Archaeologies: A Sociological View of the Science of the Past*, edited by Ludomir R. Lozny, 339–461. New York: Springer, 2011.
- . *Historija arheologije u novim zemljama Jugoistočne Evrope*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, 2014.
- . *Osvajanje prostora. Razvoj prostorske in krajinske arheologije*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2003.
- Olsen, Bjørnar. *Od predmeta do teksta: teorijske perspektive arheoloških istraživanja*. Beograd: Geopoetika, 2002.
- Орел, Кетрин. „Породица Каниц у Обуди 1829–1848. Покушај контекстуализације.” У *Слике са Балкана Феликса Каница*, ур. Ђорђе С. Костић, 23–35. Београд: Народни музеј у Београду, 2011.
- Палавестра, Александар. *Културни контексти археологије*. Београд: Филозофски факултет, 2011.
- Palavestra, Aleksandar. „Vasić pre Vinče (1900–1908).” *Etnoantropološki problemi* 7, no. 3 (2012), 649–679.
- Паровић-Пешикан, Маја. „Античка археологија у Старинару (1884–1984).” *Старинар XXXV* (1984), 85–116.
- Пековић, Слободанка. „Путопис – условљеност жанра.” У *Књига о њујорку*, 11–26. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2001.
- Пенингтон, Доналд Х. *Европа у седамнаестом веку*. Београд: Клио, 2002.
- Peri, Marvin. *Intelektualna istorija Evrope*. Beograd: Клио, 2000.

- Петровић, Петар. „Европски научници и почети античке археологије код Срба.” У *Античке Сјудије Код Срба*, ур. Миодраг Стојановић, 257–265. Београд: Балканолошки институт САНУ, 1989.
- . „Поречка река, сабирни центар за снабдевање римских трупа у Ђердапу.” *Сјаринар XXXIII–XXX* (1984), 285–92.
- Petrović, Petar, ed. *Roman Limes on the Middle and Lower Danube*. Belgrade: Archaeological Institute, 1996.
- Petrović, Petar and Miloje Vasić. “The Roman Frontier in Upper Moesia: Archaeological Investigations in the Iron Gate Area — Main Results.” In *Roman Limes on the Middle and Lower Danube*, edited by Petar Petrović, 15–26. Belgrade: Archaeological Institute, 1996.
- Piggot, Stuart. *Antiquity Depicted. Aspects of Archaeological Illustration*. London: Themes and Hudson, 1978.
- . *Ruins in a Land Scape: Essays in Antiquarianism*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1976.
- Piletić, Dragoslav. „Arheološka istraživanja na rimskom limesu u Starom Slankamenu.” *Vesnik Vojnog muzeja u Beogradu* 4 (1957), 61–73.
- Piletić, Dragoslav i Bogdan Rašić. „Pregled radova Vojnog muzeja JNA na limesu od Novih Banovaca do Sremskih Karlovaca.” У *Limes u Jugoslaviji I*, ур. Мiodраг Grbić, 87–92. Београд: Археолошко друштво Југославије, 1961.
- Pindić, Milan. „Ostaci antičke vojne arhitekture i lokaliteti duž Dunava u srezu Požarevac.” У *Limes u Jugoslaviji I*, ур. Мiodраг Grbić, 131–136. Београд: Археолошко друштво Југославије, 1961.
- Поповић, Владислав. „Увод у топографију Виминацијума.” *Сјаринар XVIII* (1968), 29–53.
- Quincy, Louis Dominique. *Memoires sur la vie de mr. le Comte De Marsigli, de l'Academie Royale des Sciences de Paris & Montpellier, de La Societé Royale de Londres, & Fondateur de l'Institut de Boulogne*. Zurich: Conrad Orell & Comp., 1741.
- Радојчић, Никола. „Облик првих модерних српских историја.” *Зборник Мајинце српске, серија друштвених наука* 2 (1951), 5–55.
- Самарџић, Никола. „Прво уређење југоисточне Европе – Карловачки мир 1699.” *Новојазарски зборник* 30 (2007), 91–105.
- Sartori, Renzo. “Luigi Ferdinando Marsili, Founding Father of Oceanography.” In *Scienza e Letteratura Nella Cultura Italiana Del Settecento*, 169–177. Bologna: Minerva Edizioni, 2003.
- Schnapp, Alain. “Between Antiquarians and Archaeologists – Continuities and Ruptures.” In *Histories of Archaeology. A Reader in the History of Archaeology*, edited by Tim Murray and Christopher Evans, 392–405. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- . *The Discovery of the Past*. London: British Museum Press, 1996.
- Schneider, Ulrich Johannes. *Kultur der Kommunikation: die Europäische Gelehrtenrepublik im Zeitalter von Leibniz Und Lessing*. Wiesbaden: Harrassowitz, 2005.

- Setton, Kenneth Meyer. *Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century*. Philadelphia: The American Philosophical Society, 1991.
- Shanks, Michael and Christopher Witmore. "Echoes across the Past: Chorography and Topography in Antiquarian Engagements with Place." *Performance Research* 15, no. 4 (December 2010), 97–106. doi:10.1080/13528165.2010.539888.
- Симић, Гордана. „Голубачки град.” *Сџаринар XXXIII–XXX* (1984), 71–86.
- Smith, Anthony D. *Myths and Memories on the Nation*. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- Soffientino, Bruno and Michael E. Q. Pilson. "The Bosphorus Straight. A Special Place in the History of Oceanography." *Oceanography* 18, no. 2 (2005), 16–23.
- Sowards, Steven. *Moderne Geschichte Des Balkans. Der Balkan im Zeitalter des Nationalismus*. Seuzach: Books on Demand, 2004.
- Срејовић, Драгослав. „Милоје М. Васић, творац српске археолошке науке.” *Сџаринар XXXV* (1984), 25–29.
- Stojnov, Dušan. „Predgovor.” U *Uvod u socijalni konstrukcionizam*, 7–25. Beograd: Zepter Book World, 2001.
- Stolberg, Eva M. "Balkan Crises (1875–1878, 1908–1913)." *Encyclopedia of the Age of Imperialism, 1800–1914, Volume I*. Greenwood Press, 2008.
- Stolleis, Michael (hrsg.) *Hermann Conring (1606–1681): Beiträge zu Leben und Werk*. Berlin: Duncker & Humboldt, 1983.
- Stoye, John. *Marsigli's Europe, 1680-1730: The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsigli, Soldier and Virtuoso*. New Haven: Yale University Press, 1994.
- Šašel, Jaroslav. „Rimski natpisi u Đerdapu.” U *Limes u Jugoslaviji I*, ur. Miodrag Grbić, 155–164. Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije, 1961.
- Шкаламера, Жељко. „Картографија Србије и југословенских земаља од почетка 16 до краја 19. Века.” У *Србија и суседне земље на сџарим географским карџама*, ур. Драгослав Срејовић, 55–166. Београд: Српска академија наука и уметности, 1991.
- Škorić, Marko. *Sociologija nauke. Mertonovski i konstruktivistički programi*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića, 2010.
- Tanner, Marie. *The Last Descendant of Aeneas: The Hapsburgs and the Mythic Image of the Emperor*. New Haven: Yale University Press, 1993.
- Тасић, Никола. „Археологија у Србији до оснивања Српског археолошког друштва 1883.” У *Сџоменица Српској Археолошкој Друшћива: 1883–1983*, ур. Никола Тасић, 1–7. Београд: Српско археолошко друштво, 1983.
- Thomas, Julian. *Archaeology and Modernity*. London: Routledge, 2004.
- Thrower, Julian J. *Maps and Civilization. Geography in Culture and Society*. Chicago: The University of Chicago Press, 2008.
- Тимотијевић, Мирослав. „Визуелна представа Србије у делима Феликса Каница.” У *Слике са Балкана Феликса Каница*, ур. Ђорђе С. Костић, 115–144. Београд: Народни музеј у Београду, 2011.
- Todorova, Marija. *Imaginarni Balkan*. Beograd: XX vek, 1999.

- Török, Zsolt. "Luigi Ferdinando Marsigli (1658–1730) and Early Thematic Mapping in the History of Cartography." In *Térkép-Tudomány/Map-Science*, Ed. by Zentai, edited by L. Zentai, J. Györffy and Zs. Török, 403–413. Budapest: ELTE Térképtudomány és Geoinformatikai Tanszék, 2006.
- Трифуновић, Лазар. „Ђердап 1961–1970.” *Сѣаринар XXXIII–XXX* (1984), 1–8.
- Trigger, Bruce. *A History of Archaeological Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Валтровић, Михаило. „Приказ Књиге: Römische Studien in Serbien.” *Сѣаринар IX* (1892), 77–79.
- Васић, Војислав Ф. и Георг В. Џукић. „Орнитолошки рад грофа Алоџија Фердинанда Марсилија.” *Зборник Мајнице српске за љиричне науке* 53 (1977), 233–253.
- Васић, Милоје. „Чезава – Castum Novae.” *Сѣаринар XXXIII–XXX* (1984), 91–122.
- Васић, Милоје М. „Pincum или Велико Градиште.” *Сѣаринар XI* (1894), 1–54.
———. „Колонија Виминацијум.” *Сѣаринар XII* (1895), 1–61.
———. „Феликс Каниц (Поводом стогодишњице рођења).” *Српски Књижевни гласник* 27 (1929), 594–603.
- Веселиновић, Рајко Л. „Пловидба Дунавом и његовим притокама у уговорима између Аустрије и Турске у XVII и XVIII веку.” У *Пловидба на Дунаву и његовим љиријокама кроз векове: зборник радова са међународној научној скупиа одржаној 5. и 6. јуна 1979.*, 244–46. Београд, 1983.
- Вишњић, Јосип. „Antička архитектура.” У *Tarsatički principij: kasnoantičko vojno zapovjedništvo*, ur. Nikolina Radić Štivić i Luka Bekić, 35–66. Rijeka: Grad Rijeka u suradnji s Hrvatskim restauratorskim zavodom, 2009.
- Vučković-Todorović, Dušanka. „Stanje i zadaci na ispitivanju limesa u Srbiji.” У *Limes u Jugoslaviji I*, ur. Miodrag Grbić, 105–107. Београд: Arheološko društvo Jugoslavije, 1961.
- Вулић, Никола. „Pincum или Велико Градиште од проф. Милоја М. Васића; Колонија Виминацијум. археолошка студија Од М.М. Васића професора; Нови колоније Виминацијум, археолошка студија проф. Милоја М. Васића.” *Дело* 14 (1897), 371–376.
- Wheatcroft, Andrew. *The Enemy at the Gate: Habsburgs, Ottomans, and the Battle for Europe*. New York: Basic Books, 2008.
- Wilding, Nick. *Galileo's Idol: Gianfrancesco Sagredo and the Politics of Knowledge*. Chicago: The University of Chicago Press, 2014.
- Wood, Denis. "What Makes a Map a Map?" *Cartographica* 30, no. 2 & 3 (1993), 81–86.
- Живојиновић, Драгољуб. *Усион Европе (1450–1789)*. Београд: Завод за уџбенике, 2010.

Регистар личних имена

- Ајмарт, Георг 55, 56, 91, 117
Ачајуоли, Николо 47
- Баденски, Лудвиг 48, 62, 64, 65
Бекон, Франсис 37, 38, 81, 82, 83, 105, 107,
108, 111
Бехер, Јохан Јоаким 60
Бјанкини, Франческо 116
Бојл, Роберт 32, 36
Бонвизи, Франческо 47, 49
Бошковић, Ђурђе 172, 173, 174, 182
Буе, Ами 133, 136
Бурхаве, Херман 77, 78
- Валтровић, Михаило 19, 139, 140, 141, 142,
143, 144, 148, 153, 176, 189
Васић, Милоје М. 19, 127, 134, 138, 139, 140,
142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150,
151, 152, 153, 159, 166, 176, 177, 178, 181,
182, 183, 189, 193, 194, 196
Везалијус, Андреас 26
Виљем III Орански 51
Ворм, Оле 107, 108
Вудвард, Џон 65, 77
Вулић, Никола 151, 152, 182, 183
- Гавриловић, Јован 135, 136, 151
Гадамер, Ханс Георг 14, 15, 16, 103, 187
Гарашанин, Драга 155, 157, 158, 159, 161, 167,
178
- Гарашанин, Милутин 155, 157, 158, 159, 161,
167, 172, 178
Герарди, Рафаела 59
Грбић, Миодраг 163, 164, 165, 166, 169
Грим, Винценц 129, 132
Грутер, Јан 115
- Данвил, Жан Батист 127, 136
Диканж, Шарл 116
Димитријевић, Даница 162, 173, 174, 175,
191
Драгашевић, Јован 127, 128, 177
- Еш, Џорџ 53, 184
- Зинели, Емерих 47
- Ибрахим-ефендија 58, 197
Иноћентије XI 45, 50
- Јанкулов, Борислав 161
- Каниц, Феликс 18, 19, 128, 129, 130, 131, 132,
133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141,
142, 143, 144, 147, 148, 149, 150, 151, 152,
153, 159, 173, 176, 188, 189, 190, 193, 196
Кара Мустафа-паша 41, 48
Караџић, Вук Стефановић 123, 133, 134,
151
Касини, Ђовани Доменико 55, 63, 68, 69,
96

- Касини, Жак 68
 Катанчић, Матија Петар 127, 128, 148
 Киђи, Флавио 44
 Кински, Урлих 51, 57
 Киперт, Хајнрих 133
 Киш, Ференц 129, 132
 Конринг, Херман 60
 Костић, Ђорђе С. 137
 Кристина Августа 44, 45, 85
- Левенхук, Антони 79
 Леви-Строс, Клод 83
 Лежан, Гиљем 133
 Леополд I Хабзбург 47, 50, 51, 56, 57, 61, 65, 66, 70, 91, 93, 99, 100, 118, 120, 184, 187
 Лимиер, Анри Филип 79
 Луј XIV 45, 50, 62, 68, 69
- Маллиги, Марчело 38, 40, 43, 76, 96
 Манерт, Конрад 136
 Марбург, Клаудио 114, 115
 Мезер, Јустус 110
 Метерних, Клеменс 130
 Милер, Јохан Кристоф 55, 59, 64, 66, 91, 92, 117
 Момзен, Теодор 136, 145, 149, 151, 166, 189
 Монтанари, Ђеминиано 38, 40, 43
- Њутн, Исак 23, 76, 77, 96
- Одескалки, Ливио 50
- Петровић, Петар 125, 126, 138, 139, 141, 171, 172, 173, 175, 176, 179, 181, 198
 Пеџет, Виљем 51, 53, 57
 Питискус, Самуел 115
 Поповић, Владислав 172, 176, 177, 178, 179
 Поповић, Јован Стерија 135
- Ритер Витезовић, Павле 87, 88, 96, 115, 119
- Савојски, Еуген 56, 62
 Срејовић 143, 171, 172
 Собјески, Јан 48
 Сулејман II 50, 52
- Тасић, Никола 124, 125, 167, 171
 Тодорова, Марија 150
 Трионфети, Лелио 38, 55, 62, 72, 96
 Трифунковић, Лазар 160, 169, 170, 171, 172
- Филип V 62
 Фуко, Мишел 31, 91, 102
- Хајделоф, Карл Александер 132
 Халеј, Едмунд 40, 53, 77, 93
 Хаси, Виљем 51, 52, 53
 Хобс, Томас 28
 Хорник, Филип Вилхелм 60
- Чибо, Алердано 45, 47
- Ђивран, Пјетро 17, 41, 43, 45, 48, 59
 Ђуприлић, Фазил Мустафа-паша 50, 52
- Шазел, Жан Матије 69
 Шафарик, Јанко 126, 135, 136, 151
 Шредер, Вилхелм 60
 Штратман, Теодор 51

Владимир В. Михајловић

НА ГРАНИЦАМА БАЛКАНА
Л. Ф. МАРСИЉИ И РИМСКА БАШТИНА (1683–1701)

Издавач

БАЛКАНОЛОШКИ ИНСТИТУТ САНУ

Кнез Михаилова 35, Београд, Србија

<http://www.balkaninstitut.com>

E mail: balkinst@bi.sanu.ac.rs

Превод резимеа

Сјашиа Бабић

Лектура и коректура

Весна Смиљанић Ранџелов

Илустрације на корицама

Theatrum Antiquitatum Romanarum in Hungaria

(L. F. Marsigli, *Danubius Pannonico-Mysicus*, Tomus Secundus)

Дизајн

Кранислав Вранић

Штампа

Colorgrafx

Тираж

300

ISBN 978-86-7179-102-1

CIP - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

904“652“ (497)
91:929 Марсиљи Л. Ф.
908(497)“16/17“

МИХАЈЛОВИЋ, Владимир В., 1985-

На границама Балкана : Л. Ф. Марсиљи и римска баштина (1683-1701) / Владимир В. Михајловић ; одговорни уредник Војислав Г. Павловић. - Београд : Балканолошки институт САНУ, 2018 (Београд : Colorgrafx). - 236 стр. : илустр. ; 23 см. - (Посебна издања / Балканолошки институт Српске академије наука и уметности ; 138)

Књига На границама Балкана: Л. Ф. Марсиљи и римска баштина (1683-1701) представља измењен и допуњен текст докторске дисертације под насловом „Луиђи Ф. Марсиљи и рецепција античког наслеђа у српској археологији“, одбрањене на Филозофском факултету у Београду новембра 2016. године. --> [Предговор]. - На спор. насл. стр.: On the Frontiers of the Balkans : L. F. Marsigli and the Roman Heritage (1683-1701). - Тираж 300. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Summary: On the Frontiers of the Balkans : L. F. Marsigli and the Roman Heritage (1683-1701). - Библиографија: стр. 217-229. - Регистар.

ISBN 978-86-7179-102-1

1. Stv. nasl. na upor. nasl. str.

а) Марсиљи, Луиђи Фердинандо (1658-1730) б) Археологија - Балканске државе

COBISS.SR-ID 265390604